

Др Глигор СТАНОЈЕВИЋ

ИЗ ИСТОРИЈЕ ЦРНЕ ГОРЕ У XVI И XVII ВИЈЕКУ

На историји Црне Горе у XVI и XVII вијеку урађено је доста. У поређењу са осталим српским областима, које су биле под турском влашћу, на историји Црне Горе у овом периоду урађено је знатно више, тако да ми данас имамо доста јасну слику о многим проблемима из прошлости Црне Горе у XIV XVII вијеку. Али и поред рада Јована Томића, чија је заслуга у томе што је отворио врата великог архива у Венецији и изнио низ драгоцених података за старију историју Црне Горе, и најновијих истраживања и саопштења, многа питања начелног карактера остала су још увијек нерасвијетљена. Спорадичност грађе давала је могућности за разна, па чак и опречна мишљења. Низ значајних питања остао је необјашњен. Континуитет догађаја, од Скендербега Црнојевића до Кандиског рата, по досад познатим подацима не може да се прати ни за једну деценију. Низ питања из унутрашњег живота Црне Горе у овом периоду остао је таман. Па ни основно питање, однос Црне Горе према турској врховној власти, још увијек није довољно објашњено. Постојање турске врховне власти у Црној Гори у XVI и XVII вијеку је неоспорив факат; не постоји ни једног јединог човјека који има и најелементарнија знања из историје Црне Горе да данас може подгријавати стара романтичарска схватања о вјековној слободи и независности Црне Горе.

Али сама чињеница да се баш о Црној Гори, а не о некој другој српској области, писало да је била вјечито слободна, приморало би сваког истраживача да тој чињеници посвети озбиљну пажњу, а не једноставно да је одбаца као некритичну традицију и романтичарску легенду. Идеја о слободи Црне Горе, која је никла на црногорском тлу и то још под турском врховном влашћу, у ослободилачкој борби народа Црне Горе у току XVIII вијека, и касније у периоду стварања државне власти у Црној Гори, прерасла је у апсолутну слободу и независност од Турака. То показује да идеја о вјековној слободи Црне Горе није само производ распјеваног романтичарског патриотизма и племенске традиције, него и резултат стварног односа народа Црне Горе према турској врховној власти у XVI и XVII вијеку. Још само може бити

спорно питање колико су стварно Црногорци под турском влашћу имали слободе и у XVI и XVII вијеку. На основу досад познатих историских извора о томе се није могло много поуздано казати. Ти закључци су били више вјероватне хипотезе него научно доказана истина.

На основу нове грађе из Државног архива у Венецији моћи ћемо да дубље објаснимо низ питања из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку. Ја немам намјеру да овдје излажем историју Црне Горе у овом периоду, нити сматрам да ће моји закључци на основу нове грађе бити коначни, али је сигурно да ће ти документи бацити нову свјетлост на низ питања из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку. Јован Томић, који је први проучавао грађу за историју Црне Горе у XVI и XVII вијеку у Државном архиву у Венецији и своје резултате изнио у студији „Политички однос Црне Горе према Турској (1528—1684)“¹, саопштио је низ нових докумената, који су потпуно измијенили дотадашње знање и погледе о историји Црне Горе. Он је ударио темељ критичком проучавању историје Црне Горе. Када сам први пут радио у Државном архиву у Венецији, био сам увјерен да је Томић исцрпао битну грађу за историју Црне Горе у овом периоду. Приликом мог другог боравка у Венецији увјерио сам се да Томић не само да није исцрпао сву грађу из свих архивских серија, него чак ни из серија које је цитирао није саопштио значајније документе од оних које је навео. То моје прво изненађење навело ме је да озбиљно преиспитам основне изворе за историју Црне Горе у XVI и XVII вијеку. Резултати нијесу изостали. Пронашао сам стотине нових докумената, који имају кудикамо већу вриједност за историју Црне Горе у овом периоду од грађе коју је саопштио Томић. Иако на основу тих нових докумената не можемо пратити развој догађаја у Црној Гори из године у годину, они ипак указују на неке битне проблеме из историје Црне Горе у XIV вијеку. За XVII вијек грађа је знатно обимнија. Из године у годину можемо пратити битне догађаје за историју Црне Горе и доћи до сасвим поузданих закључака. У излагању ми ћемо се ограничити на период од Скендер-бега Црнојевића па даље. Прве три деценије XVI вијека историје Црне Горе добро су познате и не постоји битних проблема, иако би се и овај период незнатно могао употпунити новом грађом.

Сваки млетачко-турски рат имао је извјесног одјека и међу сусједним становништвом под турском влашћу. Такви догађаји, а поготову ратовања на млетачко-турској граници и у Далмацији и Боки Которској, увлачили су сусједне народе у акцију, било на једној или другој страни. Углавном, у таквим ванредним приликама података има много више него у доба мира.

¹ Глас 68, 1—107.

За вријеме турско-млетачког рата од 1538 до 1540 вођене су борбе и на простору данашњег Црногорског Приморја. У овом рату против Турака узели су учешћа и папа Павле III, као и Карло V. Међу савезницима склопљен је споразум за борбу против Турске. По овом уговору, поред осталих територија, Венецији је признато право на Херцеговину.² Савезници су ријешили да освоје Нови. Командант шпанске флоте Дорија дошао је из Драча у Котор. Млетачко-шпанска флота у јесен 1538 године појавила се пред Херцеговиним. Виценцо Капело, један од команданата млетачке флоте, заједно са Дориом, освојио је град. Шпанци су опљачкали Херцеговину и, супротно саевзничком уговору, окупирали град и смјестили посаду у Новом од 4000 Шпанаца под командом Ђовани Сарамента. Капело се противио одлуци Дорије, али му је овај одговорио да има такво наређење од цара.³ Такође је заузет Рисан и генерал Капело је смјестио у граду млетачку посаду под командом Алвиза Зана.⁴

Чим је савезничка флота напустила Боку, санџак-бег Црне Горе са великим бројем коњаџика и пјешака напао је Бар. Један мањи турски одред продро је у сам град. У исто вријеме Турци нападосе Улцињ. Млетачки командант Јадрана Никола Бондулијеро успио је да са флотом спасе Бар од турског заузећа и примора Турке на повлачење испод Бара и Улциња.⁵ Генерални провидур одмах је упутио Бернарда Сагрета са двије галије у Котор, као помоћ граду и сусједним крајевима.⁶

Вијест о паду Херцеговог изазвала је мучан утисак у Цариграду. На Порти је одлучено да се град поврати. У међувремену Венеција је припремала терен за мир и у јуну 1539 Република је закључила тромјесечно примирје са Турском. У Цариграду је ријешено да се спреми велика флота и упути на Јадран. Са копна беглербег Румелије са великом коњицом имао је да нападне Херцеговину.⁷ Један дио флоте, односно 27 лађа, под командом Касап-паше, допловио је 13 јула под Нови, у очекивању главне флоте под командом Хајрудина Барбаросе.⁸ Барбароса је прво био краљ Алжира, а касније Туниса, одакле га је протјерао Креоли Солимина, адмирал Карла V. Послије тога Барбароса је био

² Paolo Paruta, *Historia Venetiana*, Venezia 1703, с. 402.

³ Museo Correr Venezia, MSS Cod. Cic. 3751, *Historia delle tre gverre di Veneziani con Turchi 1520, 1537, 1572 di Bernardo Sagredo*, с. 103; Paolo Paruta, н. д., с. 429.

⁴ Bernardo Sagredo, н. д., с. 163.

⁵ Bernardo Sagredo, н. д., с. 167; Paolo Paruta, н. д., с. 414. Парута каже да је напад на Бар извршио скадарски санџак-бег. Пошто је Сагрето учесник у овоме рату, то сматрам да се мора дати првенство његовом навођењу да је санџак-бег Црне Горе напао Бар. То значи да је Црна Гора у овом кратком раздобљу била посебни санџакат.

⁶ Bernardo Sagredo, н. д., с. 173.

⁷ Paolo Paruta, н. д., с. 438—439.

⁸ Francesco Sansovino, *Historia universale*, Venezia 1654, с. 402.

један од највећих гусара у Средоземљу. И султан је баш њему повјерио освајање Херцегновог.

Чим је Сенат обавијештен о изласку турске флоте, која је 20 јула прошла Отрант, предузео је потребне мјере. Ријешено је да се у Котор упути три стотине војника, седам хиљада стара жита и двије хиљаде стара боба, поред осталог провијанта, који је већ био упутио генерални провидур. Такође је упућено хиљаду дуката, а команданту Јадрана је наређено да ванредном провидуру у Котору стави на располагање двије галије. У Котор је упућен ванредни провидур Ђовани Матија Бембо да утврди и спреми град за одбрану.⁹

Провидур Бембо предузео је све мјере за утврђивање Котора. „Првих дана када сам стигао у онај град (Котор), спустили су се из околних планина четири хиљаде мартолоза са неколико Турака“, с намјером да нападну млетачку територију, али, како даље наводи Бембо, Млечани под командом гувернадуре одбише морлаке.¹⁰ На другом мјесту за исти овај догађај стоји да је било 2000 мартолоза.¹¹

И даље је било мањих сукоба и већих препада. Скадарски паша Улама упутио је три хиљаде мартолоза да опљачкају Кртоле, Луштицу и оне који су предали Рисан. Али и овај напад Млечани одбише. Такође турски војвода Црне Горе задавао је доста неприлика млетачким поданицима. Међутим, провидур Бембо је успио да наговори турске поданике да убију свога војводу.¹²

Сви ови напади нијесу омели Млечане да утврде град. Даноноћно се радило на подизању зидова и утврђења. Провидур је сву артиљерију смјестио на брдо изнад Котора. Са каквим је страхом и озбиљношћу очекиван напад види се из чињенице да се све становништво и војска исповиједило и причестило. Цркве су свакодневно биле пуне. Народ и свештенство молили су се за побједу млетачког оружја. Град је живио у самртној и грозничавој страви. Од једног свештеника који је утекао са галије Барбаросе Бембо је сазнао да су на галији турског команданта били

⁹ Lettere di principi, le quali ò si scrivono da principi, ò a' principi ò ragionan di principi, Venezia 1581 vol. III, c. 58.

Dato in nostro ducali palatio, die 7 junii 1539 (— Lettere di principi).

¹⁰ Lettere di principi, c. 70'—71'. Из писма Матије Бемба кардиналу Бембу од 27 децембра 1539.

¹¹ Исто, с. 68'. Из писма кардинала Бемба провидуру Бембу из 1540. Мислимо да је ова друга цифра тачнија, јер то кардинал износи на основу причања Трифона Драга, који је као которски племић знао боље колики је број мартолоза био, и шта су мартолози. Из ових чињеница јасно се види да су ти мартолози били Црногорци.

¹² Lettere di principi, c. 68'—69. Не каже се када је ово било, нити који је тај турски војвода.

посланици францускога краља који су путовали за Цариград и да се Барбароса хвалио да ће одмах заузети Котор.¹³

Крајем јула 1539 приспјела је велика турска флота под командом Барбаросе пред Херцегови, док се на копну налазила велика турска војска под вођством неколико санџак-бегова. Турци са три стране отворише артиљериску ватру на град и послѣје неколико дана борбе и јуриша, Херцегови, који је бранио „цвијет све Шпаније“, предао се.¹⁴ За ову успјешну операцију султан је наградио све санџак-бегове који су учествовали у освајању Херцеговог.¹⁵

Послије заузимања Новог, Барбароса је ступио у преписку са которским провидуром. У писму од 9 августа 1539 Барбароса тражи од провидура да му врати неке морнаре и Турке који су утекли из Херцеговог и да му преда Рисан. Бембо је одговорио да није примио никога, нити ће то убудуће урадити. Што се тиче Рисна, он нема наређење да га икоме преда. На крају поручује Барбароси да је Република у миру са султаном.¹⁶ Четири дана касније, Барбароса одговара Бембу „да је мир у мојој руци“ и да сви могу бити за мир, али он ће га нарушити по својој вољи. Поново уиме султана тражи да му се Рисан преда. „И још сада да вас обавијестим да сваки кастел који ми се свиди, доћи ћу да га срушим над вашим главама“. На крају тражи да му упути два човјека да му донесу акт о примирју и да ће тек онда поштовати мир који имају са султаном. Провидур је још једном поновио да он није овлашћен да преда Рисан, а што се тиче акта о примирју, он се налази у Венецији и не може му га доставити. Даље, Бембо се жали како су неки његови људи запалили неколико кућа, манастир и неколико утврђења у Паштровићима. Провидур се ријешо да му упути једног човјека на разговор.¹⁷

Међутим, Барбароса је наступао све дрскије. У писму од 14 августа отворено пријети которском провидуру. „Немојте мислити да сам ја овдје дошао због Херцеговог, него сам дошао да не бих пустио ниједан педаљ земље одавде до Цариграда, који не би био под влашћу узвишеног и премоћног султана“. Тражи од Бемба да му преда рају да плаћа харач. Уколико то не испуни, поручује му да ће лично доћи да спроведе у дјело своју пријетњу. Бембо је одговорио да је Сињорија у миру са султаном који неће никоме дозволити да наруши мир.¹⁸ На овај провидуров одговор Барбароса је одговорио да му није познато да је

¹³ Lettere di principi, с. 58—59. Из писма провидура Бемба генералу Капелу од 6 августа 1539.

¹⁴ Paolo Paruta, н. д., с. 438—439.

¹⁵ Lettere di principi, с. 64. Из писма провидура Бемба кардиналу Бембу од 5 септембра 1539.

¹⁶ Lettere di principi, с. 49.

¹⁷ Исто, с. 59'—60.

¹⁸ Исто, с. 60—60'.

закључен мир и да је упутио једног курира у Цариград да му донесе јасан одговор. „Утолико поново Вас обавјештавам да нијесам дошао овдје да наносим штету Вашој земљи“ и да ће чекати док добије одговор с Порте. Даље, Барбароса тврди да је његов захтјев за Рисан оправдан, јер је раније био султанов град. Бембо је одговорио Барбароси да је спреман да преговара са њим, али захтијева од њега да повуче своју флоту из Которског Залива.¹⁹

И поред свечаног обећања да неће нанијети никакву штету Млечанима, Барбароса је са флотом од 70 галија још 14 августа дошао у Которски Залив и са неколико галија отворио ватру. Нешто људства је искрцао на обалу, али чим Млечани запуцаше одмах се повукоше. Сјутрадан, Барбароса се поново појавио са флотом испред Котора и искрцао је двије стотине људи према Св. Николи, али их Млечани сузбише. Један други одред искрцао се према Св. Франческу. Чим Млечани нападоше овај одред, он се повуче у једну кућу. Млетачки командант је одустао од даљег напада, бојећи се да не упадне у клопку. Према обавјештењу Бемба ту се налазио и Барбароса.

Сви грађани Котора били су спремни на борбу изузев неколико паникера, које је провидур казнио за примјер другима, Приликом ових акција Барбаросе требало је да Паштровићи даду 300 људи за одбрану Котора, али није дошло више од 60, док су се други спремали да отпутују у Пуљу. Поред турске флоте, „на брдима се видјело много људи са заставама и наоружани“, што су несумњиво били сусједни сељаци, спремни да нешто користе као што су у сличним случајевима навикли, каже Бембо. Провидур је писао заповједницима Будве, Бара и Улциња, у случају ако Барбароса буде дошао и тражио од њих предају града, да се не боје ништа. Рисан се предао без икаквог отпора чим се појавила турска флота.²⁰

Док је Барбароса с флотом боравио у Которском Заливу, и супротно постојећем примирју пријетио и нападао млетачку територију, с друге стране тражио је од беглербега да са копна нападне Котор. Беглербег је одмах обавијестио Порту о овом захтјеву Барбаросе. Из Цариграда је дошао Али-чауш са султановим наређењем скадарском санџак-бегу Улами и осталој четворици паша да одустану од напада на Котор. Исту заповијест султан је упутио босанском паши Хузреву и војводи Мурату. Провидур је сазнао да су ове султанове заповијести стигле 5 септембра.²¹ Послије овог наређења Барбароса се повукао. Он је још неколико пута писао провидуру Бембу и на крају, прије поласка, поручује му „желио бих да смо пријатељи“.

¹⁹ Исто, с. 60—60'.

²⁰ Исто, с. 60'—62.

²¹ Исто, с. 63'—64'.

Которски провидур није имао никаквих илузија о оваквом исходу Барбаросиног похода. Њему је било јасно да се Котор спасао, не захваљујући својим зидинама и оружју, него политичким околностима. У писму кардиналу Бембу од 7 септембра 1539 Бембо је тачно уочио разлоге због којих Барбароса није заузео Котор. Прво, то се не би свидјело краљу Француске, „који је био творац нашег мира“. Друго, на броду код Барбаросе налазили су се француски посланици, који су га одвраћали од тог напада и наговарали да се упути у Пуљу. Осим тога, Барбароса је добио наређење од султана да одустане од напада на Котор.²² Из свих тих разлога Котор није освојен. Млечани у Боки нијесу претрпјели теже штете. Неколике акције мартолоза из Црне Горе и безначајнији напади Барбаросе, то је било све.

Приликом одласка Барбаросе један Турчин са његове лађе утекао је и дошао у Котор. Провидур је од њега сазнао да је султан позвао скадарског пашу Уламу због великих тужби против њега и због тога што је тврдио да ће са шест санџак-бегова освојити Херцеговину. Због свега тога султан је наредио да се Улама погуби.²³

Као што се види из изнијетих података, у току овога рата Црногорци су неколико пута као мартолози заједно са Турцима нападали млетачку територију. Али Црногорци су исто тако убили турског војводу, док се Грбаљ као саставни дио Црне Горе предао Млечанима. Тако је у току овога рата дошло до сарадње између једног дијела народа Црне Горе и Републике.²⁴ Прилажењем Грбља Венецији у току овога рата султан је изгубио солане, од којих је имао највише прихода из Црне Горе.

Одмах послије свршетка рата скадарски санџак-бег Халил-бег и црногорски кадија потужише се Порти да је Венеција неоправдано присвојила један дио турске територије. На ову тужбу султан упути 1543 ферман Халил-бегу и кадији Црне Горе, наредивши им да заједно са млетачким претставницима ријеше питање спорних територија на граници.²⁵ У ферману је изложен цио ток дотадашњег рада на разграничењу између Републике и Турске на граници у Боки Которској. Ту се наводи како су Грбљани у току рата пришли Млечанима и како је послије рата Република хтјела да присвоји турску територију. Због тога је упућен „Ферат бег са царском заповијешћу на границе, али пошто се разболио, његов човјек звани Касон Дранко, како је био наклоњен Грбљанима, повукао је границу с ове стране, тако да су у границама хришћана остала два села и Грбаљско Поље, и двије солане, тако да султану сада није остало друго до солана Црне

²² Исто, с. 64'—65.

²³ Исто, с. 67—67'.

²⁴ Ј. Томић, Политички однос Црне Горе према Турској (1528—1684), Глас 68, с. 17, у нап. 27.

²⁵ Исто, с. 16 у нап. 23.

Горе“ Али послѣ испитивања на терену и свједочења Синана Протогера из Скадра и једног чувара из тврђаве Жабљак званог Хамза, који је иначе био рибар, као и неких стараца хришћана из Црне Горе, на заузимање Ферат-бега поново је повучена граница, тако да су спорна мјеста припала Турској.²⁶

Новим разграничењем Грбљани и Црногорци нијесу били задовољни, сматрајући да су им Которани неоправдано присвојили нека мјеста. Због тога је турски изасланик Ферат-бег морао поново да се састаје са млетачким изаслаником Зеном. Пошто је Зено показао султанов ферман да Лозица и друга мјеста припадају Венецији, Ферат-бег је признао тај аргуменат. Тако Црногорци нијесу успјели да добију мјеста на која су полагали право.²⁷ Тиме је завршен спор око границе између званичне Венеције и Турске. Али Црногорци су остали незадовољни, због чега ће поново доћи до сукоба око спорних мјеста на граници између Црногораца и млетачких поданика.

Из ових изнијетих чињеница око разграничења видимо да су у Грбљу биле три солане. На двјема су радили Грбљани, а на трећој Црногорци. Такође је потребно нагласити чињеницу да су приликом разграничења позвани и Црногорци, јер су они били за то заинтересовани, пошто је било у питању земљиште које је по мишљењу Црногораца припадало Црној Гори, односно Његушима. У овом случају око разграничења потребно је истаћи још једну чињеницу. Претставници турске власти интервенишу по наређењу из Цариграда или на жељу самих Црногораца.

Али разграничење између Црногораца и млетачких поданика могло се извршити и без претставника турске власти, уколико су обадвије стране биле сложне да суду умирних људи повјере спорни сукоб. Ову чињеницу важно је истаћи због тога што она указује на стварни однос Црне Горе према Турској у XVI вијеку.

Један дугогодишњи сукоб око границе између села Глухи До из Црмнице и Паштровића ријешен је пред умирним судом у Котору у присуству ректора и провидура Котора. Није нам тачно познато када је тај сукоб почео, али је ријешен у Котору пред судом добрих људи 1560 године. Због значаја те сентенце за проучавање обичајног права, сматрам да ће бити неопходно да се пресуда наведе у цјелини.

„У име Господа нашега Христа, године његовог рођења хиљаду пет сто и шесете индикта трећег, заправо на дан мртвих 28 маја.

Сачињено у Котору у палаци велеузвишеног господина провидура реченога града у присуству његове уважене свјетлости.

²⁶ Исто, с. 17 у нап. 27.

²⁷ Исто, с. 18 у нап. 28. Потребно је нагласити да је све ове догађаје око разграничења Томић погрешно схватио и да његов текст не одговара садржају у напоменама на италијанском језику.

Већ дуже био је сукоб и свађа између људи и збора (*università*) Паштровића с једне стране, и људи и збора села звано Црмница, из Глувог Дола, око границе на мјесту званом Превеза. Хтијући и желећи обије речене странке као што приличи добрим пријатељима, ближњим (*parenti*) и сусједним да живе у миру и пријатељству, и исто тако избјегну претјеране трошкове због препирке, а покренути увјеравањем добрих људи и заједничким пријатељима. За речено село Глуви До учествују: Божо Николин Привенић, Вулета Новаковић, Андрија Ивановић, Вучић Богдановић (треба Богдановић), Иванац Јурисавић, Драго Андрин, Радо Стијеповић, Радо Богдановић, сви претставници реченог збора и села Црмнице, Глувог Дола, захтијевајући и тражећи да буде сачињен уписани споразум од двадесет људи, избрани из збора Паштровића, који имају да се савјетују на ограничено вријеме, на мјесту сукоба, који када су добро видјели и размотрили то мјесто, морају доћи у Котор да објаве и изговоре њихову дефинитивну сентенцу. Такође на њено проглашење речени из Глувог Дола треба да дођу у Котор, да чују речену сентенцу уписаних арбитра. У случају какве оправдане препреке или немогућности или такође из другог разлога, или ако неки од судија не би могао доћи на објављивање речене сентенце, у којем случају, ако буде довољан њихов број, подразумијева се да сентенца има чврстину и важност њену, као када би свих дванаест били присутни. И тако задовољени и привољени уписани су претставници збора Паштровића који су обећали својим одређеним властитим добрима: Лука Алексин, Зането Радичев, Стефан Бечић, Радо Радин, Никола Медин, Стефан Медин, Стефан Божидаровић, Лука Алексин из Томића и Алекса Вукмировић. Речени из Глувог Дола изабрали су дванаест уписаних из Паштровића: Дабиша Бранковић, Иван Цетковић, Сандаљ Божидаровић, Дабо Алексин, Никола Вујковић, Андрија Медин, Лука Стјепановић, Вучко Станковић, Никола Љешев, Лука Маркевић и Марин Никодин канцелијер, сви у име збора Паштровића, као њихове судије арбитра, судећи и пријатељски састајући се *de iure* и *de facto*, на млетачки начин и без апелације. Као што је горе речено, изабране судије треба да иду на мјесто сукоба у идућу недјељу која ће бити идућег 2 јуна, стављајући добровољно странке одређени рок, да чују сентенцу речених судија у идућу недјељу која ће бити 9 реченог мјесеца јуна. Речене судије имају да се закну на Св. Јеванђеље у рукама велеуваженога господина провидура да ће у горереченом сукобу судити по својој чистој савјести и по ономе што сматрају за правду. Речени из Глувог Дола су обећали да ће присуствовати, како је наведено, а исто тако речени Паштровићи. Да речене судије све заврше, саставе, изјаве, пресуде чврсто и јасно и да их остали у свему слушају и поштују, и да се ни у једној ствари не супротстављају или повлађују ономе ко се супротстави под било којим изговором, узроком или

знаком, под обавезом свих њихових садашњих и будућих добара. Реченим изјавама били су присутни: господин Трифон Бућа, господин Матија Пасквали и Ахмет Поспанић, Турчин из Херцеговог.

Ми: Буксан Ковић Митровић, Дабо Алексин Чуда, Лука Стјепановић Дрежевић, Лука Маројев, Никола Алексковић Бечић, Дабица Ивановић Илавић, Вукашин Давидов Миковић, Сандаљ Бокановић Блавац и Лука Николин Бутрић, судије арбитри, пријатељски сакупљени и изабрани као посредници од збора Црмнице, Глувог Дола. Тако задовољени и привољени претставници на збор људи из Паштровића, хтијући и настојећи да учине (крај) сукобу који постоји између реченог збора из Глувог Дола и збора Паштровића, које нам је лично дато по садржају и форми компромиса, од 28 прошлог маја. И по реченом компромису који нам је лично дат и по датом овлашћењу пошли смо на мјесто сукоба звано Превеза на граници Созине. Према датој заклетви, тачно према начину и форми закона нашег велеуваженог господина Долфина Валијера, ректора и провидура Котора, заслужисмо да сједимо у сали његовог палата и додирујући властитим румома икону славне богородице Марије, говорећи над Св. Јеванђељем и на икони Богородице, да нам ђаво однесе душу, сјеме и труд наш у црну маст (*in mal ponto*), да ми судимо по савјести, непокренути никаквом пристрасношћу или мржњом и неодлучношћу, сви ми једнодушно и сложено, који се налазимо у сали наведеног палата реченог велеуваженог господина провидура, прикладно мјесто од нас изабрано да објавимо ову сентенцу.

У име нашега Господа Исуса Христа призваног за ову нашу дефинитивну сентенцу од кога сва света и праведна суђења проистичу, завршисмо, пресудисмо (сентенцијасмо), наредисмо и изјависмо да мјесто сукоба звано Превеза на граници Созине, буде и остане у припадност, област и границе Паштровића и збора њихова, као што сада држе речени Паштровићи дио Созине, стављајући и утврђујући границе тога сукоба: од Црмнице до у Велико Точило, Суву Стијену, Црвени Бријег, Пољаницу и Тодорову Улицу до Буковице, праведна линија границе коју су раније посједовали њихови стари Паштровићи и тако кажемо, пресудисмо, одредисмо и завршисмо.

Донесена, дата и објавална горе поменута сентенца од горе уписаних двојице судија арбитра који се налазе у сали палате велеуваженог господина ректора и провидура Котора, на одговарајућем мјесту која су сама господа судије изабрала за објављивање, а прочитано је и објављено од мене Јулијана де Бело, који сам задужен за канцеларију реченог узвишеног господина провидура, године господње 1560, индикта трећег јула једанаестог, у присуству господина Фрање Петковића и његова брата господина Виценца, као тумача, који су дословно превели на сло-

венски језик свим овдје, из Глувог Дола присутним, који изјавише да не усвајају поменућу одлуку, у присуству великог броја људи из Паштровића који су речену сентенцу похвалили и одобрили у цјелости како стоји и што садржи.

Посљедњег дана јула 1560, узвишени господин Долфин Валијеро, у име преузвишеног и преславног господина дужда Венеције, веома заслужни ректор и провидур Котора, нареди поменутој господи судијама да се закуну и они додирнувши икону св. Марије Богородице, положише заклетву на Св. Јеванђељу да при доношењу горе речене одлуке нијесу починили никакво огрешење, него да су судили по својој чистој савјести. Он (провидур) потврди одлуку како стоји у реченој сентенци и за исту сентенцу свој, и општине Котора ауторитет, а истовремено и ауторитет реченог суда заложити. Присутни: узвишени господин Лунардо Ромео, војни гувернер и храбри господин Алојзио Зупато капетан и многи други“.²⁸

Ова сентенца око граница између Паштровића и Глуходољана, поред своје правно-историске вриједности за проучавање обичајног права, има још један значај. Иако се у овом случају радило о разграничењу између Црногораца и Паштровића, видимо да у овом случају не присуствују претставници турске власти, као у случају разграничења 1543 године, када су се Грбљани и Црногорци тужили турском комесару за разграничење да су им Шпиљари узели Лозицу и још нека мјеста. То значи да се разграничење између појединих племена под турском и млетачком влашћу није обавезно сматрало као акт разграничења између двије државе, бар не са турског становишта. Турска власт интервенише само у случају када им се сами Црногорци обраћају са увјерењем да ће ангажовањем турске власти прије успјети у сукобу око спорних мјеста.

Ускоро послје овога догађаја, односно пресуде изборног суда, око спорних мјеста између Паштровића и Црмничана, Црна Гора је издвојена из Скадарског санџаката и припојена Дукађинском санџакату. Није нам познат разлог ове административне промјене. Почетком јула 1572 године Сенат у Венецији, на предлог которског провидура, ријешити је да се санџак Дукађина, који је добио на управу Црну Гору, купи разне робе у вриједности 230 дуката и упутити провидуру у Котор, који ће доставити поклон новом сусједу. Раније је иста вриједност била поклоњена санџак-бегу Скадра, под чијом се управом тада налазила Црна Гора.²⁹ Докле се Црна Гора налазила под управом санџак-бега Ду-

²⁸ Archivio di Stato Venezia (— A. S. V.) Dalmazia, rettori et altri f. 20. Di Cattaro 4 agosto 1619. Прилог уз извјештај. Оригинал није сачуван него је наведени акт препис из 1619 године, када је поново дошло до сукоба око граница између Црмничана и Паштровића. Тада је которски провидур преписао докуменат и упутити га баилу у Цариград.

²⁹ A. S. V. Senato Mar, R. 35 Di VI luglio 1562, c. 163.

кађина, није нам познато, осим то да је још 1566 године била под његовом управом. О Црној Гори до почетка Кипарског рата нема значајнијих извора, ни у Венецији ни на другом мјесту.

II

Питање учешћа Црногораца у вријеме Кипарског рата (1570—1573) у нашој науци остало је необјашњено. У једном домаћем извору, односно у Цетињском летопису, забиљежено је да су Црногорци у току Кипарског рата учествовали на страни Венеције. Такође у црногорској традицији средином XVIII вијека има помена да су Црногорци „у вријеме рати Кипра“ били на страни Републике.³⁰

Ј. Томић, на основу непотпуне грађе из Државног архива у Венецији и писања неких млетачких историчара, дошао је до закључка да Црногорци у доба Кипарског рата нијесу учествовали на страни Млечана и да су само пристали да носе храну у Котор.³¹ Податак код венецијанског историчара Паола Паруте да је велики број Црногораца у току Кипарског рата пришао Млечанима, Томић је окарактерисао као „једини и потпуно усамљени податак“.³² На основу савремених података, односно финалних релација которског провидура Контаринија, Томић је закључио да Црногорци нијесу учествовали у Кипарском рату, али из материјала који је донио у напомени види се баш супротно, тј. да су Црногорци били на страни Републике.³³

Томић није био у праву ни са којег становишта. Ни у историској литератури мишљење Паола Паруте није усамљено. Санди Ветор, који је писао послѣ Паруте, каже: „У Албанији добровољно дођоше у поданство (Венеције) становници Црне Горе“.³⁴ Из ових чињеница које се могу наћи у штампаним дјелима млетачких историчара, као и објављених података код Томића, може се само нејасно закључити да су Црногорци у Кипарском рату учествовали на страни Републике. Међутим, о току догађаја у овом рату на млетачко-турској граници у Боки Которској не знамо ништа. Тек сада, на основу великог броја нових чињеница, моћи ћемо углавном да реконструиремо догађаје и уочимо обим и значај Кипарског рата за народ Црне Горе и Боке Которске.

У самом почетку рата Црногорци нападаше Паштровиће. Страх од Турака био је толики да се један дио Паштровића морао склонити у Будву. Претсједник Будве Аугустин Пасквалиго

³⁰ Ј. Миловић, Зборник докумената из историје Црне Горе (1685—1782), Цетиње 1956, с. 261.

³¹ Ј. Томић, н. д., с. 30.

³² Paolo Paruta, н. д., parte II, с. 66; Ј. Томић, н. д., с. 27—28.

³³ Ј. Томић, н. д., с. 29—30 у нап. 56.

³⁴ Sandi Vettor, Principi di storia civile della Repubblica di zia, vol. II, Venezia 1756, с. 696.

обратио се Сенату молбом 20 марта 1570 тражећи хитну интервенцију Венеције за рјешење питања толиких избјеглица. Даље, тужи се на Паштровиће да се понашају као да су у своме селу и да не слушају његова наређења. Када је једног Паштровића открио као турског шпијуна, Паштровићи су га једва предали тврдећи да то спада у њихову судску надлежност. Осим тога, наводи даље Пасквалиго, толики број људи изазива оскудицу у намирницама, па предлаже Сенату да се питање избјеглица ријеши на тај начин што ће Паштровићи бити равномјерно распоређени и по осталим градовима: Котору, Бару и Улцињу. На ову молбу Сенат је одлучио да се даду упутства провидуру мора да Паштровиће умири и да их расподијели по осталим градовима.³⁵

Провидур мора упутио је у Будву Бернарда Сагрета и дао му посебне инструкције да ријеши питање Паштровића. Чим је крајем априла 1570 дошао у Будву, Сагрето се састао са претсједником града који му је саопштио да у Будви нема више од 120 Паштровића, док се у Паштровићима налази око 800 људи који чувају кастел Св. Стефан и усјеве. Пред сам његов долазак, око 600 Паштровића, људи, жена и дјеце, пошло је за Пуљу. Сагрето је сматрао да Паштровиће не треба размјестити по осталим градовима, јер би врло мало људи остало за чување границе. Сада им не пријети никаква опасност, пошто су Грбљани, Маињани и Побори пришли Републици. Зато Сагрето препоручује Сенату да само 40 до 50 породица са четири главара узме у службу у Котор, а остало да се врати у Паштровиће.³⁶

Још прије доласка Сагрета у Будву збор Паштровића је одлучио да се обрате Венецији. Изабрана су четири делегата: Зането Никашић, Никола Давидовић, Марко Дешинов и Дамјан Николин, као посланици Паштровића који су понијели у Венецију молбу уиме судија и збора Паштровића. У молби се тражи да их Венеција помогне намирницама, да не би од глади умирали, као што сада умиру, „јер смо сада потпуно лишени робе и сваке имовине“. Другом тачком молбе траже да им се поред сто обећаних дуката додијели још пет стотина. Тих шест стотина дуката подијелили би на дванаест братстава (*parentà*) и тако би могли дању и ноћу чувати границу. Посљедњом тачком траже: прах, олово, шест пушака „*de portada*“ и шест за утврђења.³⁷ Бернардо Контарини, ректор и провидур Котора, препоручио је молбу Паштровића „свим срцем“.³⁸

На молбу Паштровића Сенат је одлучио да се провидуру Котора упути 200 дуката и 50 стара проса. Сто дуката да се пре-

³⁵ Bernardo Sagredo, н. д., с. 208—209.

³⁶ Исто, с. 212—213.

³⁷ A. S. V. Senato Mar in filze f. 45 Dato nel nostro sboro di Pastrovicchi li IX aprile 1570.

³⁸ Исто, Senato Mar, -f. 45, Di Cattaro alli 29 d'aprile 1570.

да Паштровићима као повластица донијета одлуком Сената од 30 априла 1569 да им се сваке године исплаћује по сто дуката. Осталих сто дуката и 50 стара проса додјељује се као помоћ у ратним приликама.³⁹ Сенат је одобрио и помоћ у оружју.⁴⁰ Осим тога Сенат је одлучио да се посланицима Паштровића даде по једно одијело од скарлата.⁴¹ Овом приликом посланици Паштровића тражили су да им се потврде њихове привилегије, посљедњи пут потврђене 1558, и да им се призна право да се у доба рата могу склонити у сусједне млетачке градове заједно са својом имовином. Сенат је одобрио ову молбу Паштровића и дозволио им да се могу склонити у Будву. Али пошто су Паштровићи собом донијели вино, Будвани одбише да приме њихово вино позивајући се на један члан статута да ниједан странац не може увести вино у Будву, продати га, нити пити без дације. Сенат је стао на страну Паштровића и донио одлуку да могу увести вино, али само за своју личну употребу.⁴²

Сенат, схватајући озбиљно ситуацију у Боки Которској, одлучио је да се у Котор упуту 250 војника под командом једног искусног команданта.⁴³

Паштровићи нијесу били једини који су тражили помоћ. Претставници готово свих далматинских градова и комуна похиташе у Венецију да изложе своје невоље. Барани су изабрали три посланика: Ђорђа Феличи, Занета Бранковића и Пера Стефанова као делегате у Венецију. У претставци Барана наводе се да имају велику потребу „за наш кастел у Спичу, да би подигли један ревелин“. Још моле да им се додијели прах и олово, јер су своје залихе дали за одбрану Св. Марије Ратачке. Даље наводе како су у њихов кастел дошли многи из Паштровића, Сузана и Созине и да су у борби имали велике људске и материјалне жртве.⁴⁴

И Улцињани су тражили помоћ за подизање утврђења. Становништво Улциња заплијенило је жито са неког дубровачког брода и са новцем добијеним од продаје тога жита почело да подиже зид за заштиту града. Један дио жита подијељен је избјеглицама из околних села који су утекли од Турака. Сенат је признао све ове трошкове и ријешио да се Дубровчанима надокнади почињена штета за жито. Кнезу Улциња упућено је 300 дуката за подизање утврђења.⁴⁵

³⁹ Исто, Senato Mar, f. 45, adi 3 zugno 1570 in Pregadi.

⁴⁰ Исто, Senato Mar, f. 45, 13.V.1570.

⁴¹ Исто, Senato Mar, R. 39, 6.VI.1570, с. 228'.

⁴² Исто, Senato Mar, f. 46, 25.X.1570.

⁴³ Исто, Senato Mar, f. 46, 31.VII.1570.

⁴⁴ Исто, Senato Mar, f. 48. Прилог уз извјештај Di febraro 1570.

⁴⁵ Исто, Senato Mar, R. 39, 16.VII.1570, с. 253'.

По угледу на Баране и Улцињане, и становништво Сузана упутило је једну делегацију у Венецију. Као чланови изабрани су: Никола Љубовић, Кристифор Папић и Зорзи Николин, с молбом да им се додијели седам стотина дуката потребних за куповање материјала за утврђивање кастела Ратаца, гдје су се склонили испред Турака.⁴⁶

На ову молбу Сузана Сенат је одлучио да се ректору Котора упути сто дуката за утврђивање Св. Марије Ратачке. Осим ових сто дуката за рестаурацију Ратаца, даће још новаца опат Пизони, „власник оне опатије“. Сенат је одобрио да се посланицима Сузана даде 25 дуката за трошак и повратак и да им се даде по једно одијело као Паштровићима.⁴⁷

Изгледа да иако је Сенат ријешио да се Паштровићима додијели оружје, обећано оружје није на вријеме упућено. Зато је Сенат почетком новембра рјешавао по једној новој молби Паштровића. Сенат је одлучио да се што прије упуте провидуру четири аркибузона за одбрану Ластве, а педесет аркибуза да се подијели Паштровићима. Посланици Паштровића добили су на поклон 25 дуката и по одијело.⁴⁸

Почетком 1571 Млечанима су пришли Мркојевићи. Неколико претставника Мркојевића дошли су у Венецију и поднијели писмену претставку Сенату. Одлуком Сената од 7 априла 1571 године, Мркојевићи су примљени у поданство и опроштени су им сви ранији прекршаји према млетачким поданицима, да их нико од млетачких претставника не може узнемиравати ни на копну ни на мору. Додијељена им је привилегија да су као и Паштровићи ослобођени свих такса, дација и царина. Једино имају да плаћају порез од 12 аспри по кући. Сенат је дао делегатима Мркојевића сто дуката за путне трошкове и по једну хаљину од скарлата.⁴⁹

У току ове године Турци су неколико пута нападали млетачка насеља у Боки Которској. Првих мјесеци 1571 нападоше Будву. Већи дио становништва су сасјекли или заробили, а насеље опљачкали и срушили. Нешто становништва спасло се бјекством у Котор.⁵⁰

Ово страдање Будве опоменуло је Спичане да траже помоћ. Уиме збора Спича дошао је код провидура Бара Перо Стефанов и тражио помоћ у праху, олову и осталим ратним потребама. Провидур је препоручио молбу Сенату сматрајући да су захтјеви

⁴⁶ Исто, *Senato Mar*, f. 46. Молба Сузана није датирана, али је из октобра 1570.

⁴⁷ Исто, *Senato Mar*, f. 46, 24.XI.1570.

⁴⁸ Исто, *Senato Mar*, f. 46, 9.XI.1570.

⁴⁹ Исто, *Senato Mar*, R. 40, 7.IV.1571.

⁵⁰ Paolo Paruta, н. д., *parte II*, с. 107.

Спичана оправдани.⁵¹ Поводом ове молбе Сенат је почетком маја ријешило да се у Спич упути прах, олово и остала ратна опрема.⁵²

Ове године Млечани су морали да посвете озбиљну пажњу заштити Котора. Већ у току 1570 године осјећао се недостатак веслача на галијама. Которски провидур тражио је да му се додијеле људи за галије. Пошто се недостатак веслача осјећао готово свуда, Сенат му је одговорио да разговара са четири кнеза Грбља да сваки од њих даде одређени број људи за галије, јер у Грбљу има око 700 кућа.⁵³ За заштиту Котора Сенат је упутио добар дио своје флоте. Још двадесетог марта било је ријешено да се од једанаест бродова са војском пет упуте на Котор и шест на Крф. Међутим, почетком априла Сенат је одлучио да се сва војска под командом пуковника Ђакома Малатесте упути у Котор.⁵⁴ Одмах по доласку у Котор Малатеста је у једном сукобу са Турцима био рањен и заробљен са великим бројем своје војске.⁵⁵ У једном сукобу са Турцима из Херцегновог пао је и Иван Болица, заповједник хрватске коњице. Сенат је његовом сину Николи Болици додијелио помоћ од осам дуката мјесечно.⁵⁶

Почетком ове године дошли су у Боку Франческо Дукађин и Влатко Косача. Млечани су вјеровали да ће ови људи много урадити на дизању устанка у Албанији и Црној Гори. Одлуком Сената од 10 марта 1571 обавјештавају се провидури Котора да су тамо по својој жељи упућени Влатко Косача и Дукађин да би помогли „помоћу дизања Албанаца који су већ устали у околним крајевима“.⁵⁷ Крајем марта они су већ били у Котору. У једној молби Пераштани се позивају на Косачу да он може посвједочити њихову оданост.⁵⁸ Колико су Косача и Дукађин допринијели јачању устанка Црногораца и Албанаца није нам познато, али ћутање извора о томе упућује прије на закључак о неуспјеху него успјеху.

Иначе, мањих препада и чарки између Млечана и Турака било је чешће. Пут од Котора до Будве био је несигуран. У току августа 1571 једна чета млетачких војника пратила је претседника Будве од Котора за Будву. На путу су их пресрели Турци и мартолози. Један млетачки одред напао је Брајиће, али не знамо тачно када је то било. За нас је битно да се ту наводи да је

⁵¹ A. S. V. Senato Mar, f. 48 Di Antivari, li 25 febraro 1571.

⁵² Исто, Senato Mar, f. 48 Di Antivari, li 25 febraro 1571.

⁵³ Исто, Senato Mar, f. 47, 18.I.1571.

⁵⁴ Исто, Senato Mar, R. 40, 2.IV.1571.

⁵⁵ Ј. Томић, н. д., с. 32.

⁵⁶ A. S. V. Senato Mar, f. 48, 16.V.1571.

⁵⁷ Исто, Senato Mar, R. 40, с. 68, 10.III.1571.

⁵⁸ Исто, Senato Mar, f. 48. Прилог уз извјештај Di Cattaro 27.III.1571.

Ј. Томић због недостатка извора закључио је да Косача није ни дошао у Боку. С њим је био неки Петар Црнојевић, за којег у изворима које смо консултовали нема помена. Ј. Томић, н. д., с. 43—36.

на Брајићима заробљен један мартолоз.⁵⁹ Да су Црногорци у ово вријеме били мартолози налазимо потврде у још једном документу. У овом рату учествовао је и Тома Пелеш на дужности у Котору, као командант једне чете Албанаца. У својој молби из 1577 године Пелеш истиче како се храбро борио „против Турака и мартолоза, да би одбранио и спасао Паштровиће, Будване и друге поданике Ваше Узвишености“.⁶⁰

Сам Котор налазио се у најгорем положају од свих млетачких насеља у Боки Которској. Дубоко увучен у дно Которског Залива, без јаких зидова, са копна на домаку турских посједа, а са мора готово блокиран од Турака. Главна турска поморска база у овом крају био је Херцегнови. Одавде су Турци могли вршити пуну контролу цијелог залива. Али помањкање флоте, односно потпуна инфериорност у односу на млетачку флоту, омогућила је Млечанима да одбране Котор. Па ни Турци са мора нијесу покушавали да нападну град. У току овога рата Турци су неколико пута покушавали да град блокирају подизањем утврђења на копну с једне и друге стране улаза у Которски Залив. Тако је неколико пута млетачка флота морала да интервенише и ослободи град блокаде. Али због прекида трговине, као и повремених напада Турака, град је запао у биједу. Због тога се Которани обратише за помоћ Венецији.

Крајем 1571 године Которани изабраше и упутише једну делегацију у Венецију. Уиме Малог вијећа, Тајног вијећа, Великог племићког вијећа и Вијећа грађана Котора, као делегати су изабрани: Виченцо Пелегрини, Матија Пасквали и Виченцо Петковић. Уиме свих наведених тијела изабрани посланици предадоше Сенату једну опширну претставку. На првом мјесту се истиче да је Котор недовољно утврђен и моле да се изда наређење да се град утврди „на онај начин како захтијева потреба“, како би становништво које је у току овога рата изгубило све своје приходе било заштићено од непријатељских напада. Рат је прекинуо трговину, становништво је изгубило све своје приходе, „изузев голих зидова својих голих кућа“ Зато моле да их убудуће ослободе пореза на приходе, будући да посљедњих година нијесу имали готово никаква прихода, и да је цио њихов приход у вину и нешто мало у уљу, што годишње износи око 500 перпера. Моле да се Грбаљ са свим границама преда Котору како је раније било. У молби је посебно истакнуто да се Херцегнови заузме или

⁵⁹ A. S. V. Senato Mar, f. 55. Прилог уз извјештај од 30 јуна 1573. Из молбе Пјера Вагали. »Mi son anco atrovato a brugiar Braichi luoco de Turchi ove preso uno martoloso e lo donai a magnifico signor Santo Tron gubernator di galea et essendo stato sfidato un Turcho da Montenegro tenuto di gran valore.

⁶⁰ Исто, Senato Mar, f. 68, 1.V.1577. Из молбе Томе Пелеша: »Combattendo valorosamente contra Turchi e martolosi per difendere e salvare Pastrovicchi, Buduani et altri sudditi di Vostra Serenità.

блокира. Херцегови, који је на ушћу залива, каже се даље у претставци, контролише и хвата све стране и которске бродове који улазе у залив. Због тога Котор тешко страда, јер су одузети „битни приходи нашег живота“. Из свих тих разлога моле да се Херцегови разруши или да капетан мора онемогућити Херцегови као поморску базу. На крају моле да се трговачко складиште обнови, како би могло одиграти ону улогу коју је раније имало.⁶¹

Поводом ове молбе Сенат је одлучио да се Которанима упути помоћ у новцу за подизање градских зидина и одобрена им је помоћ у намирницама. Которанима је признато право на Грбаљ.⁶²

Крајем ове године и Будвани су тражили помоћ од Венеције. Савјет Будве изабрао је четири посланика за Венецију, који ће доћи „пред ноге Ваше Узвишености да изложе њихове потребе у циљу да сачувају Ваше вјерне поданике“ Которски провидур попутним актом препоручио је молбу Будвана „да су достојни сваке помоћи“⁶³ Није нам познато шта су Будвани тражили, јер још увијек су живјели ван свог разрушеног насеља.

Будвани су се тек почетком 1572 године вратили на своје разрушене домове. Сенат је преко провидура Котора изјавио утјеху становништву Будве и наредио му да градске зидине доведе у „добро стање“.⁶⁴ Да би се Будва заштитила од новог турског разарања, Сенат је ријешио да се провидуру Котора Саламону додијели 1000 талира потребних за заштиту и одбрану Будве и Котора. Такође је изабран нови ректор Будве Бенедето Ђивран. Сенат је наредио да што прије отпутује. Одмах му је исплаћена плата за осам мјесеци унапријед по 50 цекина мјесечно.⁶⁵

Почетком 1572 године Венеција је прешла у офанзиву на ратишту у Боки Которској. Молба Которана да се заузме Херцегови имала је пуну подршку у Венецији и Сенат је ријешио да се Нови заузме. Главна оперативна база за ову акцију била је Корчула. Ту се окупио велики број млетачких пловних јединица на које се укрцало 4000 војника. 28 маја генерал Венијер искрцао се са војском под Херцегови и отпочео напад на град. Командант артиљерије Мартиненго надирао је право према кастелу. Турци су се одупирали и повлачили према утврђењу. Када су Млечани успјели да потпуно сатјерају Турке у утврђење, недостајало им је довољно ратних средстава да заузму кастел. Под Нови је био дошао и которски провидур Саламон. Изгледа да је

⁶¹ Исто, *Senato Mar*, f. 49. Прилог уз извјештај. Cattaro 8.XI.1571. Молба није датирана, али је сигурно да је из првих дана новембра.

⁶² Исто, *Senato Mar*, R. 40, с. 156, 22.XII.1571.

⁶³ Исто, *Senato Mar*, R. 40. Di Cattaro 9.XI.1571.

⁶⁴ Исто, *Senato Mar*, R. 41, с. 8, 16.III.1571.

⁶⁵ Исто, *Senato Mar*, R. 41, с. 26, 10.III.1572.

међу млетачким командантима дошло до неспоразума у погледу даљих вођења операција за освајање Херцегновог. Сагредо наводи како је Саламон тврдио да у граду има преко 40.000 Турака и да је узалудан сваки напад. Млечани нијесу дуго опсједали град. Генерал Венијер је одустао од даље борбе и 1500 војника је упутио у Котор, а остало на друга бојишта.⁶⁶ Чим је млетачка војска напустила опсаду Херцегновог, Хасан-бег, санџак-бег Војводалука Црна Гора, напао је млетачку територију, али га је гроф Сара са француским најамницима дочекао у близини Будве и одбио. Санџак-бег се вратио на Цетиње и узгредно запалио Љешевиће. Са Цетиња је прешао у Херцегнови.⁶⁷

Даљи ток догађаја и операција у Оаки Которској на основу досад познатих извора за 1572 годину остаје непознат. Из малог броја сенатских одлука може се закључити да није било значајнијих догађаја. Почетком јуна Сенат је одлучио да се генералу Венијеру упутити 20.000 дуката за плаћање војске која је учествовала у нападу на Херцегнови.⁶⁸ Крајем октобра Закарија Саламон разријешен је дужности провидура Котора.⁶⁹

У октобру је боравила у Венецији једна делегација Паштровића. Није нам познато шта је ова делегација тражила од Сената. Знамо само то да је почетком новембра Сенат одлучио да се исплате 42 дуката за одијела двојице посланика Паштровића и једног њиховог слуге.⁷⁰ Потребно је истаћи да су у току ове године Маињани поново пришли Млечанима под одређеним условима.

У прољеће 1573 године по примјеру Маињана Млечанима су пришли и Брајићи. Код ректора Будве Бенедета Ђиврана дошли су у име збора Брајића: Станиша Бијелић, Јурас Ратковић и други старци да га моле да их прими у млетачко поданство под условом као и Маињане, тојест да у судском погледу буду потчињени млетачким властима, да плаћају пола дуката годишње по кући почињући од 25 априла сваке године и да плаћају уобичајене дације као и остали млетачки поданици. Још су тражили да се могу настанити на млетачкој територији и трговати као и остали млетачки поданици. Ректор Будве усвојио је све ове предлоге и о томе им издао писмену потврду.⁷¹

Када су Маињани, у августу 1572, пришли Млечанима, примили су једну обавезу која се не помиње у предлогу Брајића, а то је да ће за изградњу Будве дати 300 дуката. Када је дошао рок за исплату дате обавезе, пошто нијесу могли платити, у Бу-

⁶⁶ Bernardo Sagredo, н. д., с. 350—351.

⁶⁷ A. S. V. Collegio V b. 65 Relazione di Bernardo Contarini, 22 febrero 1573.

⁶⁸ Исто, Senato Mar, R. 42, с. 42', 4.VI.1582.

⁶⁹ Исто, Senato Mar, R. 41, 25.X.1572.

⁷⁰ Исто, Senato Mar, R. 41, 7.XI.1572.

⁷¹ Исто, Senato Mar, f. 57, Budua adi 15 aprile 1573.

дву дођоше претставници Маина да траже одлагање плаћања 300 дуката обећавајући да ће порез од пола дуката редовно плаћати, почевши од 25 априла 1573 године. Као делегати уиме збора Маина дошли су: кнез Маина Вуксан, поп Вуксан, Вучић Радоња, Петар Раславо, Јурета Рачевић и Јован Дујко. Ректор Будве усвојио је њихову молбу за одлагање плаћања 300 дуката.⁷²

Чињеница да су Брајићи у току 1573 пришли Млечанима указује да јачег турског притиска у том моменту није било. Ратне операције у овом крају биле су завршене. Овај рат имао је тежих посљедица за становништво Боке Которске. У молби села: Луштица, Кртола, Љешевића, Брда и Богдашића наводи се да су становници ових села у току рата тешко страдали. Поменута села као посланике изабрала су: Драгаша Лукина, валиоза Луштице, и Божа Љуричева, валиоза Кртола, који су у Венецији поднијели молбу уиме ових села. У молби се подвлачи да су поменута села у току рата изгубила проса у складишту у вриједности од 438 дуката и да су оштећене 263 куће. Такође су имали велике губитке у људству. У молби се тражи да им се надокнади губитак проса и да им се додијели потребан материјал за оправку кућа. У претставци има још једна интресантна појединост. Тражи се да се пронађе акт о примању млетачке власти.⁷³ Најгоре је прошла Будва, која је била разорена. Такође су и Паштровићи претрпјели теже људске и материјалне губитке.

Али за нас је овај рат најважнији са становништва ангажовања Црногораца на страни Млечана. Из изнијетих података види се да је свако село посебно прилазило Републици, а не Црна Гора као цјелина, што значи да је притисак Турака био толико јак да су се Црногорци усуђивали само на повремену сарадњу са Млечанима. Овдје ћемо навести један податак који најбоље показује колико су Црногорци били угрожени од Турака. Никола Радоњин Смоквић са Његуша у почетку самога рата направио је многе услуге Републици. Због тога су му Турци одузели имање на Његушима, а он је морао да бјежи у Котор. Сенат га је за заслуге наградио са три дуката мјесечно.⁷⁴

Без обзира на такав притисак, у току овога рата готово сва Црна Гора пришла је Млечанима. У финалној релацији которског провидура Контаринија Сенату с почетка 1573 стоји да су Грбљани дали 200 веслача за галије „и били су стража против Турака и мартолоза, као што су исто урадила многа села у Црној Гори, до 66 на броју“, и да су Црногорци сносили храну у Котор.⁷⁵ Даље, Контарини, говорећи о држању Црногораца у току

⁷² Исто, Senato Mar, f. 57, Budua adi 19 aprile 1573.

⁷³ Исто, Senato Mar, f. 63, Di Cattaro alli 3 di luglio 1575. Прилог уз извјештај.

⁷⁴ Исто, Senato Mar, R. 40, c. 92, 16.VI.1571.

⁷⁵ Ј. Томић, н. д., с. 30 у нап. 56.

овога рата, каже: да су се Црногорци показали непријатљски расположени, а да и не извуку мач из корица, самим тим би Котор био у великој муци и невољи за намирнице које је град добијао из Црне Горе и Грбља.⁷⁶ Из ове оцјене јасно проистиче да су Црногорци у току овога рата више били наклоњени Републици него Турцима. Што се Црногорци нијесу активније ангажовали на страни Венеције, сасвим је јасно. Турци су чврсто држали Црногорце. Стално присуство Турака у Црној Гори или у близини умањивало је борбени дух. Затим, то је био први покушај шире сарадње народа Црне Горе са Републиком. Страх од Турака, недовољна борбена традиција, недостатак политичког искуства, војни неуспјех Венеције у овом крају, све је то допринијело да се Црногорци држе доста опрезно, али ипак уз Венецију. Ако Црногорци у току овога рата нијесу много користили Републици, још мање су користили Турцима. Пола вијека послје овога рата, владика и главари Црне Горе, погсјећајући которског провидура на овај рат, дали су тачну оцјену држања Црногораца у доба Кипарског рата. „И у вријеме прошлог рата више смо били ваши него турски“.⁷⁷ А да су у току овога рата Црногорци више били млетачки него турски, показују све изијете чињенице. У току овога рата Млечани су изгубили Улцињ и Бар, тако да се турска граница помјерила до територије Паштровића.

Паштровићи су се нашли на крајњој јужној граници млетачких посједа на Јадрану, опкољени са свих страна турским поданицима. Одмах послје рата Паштровићи су предузели кораке у Венецији како би заштитили своју територију од напада турских поданика. У прољеће 1575 године, судије и војводе са свим збором Паштровића изабраше дванаест посланика који су поднијели претставку Сенату. Као делегати дванаест братстава изабрани су: Љуро Вукасовић, Лука Давидов, Марин Николин, Иван Николин, Никола Андрић, Лука Зантелеца, Јуко Вукмиров, Франо Николин, Радо Никозић, Стијепо Рајичев, Каико Прадозић и Томица Љурин. Ови посланици поднијели су писмену претставку Сенату на збору Паштровића.

Прво траже да им се додијели жито одређено на име плата које уживају као крајишници. Пошто су Спич и Созина припали Турцима, сада су се са свих страна нашли опкољени турском територијом. Због тога им је потребно много више људи за стражу. Зато моле да им се годишња плата повећа са сто на двије стотине дуката, како би боље чували границу, јер их турски поданици свакодневно пљачкају.

Другом гачком своје претставке траже да им Венеција подигне утврђење Св. Стефан, које су Турци у току рата срушили

⁷⁶ Исто, с. 30 у нап. 57.

A. S. V. Dalm. rett. et altri, f. 25, Di Cattaro 14 aprile 1625. Из писма владике и осталих главара провидуру и Болици од 7 априла 1625.

са копна. Тврђава је од животне важности за Паштровиће, јер у току рата, а и сада, нико не би остао жив да им није ове тврђаве, и да им се за одбрану утврђења додијели десет аркибузона, сто педесет аркибуза и сто педесет мачева.

Моле да им се додијели гвоздени инвентар за обраду земље, јер у току рата, када су бјежали у Котор, све су изгубили. Још траже да им Сенат даде соли да би осолили траву од које сада живе. Пошто их турски поданици стално нападају, моле Сенат да преко баила интервенише у Цариграду. И на крају стоји да „ниједан од наших посланика не може ништа за себе тражити, осим за цио збор Паштровића“.⁷⁸

Није нам познато шта је Сенат ријешо по овој молби, али из неких каснијих докумената може се са сигурношћу закључити да два основна захтјева Паштровића, повећање плате и утврђивање Св. Стефана, нијесу ријешена. Средином 1580, которски провидур Марко Диједо је повећао плату Паштровићима на 150 дуката, почевши од 24 јуна 1579 године.⁷⁹ Пошто Св. Стефан није био утврђен, Паштровићи поново, почетком септембра 1580, упутише четири посланика у Венецију. У упутству датом делегатима поново траже од Сената да се подигне утврђење Св. Стефана и да им се упути наоружање за речено утврђење.⁸⁰

Такође ни Будва није била утврђена. Зато су и Будвани тражили да им Сенат даде средства за подизање зидина, јер како је град на лошој граници и стално на удару гусара, то даноноћно морају са оружјем да чувају насеље.⁸¹ Уосталом, ни Котор није имао добра утврђења, а ни јаку посаду. Зато је которски провидур Бенето Ерицо предложио Сенату да се Турцима и њиховим поданицима који долазе трговинским послом у град забрани улаз, јер по његовом мишљењу Турци би преко Грбљана могли опљачкати град.⁸²

О Црној Гори послје Кипарског рата у млетачким документима све је мање података. Потребно је истаћи једну чињеницу. Већ осамдесетих година XVI вијека Црногорци су били млетачке писмоноше за Цариград. Вјероватно да се ту дужност и раније вршили, али за то сада нема потврде. Из молбе Рада Црногорца из 1577 сазнајемо да је као млетачки писмоноша приликом повратка из Цариграда пао у руке скадарског паше, да је одатле утекао, али је 1571 доспио као заробљеник на галију Кар-

⁷⁸ Исто, *Senato Mar*, f. 62. Al sboro di Pastrovicchi 1575, adi marzo. Le commissioni de Pastrovicchi.

⁷⁹ Исто, *Senato Mar*, f. 76. Cathari die 8 julii 1580.

⁸⁰ Исто, *Senato Mar*, f. 66. Прилог уз извјештај од 8 октобра 1580; 1580 adi 5 settembre in Pastrovichio.

⁸¹ Исто, *Senato Mar*, f. 59. Прилог уз одлуку: 1577 13 agosto in Pregadi.

⁸² Исто, *Collegio V b. 62*. Из финалне релације Бенета Ерица из 1577.

ла Контаринија. Раде се обратио Сенату да га помилује и последице шест година ropства ослобођен је.⁸³

Пренос поште из Котора до Цариграда и обратно, у овом вијеку и касније, за Млечане је био врло важан. То је била најбржа веза од Котора до Цариграда. Зато су Млечани настојали да организују уредан пренос поште. У том циљу 1578 године склопљен је уговор између неких Црногораца и млетачких претставника у Котору. У погледу плата одређено је да се старјешини и његовом момку који иду за Цариград и носе пошту плаћа, од септембра до марта, по 20 талира за свако путовање од Котора до Цариграда и назад, а од марта до септембра по петнаест. Ако пошта стигне прије времена, може им се дати још нешто. Овдје се не наводи, као што ћемо касније видјети, за које вријеме писмоноше имају да пређу овај пут. То се из дугогодишње праксе само по себи подразумијевало, зато овдје није ни прецизирано.

Даље, уговором се предвиђа да се тројници кнезова из Црне Горе, који се брину за пролаз писмоноша преко њихове територије и прате писмоноше, исплаћује по 50 талира годишње. Шпиљарима, који позивају писмоноше из Црне Горе кад је то потребно, одређује се награда од 20 дуката годишње. Посљедњом тачком овог уговора предвиђено је 48 дуката за једног кројача у Котору који шије вреће за писма. Дотада је о томе имала да се брине породица Бућа, чега се сада ослобађа, и то остаје у надлежности которског провидура.⁸⁴ Сенат је потврдио овај уговор.

Из овог уговора јасно проистиче да су млетачке власти у Котору знале коме се треба обратити у Црној Гори да им се обезбиједи сигуран пролаз поште. То нијесу органи турске власти у Црној Гори, него домаћи самоуправни органи. Што се Млечани

⁸³ Исто, *Senato Mar*, f. 71. Из молбе Рада Црногорца од 13.1.1577.

⁸⁴ Исто, *Senato Mar*, f. 72. 1578 а XX di settembre in senato. Che lo spesa delle portalettere che se espediscano a Costantinopoli o con lettere nostre overo recercati dalli baili nostri per commodita di poter espedir in qua loro lettere, cio e per ogni capo col suo fante che e oltra quello che li danno essi baili nostri, da settembre a marzo tolleri vinti per viaggio d'andar et tornar et da marzo a settembre tolleri quindeci. Li sia fatta bona in questa città a ragion di lire sei per tollero di questa moneda. Et occorendo similmente che per far capitar le lettere più presto fusse per essi baili nostri promesso qualche avantaggio alli detti capi et fanti come ben spesso vien fatto la detta spesa. Di più li sia fatto bona al modo supradetto come e conveniente dovendo essi pero mostrar fede delli rettori et proveditori di Cattaro, di predetto avantaggio.

Che le siano etiam contadi di qua alla moneda et valuta supradetta tolleri sinquant'a all anno che per ordinario si danno alli tre conti di Montenegro sudditi turcheschi che accompagnano li portalettere per il loro territorio per maggior scurtà del loro viaggio et tolleri dodeci all' anno che si danno per regalìa a' diversi della villa di Spigliar sotto Cattaro che per ordinario quando occorre espedir, tre vanno in Montenegro a chiamar li portalettere. 147; 3; 10.

обраћају домаћим самоуправним органима, то је сасвим јасно. Сталне организоване турске власти на тлу Црне Горе није никада постојало. Турски војвода Црне Горе није се налазио на територији Црне Горе. Његово сједиште било је у Жабљаку или Подгорици. Кадија Црне Горе је само судски претставник, који посредује онда када му се неко обрати, или добије наређење из Цариграда да пресуди у разграничењу између Црногораца и млетачких поданика. Од тих чињеница Млечани су полазили кад су одређивали плату тројници црногорских кнезова за пролаз поште преко Црне Горе. Осим тога, писмоноше су биле Црногорци, што је итекако утицало да су млетачке власти у Котору имале повјерења да ће њихова пошта преко Црне Горе пролазити уредно.

Као што смо напоменули, кадија Црне Горе најчешће се јавља у питањима разграничења између црногорских кнежина и млетачких поданика. Сукоб око граница између Паштровића и Црмничана, односно Глуходољана, и поред посредовања умирног суда 1560 године, није окончан. Глуходољани нијесу признали пресуду судија арбитра. Какво је стање остало до 1588 није нам познато. Али ове године се Паштровићи обратеше црногорском кадији са тужбом против сељака села Глухи До и Буховић (!), Кадија је испитао спор и донио пресуду у корист Паштровића, давши им један примјерак хуцета. Спорна гранична мјеста признају се Паштровићима, „и тако наређујемо да требају да се казне преступници и они који буду непослушни“.⁸⁵ Али и поред ове кадијине пресуде Глуходољани нијесу уступили спорно земљиште. Пресуда се практично завршила тиме да су Паштровићи добили хуцет и Глуходољани задржали спорна мјеста на граници. Десет година касније Паштровићи се обратише санџак-бегу Скадарског санџаката тражећи од њега да им се сва спорна мјеста уступе. Скадарски паша издао им је потврду да су спорна мјеста њихова и да су Глуходољани неоправдано присвојили њихово земљиште.⁸⁶ Али као што ћемо касније видјети, и послје ове потврде скадарског паше Глуходољани нијесу уступили спорно земљиште.

Такође је интересантно навести податке о интервенцији кадије у граничним споровима Паштровића са Маињанима и Брајићима. Још 965 (1577—1578) године Маињани су продали неко земљиште Паштровићима. Паштровићи су о тој купопродаји добили потврду од црногорског кадије Мехмеда Хусеина. Како је

⁸⁵ Исто, *Dalmazia, Uscocchi, Levante* b. 17.

Scrittura in materia delli confini di Pastrovichio, 1588 maggio. Testimoni: Islan Giorgi Behir, Mehemet beg Alaghich, stesso Piero Cimar, Vlasien Vuletta Suchier.

Mehmet cadi, cioè giudice di Montenegro.

⁸⁶ Исто, b. 18. Dichiarazione del sanzacco de Scuttari a li favor de Pastrovichi contra quelli di Gluhi Dol per le tere usurpate.

Data nel mese di nobil xilcade l'anno 1007, cioè settembre 1598.

касније дошло до спорења власништва земљишта од стране Маињана Паштровићима, то се они поново обратише црногорском кадији, који им издаде потврду 986 (1578—1579) да су Маињани продали Паштровићима земљиште и да је то њихова својина. Али и послје овог новог акта кадије, Маињани су и даље тврдили да је земљиште њихово. Због тога су Паштровићи морали поново да се обраћају црногорском кадији, који им 1590 издаде хуџет да су Маињани продали земљиште Паштровићима.⁸⁷

Али није постојао само сукоб око продатог земљишта. Паштровићи су имали сукоб са Маињанима и Брајићима и око граница. Паштровићи се потужише скадарском паши, док је баило помогао њихов захтјев на Порти. Међутим, и Маињани се потужише скадарском паши, тако да су обје стране добиле акт на основу којег су могле доказивати своје право. Напослетку, спор је завршен пред црногорским кадијом. На основу хуџета црногорског кадије Абдија из 998 (1589) године, тадашњи кадија Црне Горе Дервиш Ахматовић донио је пресуду тако да су обје спорне странке добиле по пола спорне територије.⁸⁸ Но ни послје ове кадијине пресуде Маињани и Брајићи не хтједоше да уступе спорна земљишта Паштровићима. Због тога се Млечани обратили Порти. Султан је издао заповијест скадарском паши и црногорском кадији да се Маињанима и Паштровићима забрани да улазе у границе Паштровића,⁸⁹ Али ни султановом заповијешћу спор није окончан. Кадија Црне Горе морао је поново да доноси пресуду око спорног земљишта, управо да оснажи раније пресуде о истом питању.⁹⁰

Но и поред толиких наређења и пресуда ствар се није помакла са мртве тачке. Због тога је скадарски паша, почетком

⁸⁷ Исто, Dalm. Uscocchi, Levante b. 17, 1590 primo genaro.

Cozzetto del cadi di Montenegro sopra li confini di Pastrovichi con quelli di Maine.

⁸⁸ Исто, b. 17, 1590, 10 genaro.

Cozzetto del cadi di Montenegro delli confini di Pastrovichi con quelli di Maine et Braichi.

⁸⁹ Исто, Dalm. Uscocchi, Levante b. 17, 1590 ultimo giugno.

Commadamento del Gran signore al sanzacco di Scuttari et al cadi di Montenegro sopra la differenze trà Pastrovichi et quelli di Maine e Braich.

Voi di Montenegro Braichi et Maine sapiate che alli Pastrovichi li cadi et voi per conto delli confini è stato dato il cozzetto. Voi perche siete delle ville Maine et Braichi, mai nel loro confine di Pastrovichi come si contien nelli cozzetti vi dobbiate impedire, ne intrar nel loro confine et se v'impedirete sarete castigati et questa lettera obbedirete, questa scritta.

A di ultimo di giugno, in Scuttari fu scritta.

⁹⁰ Исто, b. 17, 1590 1 novembre.

Cozzetto in proposito de' confini trà Pastrovichio, Maine et Braichi. Scritta a 2 della luna muharem 999 cioè circa li primi del mese di novembre 1590.

1591, морао да упути посебну заповијест Маињанима и Поборима, опомињући их да поштују кадијину пресуду и да не узнемиравају Паштровиће.⁹¹ Како се даље развијао сукоб око граница није нам познато, али из каснијих података сазнајемо да Паштровићи нијесу добили спорно земљиште.

Из свих изнијетих чињеница јасно је да кадија Црне Горе интервенише у овом граничном сукобу на тужбу Паштровића, или по наређењу виших власти са Порте, али се на крају све завршило без стварног резултата.

За посљедњих десет година XVI вијека о Црној Гори има свега неколико података, које је већ одавно донио Томић, тако да нема потребе да поново доносимо те чињенице. Тек од почетка XVII вијека, откад почиње и редовна серија књига, у којима се налазе извјештаји которских провидура, докумената о Црној Гори је све више. Не постоји ниједан значајнији догађај из историје Црне Горе у првој половини XVII вијека који није регистрован.

III

Почетком XVII вијека, Шпиљари, млетачки поданици, имали су дужи сукоб са Његушима око Селишта и Праћишта. Спор је врло стар, али на његовом рјешавању почело је да се ради од 1602 године. Двадесет и другог септембра 1602 дошао је у Котор „кнез Његуша поданик султанов“ да би разговарао са провидуром о граници са Шпиљарима. Провидур га је позвао у свој двор и у разговору увјерио кнеза да као добар султанов поданик не треба да покрене питање граница, јер то може узнемирити поданике са обје стране границе. Кнез је остао при своме — да би требало ревидирати границу према Шпиљарима. Послије разговора кнез се вратио на Његуше.⁹²

Његуши, увјерени да спорно земљиште припада њима, покушали су да га силом заузму. Крајем фебруара 1603 године, „људи из села Његуша, турски поданици, прошлих дана дошли су на границе села Шпиљара“, гдје подигоше неке куће за сто-

⁹¹ Исто, Dalm. Usocchi, Levante b. 17.

Ordine del sanzacco di Montenegro a quelli di Maine e Braich che debbano obbedir il coggietto del cadi in proposito del confine.

Del sanzacco di Monte Negro.

Voi che siete le genti delle ville Maine e Braich nella provincia di Monte Negro saprete che il cadi ha dato alle genti di Pastrovichi iuridico cozzetto per conto delle cause de confini, però voi da qui innanzi mai più darete molestia, ne travaglio alli loro confini contro li cozzetti che hanno nele mani et se per sorte le molesterete sarete castigati così vi sia noto però sarete esecuter conforme alla presente.

Scritta alla mettà della luna di rebiulevel 999 (то је око 10.I.1591).

Овдје грешком у турском оригиналу или у италијанском преводу стоји санџак Црне Горе. Ове године Црна Гора је била саставни дио Скадарског санџаката, а не посебан санџак.

⁹² A. S. V. Dalmazia rettori et altri f. 1. Di Cattaro li otobre 1602.

ку. Пошто је провидур сматрао да су тиме повриједили млетачку територију, упутио је своје људе да сруше ове зграде. Његуши се одупријеше и дође до крвопролића у коме изгубише животе по неколико људи са обје стране.⁹³

Шпиљари у току 1603 обрадише и засијаше спорно земљиште. Његуши из освете уништише усјеве. На овај поступак Његуша Шпиљари су били спремни да се оружјем обрачунају, али у последњем тренутку провидур је спријечио да дође до крвопролића.⁹⁴

Млечани одлучише да дипломатским путем ријеше сукоб. Венеција се преко баила обрати Порти и султан ферманом од децембра 1603 године нареди скадарском санџак-бегу и кадији Црне Горе да спријече Црногорце да чине насиље млетачким поданицима Шпиљарима.⁹⁵ Но и поред султанова наређења спор није ријешен. Почетком 1604. дошло је до сукоба између Његуша и Шпиљара. У свађи је погинуо један Његуш. Због тога је кнез Његуша са великим бројем људи из свога села дошао у Котор да се жали провидуру. Которски провидур, да би избјегао веће сукобе, ухапсио је убицу и привремено измирио Његуше и Шпиљаре.⁹⁶

Како се сукоб између Његуша и Шпиљара није приводио крају, Порта је поново упутила наређење скадарском санџак-бегу и кадијама Црне Горе и Подгорице. У султановом ферману из септембра 1606 стоји да се мјеста Селиште и Праћишта, која припадају млетачким поданицима Шпиљарима, одузму од Његуша и признају као млетачка територија.⁹⁷ Кадија је изашао на терен и на основу доказа једне и друге стране донио пресуду у корист Шпиљара.⁹⁸

Али сукоб овим није окончан. Већ идуће године Његуши засијаше земљиште које је по одлуци кадије припадало Шпиљарима. Нови провидур Контарини, чим је дошао на дужност у Котор, захтијевао је од Његуша да напусте земљиште Шпиљара. Пошто су Његуши одуговлачили са напуштањем терена, изговарајући се да ће земљиште напустити чим покупе љетину, провидур је наредио да им се униште усјеви. Његуши из освете уништише усјеви неких млетачких поданика. Провидур је одмах обавијестио баила да тражи на Порти да се виновници овог изгреда казне.⁹⁹ Није нам познато да ли је Порта удовољила Млечанима, али вјероватно да су у Цариграду на све то гледали као на ситан инцидент.

⁹³ Исто, Dalm. rett. et altri f. 2 Da Cattaro il primo di marzo 1603.

⁹⁴ Исто, Dalm. rett. et altri f. 3 Di Cattaro 4 agosto 1603.

⁹⁵ J. Томић, н. д., с. 51.

⁹⁶ A. S. V. Dalm. rett. et altri f. 2 Di Cattaro li 15 febraro 1604.

⁹⁷ J. Томић, н. д., с. 51.

⁹⁸ J. Томић, н. д., с. 52 у нап. 97.

⁹⁹ A. S. V. Dalm. rett. et altri f. 6. Di Cattaro li 16 giugno 1607.

Како Његуши и даље нијесу предавали спорно земљиште, Порта је још једном интервенисала у корист Шпиљара. Султановим ферманом од 5 маја 1609 поново се наређује да се Његуши спријече да присвајају земљиште млетачких поданика Шпиљара.¹⁰⁰ Али ни овај пут Његуши не извршише султаново наређење.

Као што видимо из изложених чињеница, спор око земљишта између Шпиљара и Његуша у свему потсјећа на сукоб између Паштровића са Маињанима и Поборима. Порта у оба случаја није предузела мјере да своју одлуку спроведе у дјело. Из којих је разлога Порта тако поступила не може се утврдити. Претпоставки би било доста, али једна чињеница је ипак јасна. У свим овим граничним сукобима турска власт интервенише само када се то од ње тражи, када је као држава на захтјев друге државе морала да покаже свој суверенитет.

Али и поред мањих граничних сукоба, Црногорци су били редовне млетачке писмоноше. Међутим, курири су чешће наилазили на тешкоће око преношења поште. Тако је почетком фебруара један турски војвода задржао млетачке писмоноше у Подгорици.¹⁰¹ Млечани одмах протестоваше у Цариграду и баило изради код Порте да се казни војвода Плава, који је без разлога напао млетачке писмоноше.¹⁰² Сметњи око преноса поште није било само са стране Турака. Некада и саме писмоноше, које су редовно биле из Црне Горе, нијесу се усуђивале да носе пошту када су Црногорци били у сукобу са племенима преко чије су територије ишле писмоноше, или када су Црногорци били у сукобу са Турцима и због тога се бојали турских репресалија.

Када су Црногорци у јуну 1603 године одбили покушај скадарског санџак-бега да силом уђе у Црну Гору и убили преко осамдесет Турака, писмоноше одбише да уобичајеним путем носе пошту у Цариград, бојећи се турске освете, јер пут је водио преко једног села из којег је погинуо велики број Турака у окршају са Црногорцима. Которски провидур настојао је да одржи редовну поштанску везу са Цариградом и због тога је позвао у Котор главне старјешине писмоноша и споразумио се са њима да пошту носе преко Херцеговине. Овај пут био је дужи за шест дана, али у тој прилици другог излаза није било.¹⁰³ Турцима је било познато да Црногорци служе Млечанима као писмоноше. Некада су на то гледали као на нормалну појаву, али понекад су покушавали да забране Црногорцима ношење млетачке поште. Када је скадарски санџак-бег средином јуна 1605 дошао у Грбаљ, између осталог је писмено наредио свима да се не усуђују да носе мле-

¹⁰⁰ Ј. Томић, н. д., с. 53.

¹⁰¹ A. S. V. Dalm. rett. et altri f. 2. Di Cattaro li 9 febrero 1603.

¹⁰² Исто, Dalm. rett. altri f. 2. Di Cattaro li 28 marzo 1603.

¹⁰³ Исто, Dalm. rett. et altri f. 2. Di Cattaro 8 giugno 1603.

тачку пошту у Цариград „под пријетњом колца и да ће им запалити куће и продати породице“.¹⁰⁴

Али и поред свих повремених неприлика Црногорци су редовно носили млетачку пошту од Котора до Цариграда и назад. Уобичајени пут водио је од Котора, преко Црне Горе и Брда. Када су Црногорци били у сукобу са брдским племенима, онда ни писмоноше нијесу ишле тим путем. У току цијеле 1608 године Црногорци су били у непријатељству са Кучима, Климентима и другим брдским племенима, због чега је млетачка пошта ишла нередовно и са закашњењем. Которски провидур настојао је да измири Црногорце и Брђане. Али до измирења је дошло тек када се један од синова Вуја Рајчева, кнеза цијеле Црне Горе, оженио једном дјевојком из Климената. Послије тога могло се разговарати о миру између Црногораца и Брђана.¹⁰⁵ Мир је постигнут и Црногорци су могли да носе пошту старим путем.

Млетачке власти у Котору, да би избегле слична изненађења, настојале су да једним уговором о преношењу поште вежу не само Црногорце него и брдска племена. Послије дужих преговора у Котору између которског провидура и Марка, сина кнеза Вуја Рајчева, „који је такође спахија“, постигнут је споразум о ношењу поште. Вују Рајчеву и његовим синовима који гарантују пролаз поште преко Црне Горе одређена је годишња награда од 12 дуката или 30 спуди соли. Чим је постигнут споразум которски провидур је упутио курира у Цариград без поште и сваких 15 дана слао је по једну групу да би провјерио сигурност пута.¹⁰⁶

Уговор је постигнут и потписан у Котору. Пошто је тај уговор интересантан из неколико разлога, то га доносимо у преводу.

„У име Христа, амин. Године 1609 10 новембра у Котору.

Ја, кнез Вујо из Љуботиња, са својим синовима, обавезујем се да шаљем сва писма која долазе из Венеције у Котор, као и она из Цариграда за Котор, путем којим се ишло прије сукоба оних из Црне Горе са Климентима, Кучима и другим селима из Брда, наиме љети за 17 а зими за 19 дана. Ако писмоноше не обаве пут за речено вријеме, задовољавамо се да нијесу плаћени, изузев оправдане препреке. У случају да писмоноше које сада служе не би хтјеле да иду са платом која се давала када се ишло реченим путем, што је 15 талира љети, почињући са мартом све до краја августа, а зими од септембра све до краја фебруара 20 талира и остало што су исти момци (писмоноше) обично добијали од узвишеног господина баила, у вријеме када су ишли реченим путем, ми сви горе речени обавезујемо се да ћемо наћи људе ко-

¹⁰⁴ Исто, Dalm. rett. et altri f. 4. Di

¹⁰⁵ Ј. Томић, н. д., с. 61 у нап. 109.

¹⁰⁶ A. S. V. Dal. rett. et altri f. 8. Di Cattaro li 27 novembre 1609.

ји ће добровољно служити за горе наведену награду. Осим тога да се даду награде као што је било и раније за пролаз (поште) онима који прате пошту. И за овај пролаз да је пошта мирна стално за шест мјесеци и тако од шест до шест мјесеци, да се плаћа тројици кнезова, тојест синовима Сина Ђерђеновића из Груда дванаест и по талира годишње, кнезу Пренташу из Климената двадесет и пет талира годишње и кнезу Златице, или другоме намјесто њега, дванаест и по талира годишње.

Овај докуменат је направљен у господском палацу, по наређењу узвишеног господина Франческа Морозина, ректора и провидура Котора, гдје се налазио и Марко, најстарији син спахије Вуја, који пошто не знаваше да пише, замоли господина Марка Сегонија да у његово име потпише речени акт. И (докуменат) као што је речено (заповијеђено) написах ја Алвизе Прадо, вицедрогоман.

Ја горе речени Марко Сегони, замољен од горе уписаног кнеза Марка, пошто рече да не зна да пише, уиме његово, као што горе пише, потврдих речени докуменат, што горе садржи¹⁰⁷.

Послије потписивања овог уговора, којим су обухваћена нека брдска племена, писмоноше су могле да путују старим, уобичајеним путем. Одмах послје потписивања овог уговора Вујо Рајчев обратио се которском провидуру Морозинију:

„Узвишеном господину провидуру и капетану Котора, од нас спахије Вуја Рајчева и мојих синова поздрав и поклон, а потом. Узвишени господине, ми као што смо се обавезали Вашој Узвишености ја и моји синови: Марко, Јанко, Мирчета, Милош и Јован, још за ову државну службу, обавезујемо се да писмоноше пролазе здраво и мирно. Али ако неко друкчије говори Вашој узвишености, нека то не чујете; али ја добро видим и имам људи.

Нека је бог довољно хваљен. И сви они из Брда, све старјешине који су, сви су се скупили и обећали да неће дирати наше људе и обећали су и заклели се у цркви св. Николе да неће учинити никакву штету ниједном нашем човјеку. Молим Вас да прва писма упутите на моју главу (на мене). И бог вас сачувао у господству“¹⁰⁸.

Мјесто печата.

Ако овај уговор о преношењу поште упоредимо са ранијим уговором из 1578 године, видимо да је готово исти, с том разликом што су раније за безбједност поште преко Црне Горе гарантовала три кнеза, а сада само кнез Црне Горе са својим синовима, што значи да је његов положај и друштвени углед био доста висок. Међутим, са становишта према турским властима уговори су

¹⁰⁷ Исто, Dalm. rett. et altri f. 8. Cattaro li 27 novembre 1609. Прилог. Nel nome di Christo amen. Del 1609 a di X novembre in Cattaro.

¹⁰⁸ Исто, Dal. rett. et altri f. 8. Cattaro li 27 novembre 1609. Прилог. Писмо није датирано али по садржају се види да је из средине новембра.

потпуно идентични. У првом, као и у другом уговору, Црногорци гарантују безбједност поште преко своје територије, из чега се јасно може закључити да сматрају своју земљу као нешто посебно у односу према турским властима, што значи да су Црногорци у XVI вијеку уживали сличну самоуправу као и у XVII вијеку, која нам је боље позната.

Али почетком XVII вијека долази до напада на аутономију народа Црне Горе. Угрожавање племенске аутономије Црне Горе дошло је као посљедица догађаја у непосредном сусједству Црногораца. У покрету наших народа против Турака крајем XVI и почетком XVII вијека Црногорци нијесу учествовали, и то баш због тога што су уживали доста широке повластице. Јер да су Црногорци били угрожени турским притиском, сигурно не би изостали у отпору. Напори турске власти да угуше побуну брдских и албанских племена изискивали су знатна средства у људству и новцу. Црна Гора, на домаку тих догађаја, требало је да послужи околним санџак-беговима као база за снабдијевање људством и новцем. Наметање војних обавеза и новчаних дажбина изазвало је Црногорце на одлучан отпор у одбрану својих аутономних привилегија. Тада, та започета борба против Турака у одбрану своје аутономије, без обзира на извјесне прекиде, даље ће снажно дјеловати на борбену свијест народа Црне Горе у борби против турске власти уопште.

Почетком 1603 године у Црну Гору је дошао патријарх Јован, вјероватно не само у каноничну визитацију, него са одређеним плановима за борбу против Турака. Крајем јануара у пратњи четири јаничара и педесет људи пећки патријарх дошао је у каноничну визитацију у Грбаљ. Патријарх је намјеравао да обиђе и православне у Боки, али је которски провидур наредио сеским старјешинама „да му ни на један начин не дозволе да уђе у наше границе“. Патријарх Јован вршио је ову визиту са дозволом цариградског патријарха, да скупи новац за предају харача султану, али због ратних прилика није много скупио.¹⁰⁹

У марту ове исте године скадарски санџак-бег покушао је да силом уђе у Црну Гору. Главни главари Црне Горе и Грбља одмах дођоше у Котор код провидура и замолише га да санџак-бегу не дозволи пролаз преко млетачке територије за Црну Гору, јер санџак-бег долази с намјером да пљачка Црногорце. Провидур Молин им је одговорио да то не може урадити, пошто и Млечани пролазе преко турске територије. На ово црногорски главари изјавише да су одлучили „да радије изгубе животе него да му

¹⁰⁹ Исро, Dalm. rett. et altri f. 2 Di

дозволе да уђе у њихову земљу, говорећи ми да су сви до жена спремни да узму оружје у руке“.¹¹⁰

Црногорци су били заиста одлучили да не дозволе санџак-бегу улаз у Црну Гору. У току цијелог априла Црногорци су били под оружјем и запосјели све пролазе, одлучни да се боре ако санџак-бег покуша да уђе у Црну Гору. Изгледа да је овакво држање Црногораца утицало на скадарског санџак-бега, јер је Млечанима крајем априла било познато да је паша одустао од своје намјере и да је из Бара прешао за Подгорицу.¹¹¹ Али санџак-бег је само тренутно одустао од своје намјере. Почетком јуна санџак-бег Али-бег Мемибеговић са неколико стотина људи покушао је да упадне у Црну Гору. Црногорци у великом броју дочекаше Турке и у борби убише преко осамдесет Турака. Али-паша је био рањен, док је његов ђехаја погинуо. Црногорци су имали незнатне губитке.¹¹² Тако се крваво завршио први покушај скадарскога санџак-бега да насилним путем провали у Црну Гору, што је било у супротности са привилегијама Црногораца.

Двије године касније скадарски санџак-бег дошао је са око двије стотине људи у Грбаљ и узео од Грбљана знатну своту новаца. Из Грбља се паша обратио которском провидуру и тражио од њега да му врати неке људе који су се склонили на млетачку територију бјежећи од његовог насиља. Провидур није знао гдје се налазе ти људи, па је одмах наоружао већи број сељака и поставио страже на пролазе. Капетан Јадрана са једном галијом налазио се у Боки и провидур је ангажовао ту галију за случај турског напада. Приликом одласка паша је забранио Црногорцима да доносе храну у Котор и купују со на которској габели. Провидур Брагадин одмах је писао баилу да се тузи Порти због оваквог поступка скадарског санџак-бега.¹¹³

Ускоро послје одласка из Грбља паша је дошао на Ријеку Црнојевића и тражио од Црногораца да му исплате три хиљаде талира, јер ће их у противном одвести у Мађарску. Паша је био одлучио да не иде док му не предаду новац, али и Црногорци су још били одлучнији да му не даду ништа.¹¹⁴ И поред свих пријетњи паша се вратио празних шака у Скадар.

¹¹⁰ Исто, Dalm. rett. et altri f. 2 Di Cattaro li 21 marzo 1603.

Che doppo che non potevo in presto suo bisogno aiutarli si sono rissoluti di perder più tosto le vite che permetter che entri nel loro paese, dicendommi che sino le donne sono disposte a prender l'armi in mano, dimonstrandosi in ciò molto alterato et rissoluti di voler combatter esso sanzacco quando volesse penetrar nel paese.

¹¹¹ Исто, Dalm. rett. et altri f. 2 Cattaro 29 aprile 1603.

¹¹² Исто, Dalm. rett. et altri f. 2 Cattaro 8 giugno 1603. Код М. Болице стоји да се ова борба одиграла 1604 године, што је нетачно. Стр. XII, с. 186.

¹¹³ Исто, Dalm. rett. et altri f. 4 Di Cattaro 15 giugno 1605.

¹¹⁴ Исто, Dalm. rett. et altri f. 4 Cattaro 19 giugno 1605.

Положај скадарског санџак-бега није био нимало повољан због сталних буна и непослушности његових поданика. Крајем 1605 године везир Будима упутио је скадарском санџак-бегу 1000 Татара као помоћ, јер је народ његова санџаката био потпуно непослушан.¹¹⁵

Идуће године паша је био смијењен и на његово мјесто дошао је Мустафа-бег. Супротно свом претходнику, нови паша био је тактичан. Почетком априла посјетио је Грбаљ и тражио од которског провидура да му дозволи пролаз преко Тројице за Цетиње.¹¹⁶

Притисак на аутономију Црне Горе из године у годину није престајао. Скадарски санџак-бег и сусједни бегови тражили су новац и људе за борбу против брдских племена. Али ни Црногорци нијесу сједјели скрштених руку. Поред оружаног отпора тражили су заштиту и у Цариграду. Почетком маја 1609 године Црногорци одабраше четири делегата да се жале у Цариграду на скадарског пашу због тражења великог данка, „већег него редовног“. Али за случај сваког изненађења, Црногорци су били под оружјем, спремни да дочекају скадарског пашу ако покуша да силом упадне у Црну Гору. Црногорски делегати прије поласка за Цариград навратилише у Котор и понудише которском провидуру да успутно понесу пошту.¹¹⁷

Чим је паша чуо да су црногорски претставници пошли у Цариград, упутио је један одред људи да их похвата. Међутим, делегати су пошли другим путем и успјели да прођу.¹¹⁸

У току 1609 скадарски санџак-бег наставио је борбу против брдских племена. Почетком августа турска војска упутила се против Брђана. У сукобу су обје стране имале по неколико мртвих. Под притиском надмоћнијих снага Брђани се повукоше у брдовитије крајеве, тако да су се Турци вратили без икаквих стварних резултата. Приликом повратка турска војска опљачкала је и запалила село Златицу. Послије овог неуспјеха против брдских племена, неколико чауша дошло је у Црну Гору да купе људе.¹¹⁹ Међутим, Црногорци одлучно одбише да се придруже паши у борби против Брђана. Али идуће године паша је успио да мобилише један дио Црногораца за борбу против брдских племена.¹²⁰ Ни ове године скадарски паша није прошао боље, зато потражио помоћ од Порте. Султан је наредио босанском паши да му помогне у гушењу устанка брдских племена.¹²¹

¹¹⁵ Исто, Dalm. rett. et altri f. 4 Di Cattaro li 12 novembre 1605.

¹¹⁶ Исто, Dalm. rett. et altri f. 4 Di Cattaro li 6 aprile 1606.

¹¹⁷ Исто, Dalm. rett. et altri f. 8 Cattaro 7 maggio 1609.

¹¹⁸ Исто, Dalm. rett. et altri f. 8 Cattaro 19 giugno 1609. Из саслушања писмоноше Марка Стијеповића из Брајина.

¹¹⁹ Исто, Dal. rett. et altri f. 8 Di Cattaro li 15 agosto 1609.

¹²⁰ Ј. Томић, н. д., с. 60.

¹²¹ Исто, с. 60.

Почетком 1611 босански паша кренуо је са великом војском против Брђана. Двадесет и седмог марта дошао је у Бјелопавлиће, гдје га са богатим поклонима дочекаше педесет најугледнијих Бјелопавлића. Паша је примио поклоне, али је одмах све присутне Бјелопавлиће похватао. Осморицу је одмах убио, а остале бацио у гвожђа. Затим се дао на пљачкање и паљење кућа, у којима је изгорјело много живих људи. Жене и нејаку дјецу, односно све што му је пало шака, одвео је са собом, остављајући иза себе згаришта, смрт и пустош. Воћке, поврће и усјеве — све је уништио.

Из Бјелопавлића паша се упутио у Пипере и одвео са собом четрдесет ухваћених Бјелопавлића, које је успут на свиреп начин поубијао. У Пиперима је направио сличан покољ и пустош, али вјероватно да су Пипери мање страдали, јер су се могли на вријеме склонити. Тридесетог марта паша је стигао у Подгорицу и наредио да се пут од Подгорице до Бара очисти. Затим је одмах продужио против Груда, који се на вријеме склонише, тако да су Турци затекли само жене и дјецу. Паша је покушао да нападне Куче и Клименте, али ови заједнички заузеле добре положаје, тако да се паша није усудио да их нападне. Овим су завршене турске ратне операције против Брђана у току 1611 године.¹²²

У току ове године Црногорци остадоше по страни од свих догађаја у вези са брдским племенима. Нијесу учествовали са Турцима против Брђана, нити су страдали од Турака. Са Млечанима су одржавали нормалне сусједске односе, односно одлазили су у Котор због трговине. Њихови чести доласци у великом броју забрињавали су которског провидура Молина због тога што градски зидови нијесу били у добром стању. У најгорем стању налазио се зид према Ријеци и Молин је тражио од Сената да се поправи „јер будући да је она страна више посјеђивана него друге од Морлака из Црне Горе, који са стоком, намирницама и осталом робом свакодневно силазе у овај град“.¹²³

Почетком 1612 године поново је дошло до сукоба око граница између Његуша и Шпиљара, као и Црмничана и Паштровића. Појавио се још и један нови сукоб између Будвана и Маињана око пасишта. У сукобу око земљишта браћа Стрио и Марко Зано убише сина Љешка Маињанина, а њега ранише. Посредовањем умирног суда браћа Зане осуђени су да плате Љешку за мртвога сина 90, а за његову рану 400 перпера. Међутим, провидур Будве ухапсио је браћу Зано, тако да се пресуда изборног суда није могла извршити. Послије овога Љешко и још неки Црногорци пођоше у Цариград да се туже на Порти. Баило је сазнао за њихов долазак и успио је да се нагоди са њима, да се сукоб поново из-

¹²² A. S. V. Dalm. rett. et altri f. 10. Da Cattaro li 8 aprile 1611.

¹²³ Исто, Dalm. rett. altri f. 9. Da Cattaro 21 luglio 1611.

несе пред умирни суд, у којем ће учествовати: Которани, Паштровићи и Црногорци, „тражећи да се искључе Будвани као заинтересовани“. Судије арбитра изићи ће на терен, а Љешко са друговима је пристао да прихвати одлуку изборног суда. На тај начин баило је успио да избјегне неугодности због тужбе Љешка и његових другова. Баило је о овоме споразуму обавијестио ванредног провидура и замолио га да се у свему поступи према његовом договору са Љешком и Црногорцима.¹²⁴

Док су се Маињани тужили на Будване, Шпиљари се поново потужише на Његуше. Тужба је опет упућена у Цариград, убичајеним дипломатским каналом преко баила који изнесе питање пред Порту. Султан је упутио ферман скадарском санџак-бегу и кадији Црне Горе и Подгорице. У султановом ферману стоји како је још 1606 године на основу свједочења четири муслимана и девет хришћана донијета пресуда у корист Шпиљара. Због тога се наређује да кадија поново лично дође на границу, извиди спорна мјеста и „не дозволи да речени људи из Његуша супротно хуџету, који имају у рукама Шпиљари“, узнемиравају млетачке поданике.¹²⁵

Сукоб око граница између Глуходољана и Паштровића, који је први пут рјешаван у Котору 1560 године, па поново претресан, опет је покренут 1612 године. Которски провидур је с пажњом пратио мјере које су предузели Црногорци око сукоба са Паштровићима. Провидур је сазнао да ће се на Госпођиндан састати збор све Црне Горе и сусједних крајева да би изабрао и упутио једну делегацију султану, која ће поднијети њихову тужбу против Паштровића. Чим је за ово сазнао, провидур је упутио баилу пресуду умирног суда из 1560 године којом је ликвидан сукоб између Паштровића и Глухог Дола. Провидур Соранцо је био увјерен да ће баило успјети да оповргне аргументе црногорске делегације.¹²⁶

Двадесетог августа, на Госпођиндан, састао се општи црногорски збор на Цетињу у присуству једног бега. Црмничани и Глуходољани пред цијелим збором оптужише Паштровиће као „узурпаторе земље и границе султанове“, и да ће штитити своја права оружјем и жалбом на Порти. Присутни бег је тражио да му

¹²⁴ A. S. V. Dalm. Uscocchi. Levante b. 17.

Scrittura in proposito di Budua. Писмо баила которском провидуру. Dalla vigna di Pera à ultimo maggio 1612.

¹²⁵ Исто, Dalm. Uscocchi, Levante b. 17.

Scritto in Costantinopoli... circa il primo il luglio 1612.

¹²⁶ A. S. V. Dalm. rett. et altri f. 11. Cattaro gli 18 settembre 1612.

... Ma avendo io sotto gli 15 stante coll' occasione del spazzio alla Serenità Vostra inviato alla magnifico signor bailo la sentenza arbitraria, la quale con li precedenti mie lettere significai d'haverla ritrovata e che segue in questa città l'anno 1560 con arbitraria aggiudicatione delle prefatte ville e Pastrovicchi come di sua giurisditione.

се од потчињених земаља исплати редован трибут, који се зове добрена. Његови подложници одбише бегов захтјев, на шта овај изјави: „Ви ми не дајете редовни трибут који ми је уступио султан, а хоћете да ја преузmem на себе да вас браним од Паштровића. То нећу урадити ни кад бих видио да вас на комаде сијеку“. Кад су то бегови подложници чули, пошли су збуњени, док се остатак збора растурио без икакве одлуке.

Послије овога Паштровићи су чували границу да их Црногорци изненада не нападну. Како на првом црногорском збору није ријешено ништа, општи збор се поново састао 29 августа. На збору је донијета само једна одлука: да се изабере једна делегација од кадије и неколико главара да се у Цариграду туже на завођење претјераних ванредних дажбина.¹²⁷

И поред новог султановог фермана да Његуши уступе спорна земљишта Шпиљарима, заповијест није извршена, а сукоб између Паштровића и Глуходољана, као што ћемо видјети, није био окончан. Оно што из свих изнијетих чињеница треба подвући јесте да питање сукоба једног племена Црне Горе са неким нецрногорским племеном није била само ствар тога племена него и општег црногорског збора, уколико је то племе тражило помоћ од збора. Из тога се може закључити какву је обједињавајућу улогу имао општи црногорски збор и колико је он стварно био из-

¹²⁷ Исто, Dalm. rett. et altri f. 11.

Catharo gli 4 ottobre 1612.

Si ridusse come avisai la Serenità Vostra con mie lettere di 18 del passato che doveva seguire il giorno susseguente il sborro generale di tutte le terre di Monte Negro e circonvicine alla presenza di quel behi in Cetine, villaggio turchesco, meza giornata discosto da quella città. E per gli certissimi avisi ch'ho havuto furono dalle genti di Zarniza e Gluhido fatte gagliarde esclamazioni contro Pastrovichi sudditi della Serenità Vostra come usurpatori delle terre e confini del Gran Signore, gia per arbitraria aggiudicatione ad essi Pastrovichi soggette, instando che volesse pigliare la loro protezione e difesa e qui con l'armi e alla Porta con ambasciatori a spese loro. E perche esso behi haveva ricercato le ridotte terre a doverle dare certo ordinario suo tributo che chiamano dobrena et essendole stato negato da detti suoi sudditi le rispose ressentitamente con dirle: voi mi negate l'ordinario tributo che il felice nostro signore mi ha concesso e volete che io pigli la vostra difesa contro Pastrovichi. Non 10 faro mai, se vedessi che vi tagliassero a pezzi. Il che udito a quel gli esclamatori si partirono confusi et il resto si distitui (?) senza alcun conclusione. In tanto segui ciò che si vaglia i Pastrovichi attendono alla custodia dei passi e delle valle loro et ne ho precedentemente dato conto all' Ilustrissimo signor bailo a Costantinopoli. Sono si gli 29 del passato di nuovo ridotte le sudette terre di Montenegro. Ne altro hanno trattato che di mandar al Gran Signore per instar le solevatione delle gagliarde et straordinarie imposttioni alle quali e che vengono ricercati essi partirono ambasciatori, quel caddi et alcuni di quei capi.

Израз *distitui* овдје је потпуно бесмислен. Ријеч нијесам могао прочитати, а такође ни двојица архивиста у Венецији које сам замолио да ми је прочитају. По смислу морао би стајати глагол *sciogliersi* или *dispersedersi*. Углавном, смисао се уопште не мијења.

над тих ужих племенских подвојености. Зато што је општи црногорски збор вршио такву улогу, јединство Црне Горе било је обезбијеђено. С друге стране, ниједно племе Црне Горе само не би успјело да се одржи без наслона на остала племена Црне Горе. Гаранција те помоћи био је општи црногорски збор. Он је несумњиво у унутрашњем животу народа Црне Горе морао играти одлучујућу улогу, јер у честим међуплеменским сукобима међу црногорским племенима, и поред умирног суда, општи црногорски збор могао је сигурније вршити улогу посредника и држати у јединству и слози црногорска племена. Иако је општи црногорски збор био израз племенске подвојености Црне Горе, он је у исто вријеме био израз јединства народа Црне Горе.

У току 1613 године збили су се значајни догађаји на граници Црне Горе који су много утицали на унутрашњи живот и спољне односе Црногораца. Све те податке изнио је Томић, тако да нема потребе да се поново препричавају. Пада у очи да за неколике наредне године нема готово ниједног податка о Црној Гори. Познато нам је из једног извјештаја провидура Соранца да је скадарски санџак-бег Мустафа у августу мјесецу 1614 долазио у Црну Гору у пратњи 200 људи и једног кадије упућеног уиме султана. Паша је дошао с намјером да казни непослушне. Двадесетог августа дошао је у Грбаљ, гдје је објесио једнога кнеза, а становништво опљачкао.¹²⁸

Мањих сукоба између млетачких поданика и Црногораца било је чешће. Такође је било сукоба између млетачких поданика и Турака. Један тежи сукоб догодио се између Паштровића и Барана. У јуну 1615 Паштровићи убише Асана Чауша и његова сина из Бара, и ранише његова синовца Алиа из Спича. Због тог догађаја сусједни Турци се узбудише и били су спремни на противмјере. Асанова жена Хава пошла је у Цариград да се тужи на Паштровиће. Али и Млечани предузеше кораке. Сенат је наредио которском провидуру да нађе начина да задовољи Асанову удову и избјегне компликације. У истом смислу провидуру је писао и баило. Посредовањем и заузимањем которског провидура, кадије Бара и других турских првака, сукоб је поравнан пред провидуром у Котору почетком марта 1616 године.

Уиме Асанове мајке Ајше, његове удовице Хаве и синовца Алиа, Омер и Хамза, Турци из Бара, дошли су као пуномоћници уиме Турака. Уиме Паштровића дођоше: Вуко Иванчев и Марко Ников, судије; поп Марко Никандровић, Никола Ђурашевић и Иван Андрић, војводе; Лука Кјуда, Никола Вулијаковић, Никола Андровић, Нико Иванов и Вуко Бошков, старци. Паштровићи су осуђени на 250 талаира, што је одмах исплатио провидур. Хомер и Хази, уиме своје, Асанове мајке, жене и његова синовца

¹²⁸ Исто, Dal. rett. et altri f. 13. Di Catharo gli 28 agosto 1614.

Алиа, изјавише да су тиме намирени за сва потраживања од Паштровића и обавезују се да ће чувати мир. Пошто су Асанова дјеца малољетна, то се и за њих обавезују убудуће да ће и она, кад одрасту, поштовати уговор. Присутни Паштровићи уиме збора „обавезују се животима и добрима својим да ће намирити и надокнадити сваку причињену штету и сваку другу ствар постигнути мир. Ако би се нашао који Паштровић да наруши постигнути мир и учинио неку штету, присутни Паштровићи се обавезују да ће надокнадити штету на тај начин што ће његово имање збор конфисковати и продати за накнаду причињене штете.

На документу су четири турска печата и печат паштровског збора, поред којег је сљедећи потпис: „Ја, поп Марко Никандровић, у име моје и свих горе речених судија, војвода и старца, како у наше име, тако и у име цијелог збора који нас је упутио, потписујем ово писмо о миру за све горе уписане који изјавише да су задовољни, пошто остали нијесу знали да пишу и за већу вјеру стависмо и ударисмо жиг са печатом збора“.¹²⁹

Овог истог мјесеца ликвидан је један други сукоб између Паштровића и турских трговаца из Елбасана. Паштровићи су пресрели турске трговце на путу и опљачкали их. Турски трговци се обратише которском провидуру, тражећи да им Паштровићи врате 1545 реала, оружје и робу. Провидур је позвао Паштровиће и успио да покупи од њих свега три стотине реала и нешто робе и оружја. Претставници турских трговаца који су дошли у Котор пристали су да приме 300 реала, изјављујући да су тиме све њихове претензије према Паштровићима задовољене. О овоме је направљен акт на српском и турском језику.¹³⁰

У вријеме млетачко-шпанског сукоба, када је шпанска флота под командом адмирала Осуне упала у Јадран, страдало је и Црногорско Приморје. Црногорци се преко кадије потужили у Цариград. Црногорски кадија на захтјев Црногораца упутио је извјештај на Порту да су Шпанци које су позвали Дубровчани неколико пута долазили на Црногорско Приморје и опљачкали Грбљане и сусједна села.¹³¹

У току 1618 године Турци из освете ухватили млетачке писмоноше Црногорце, због тога што су одбили да даду војску Турцима, што је по мишљењу Црногораца било у супротности са њиховим повластицама. Млечани су одмах тражили објашњење од Мехмед-аге. Он је одговорио Франческу Болици да је примио

¹²⁹ Исто, Dal. rett. et altri, f. 15. Di Cattaro li 7 marzo 1616. Прилог. i 4 marzo 1616 fatta nel palazzo rettorio alla città di Cattaro.

¹³⁰ Исто, Dalm. rett. et altri, f. 15. Cattaro 20 marzo 1618. Прилог уз извјештај.

¹³¹ Исто, Dal. rett. et altri, f. 18. Cattaro li 2 aprile 1618. Прилог уз извјештај.

поново писмо по Антонију „због писмоноша из Црне Горе који су носили ваша писма. Толико нека зна Ваша Узвишеност, како су нама речени људи из Црне Горе учинили толику срамоту да се не можемо задовољити са много њихових глава“. Даље, Мехмед-ага наводи како су Црногорци били обавезни да даду 2000 људи за рат, али су се они изговорили да ће дати тек онда када дођу Турци из Херцегновог. Међутим, када су ови дошли, Црногорци одбише да даду обећане људе. Због тога су они ухватили писмоноше и одузели им цио новац.¹³²

Као што видимо, Турци су прибјегавали и оваквим репресалијама против Црногораца, који су одлучно одбили да даду људство за гушење покрета Климената. Због тога је Ибрахим-паша долазио у Грбаљ и Црну Гору гдје је из освете убио много људи и похарао многа села. Паша није успио да покори Клименте, него се уз велике губитке морао вратити.¹³³

Идуће године скадарски санџак-бег Мемми-бег поново је долазио у Црну Гору, одакле је са 200 људи 9 јуна прешао у Грбаљ, гдје се улогорио. Приликом проласка поред Котора, провидур га је поздравио плотуним из топова са градских зидина. По обавјештењу Млечана, паша је дошао да уреди солане и казни непослушне.¹³⁴ Чим је паша стигао у Грбаљ, дођоше претставници Црмничана да се туже на Паштровиће. Црмничани су се жалили због дуга, убистава и граница. Мемми-бег је упутио писмо провидуру Контаринију ради сређивања спорова између Паштровића и турских поданика. Провидур је одговорио да је вољан да ријеша сва спорна питања, али да о границама не може да разговара, јер за то није овлашћен.¹³⁵

Црногорци су се такође жалили Мемми-бегу на насиља њиховог земљака Кабеза, који се из Црне Горе преселио у Љешевиће. Он је вршио многобројне крађе и убиства у Црној Гори. На жалбу Црногораца паша је упутио своје људе у Љешевиће да ухвате Кабеза. Паша је наредио да се он набије на колац. Његовог двогодишњег сина узео је као роба и мајка је морала да га откупи за 17 талира. Прије поласка из Грбља, Мемми-бег је запалио куће кнеза Андрије и његових синова: капетана Вулића, капетана Вука, Ника и Вуја.¹³⁶

И у току 1620 године скадарски санџак-бег долазио је у Грбаљ због солана. Преко хиљаду Црногораца и Новљана дошло је на рад на соланама. Которски провидур Контарини појачао је стражу према Грбљу, али је у исто вријеме показао велику предусретљивост према паши и осталим старјешинама. Мемми-бегу је

¹³² Исто, Dalm. rett. et altri, f. 18. Cattaro li 10 aprile 1618. Прилог. Da parte di mi Mehmet aga alaibegh Cupuscich — Francesco Bolizza.

¹³³ Исто, Dal. rett. et altri, f. 19. Di Cattaro 18 novembre 1618.

¹³⁴ Исто, Dalm. rett. et altri, f. 20. Di Cattaro a 10 giugno 1619.

¹³⁵ Исто, Dalm. rett. et altri, f. 20. Di Cattaro a 13 giugno 1619.

¹³⁶ Исто, Dalm. rett. et altri, f. 20. Di Cattaro a 15 giugno 1619.

упутио разне поклоне у свили и другим стварима у вриједности од 148 дуката, док је његовог оца Елес-бега обдарио поклоном у вриједности од 66 дуката. Контарини је такође даровао пашиног хеџају Хусеина Челебију и Хусеин-агу из Жабљака, који су са 15 људи лично дошли у Котор. Поклон је добио и кадија Црне Горе који је дошао код провидура. На издржавање страже под командом Франческа Болице, који је у ово вријеме био војвода, потрошено је 148 дуката.¹³⁷ Тако је долазак скадарског санџак-бега у Грбаљ прилично коштао которску благајну.

Између Црногораца и млетачких поданика није било посебних сукоба, осим око спољних граничних мјеста. Дугогодишњи сукоб око граница између Глуходољана и Паштровића поново је оживио. Одлука судија арбитра и неколика султанова фермана нијесу имали никаквог значаја. Глуходољани су с времена на вријеме обрађивали спорна земљишта. То је доводило до нових сукоба.¹³⁸ Султан је морао поново да упућује ферман скадарском санџак-бегу Меми-бегу.

Поново је искрсао сукоб између Маињана и Будвана. Млечани су се из искуства увјерили да је боље такве граничне сукобе повјерити умирном суду, па је и овај дугогодишњи гранични спор између Маињана и Будвана ријешен пред умирним судом у Будви 7 маја 1620 године у присуству претседника Будве. Са становишта проучавања правних обичаја ова арбитражија је врло занимљива. Прво, обје стране су се сложиле да изаберу по 12 судија арбитра. Пред изборним судом уиме збора Маина дошли су: кнез Марко из Маина, Никола Береков, Раичко Вучев, Дулина Ђезев и кнез Дабо Андријин из Брајића, као и заинтересовани око разграничења: Нико Попов Пињата, Трипо Лучин и Лука Стјепанов, и пред судијама арбитрама изложили своје разлоге. Умирни суд је једногласно донио одлуку да Маињани изаберу између Будвана 12 људи који ће се „на своју душу заклети гдје је била стара граница“, и када се закуну морају ставити знакове које ће поштовати обје стране. Послије ове одлуке судија арбитра, кнез Марко из Маина са осталим друговима изабрао је 12 Будвана.

Два дана касније 12 изабраних Будвана „заклеше се на икони Богородице, крста и јеванђеља у руци реченога кнеза Марка и у присуству свих заинтересованих“ да граница иде одређеним теренима. Послије ове заклетве кнез Марко заједно са свима заинтересованим обећа уиме свега збора да се неће мијешати у границе Будвана. Уиме кнеза Марка и свега збора Маина пресуду имају да потпишу поп Никола из Брчела, којег су изабра-

¹³⁷ Исто, *Dal. rett. et altri*, f. 22. Cattaro 16 giugno 1620. Прилози од 14, 15, 16 и 17 маја и 22 јуна 1620.

¹³⁸ Исто, *Dalm. rett. et altri*, f. 20. Di

ли Маињани, и поп Марко, „изабрани од обадвије стране per sudario della pace“.¹³⁹

Послије овога успјелог разграничења између Будвана и Маињана, провидур Контарини успио је да ријеши стари и мучни гранични спор између Шпиљара и Његуша. Послије дужих преговора са главарима Његуша постигнут је споразум у Котору 13 јуна 1620 године, у присуству которског провидура, Болице, Буће и осталих. Уиме Његуша дошли су кнез Нико са Његуша, кнез Марко из Маина, кнез Дабо из Брајића, поп Алекса с Његуша, Стијепо Петров, Андрија Станишић с Његуша, Раде Братичев и Драган Николичин из Залаза. Осим тога присуствовали су кадија Црне Горе и Турчин Рамадан из Љешкопоља који је дошао у друштво са кадијом.

Његуши су признали да су мјеста Лозица и Селиште властништво Шпиљара, да су слободни да сију, пасу, косе и сијеку дрва, или како год желе да користе своје право својине над поменутиим мјестима и да их Његуши ни у чему не узнемиравају. Што се тиче Праишта, Његуши немају права да Шпиљарима забрањују испашу. Праишта су одређена за заједничку испашу Шпиљара и Његуша. Забрањује се сељацима оба села да овдје сију или да ма на који начин обрађују земљу. Његуши изјавише да немају никаква права на Лозицу и Селиште, као ни других претензија због толиких убистава и рана. Уговор је направљен у два примјерка, на српском и италијанском језику. Један примјерак остаје код Његуша а други у канцеларији которског провидура. На оба примјерка имају да се потпишу и ударе печате кадија Црне Горе и провидур Котора.¹⁴⁰

Иако је са правног становишта разлика између пресуде умирног суда у Будви и споразума у Котору, једна чињеница остаје јасна. Толике интервенције Порте и црногорског кадије у разграничењу између Црногораца и млетачких поданика нијесу имале никаквог ефекта. Разграничење је коначно извршено онда када су претставници Маина и Његуша пристали да се разграничење изврши на начин за њих прихватљив. Чињеница да споразум о разграничењу у Котору потписује и кадија Црне Горе, уствари не мијења ништа, јер је разграничење између Будвана и Маињана постигнуто без присуства кадије. Према томе, разграничење између Његуша и Шпиљара могло је проћи без кадије. Вјероватно да се кадија појавио на захтјев Млечана. У суштини кадија само потписује акт који прегходно прихватају спорне стране, и не долази по наређењу Порте. Да је кадија дошао по наређењу из Цариграда, у акту би то било истакнуто. Онда када

¹³⁹ A. S. V. Dalm. Usocchi, Levante b. 17 1620 5 maggio; maggio 1620.

¹⁴⁰ A. S. V. Dal. rett. et altri, f. 23. Di Cattaro a 28 settembre 1620. Прилог: adi 30 giugno 1620 in Cattaro.

је црногорски кадија долазио по султановом наређењу, хуцети кадијини остајали су мртво слово на папиру. Обичајно право као израз племенског живота и самоуправности народа Црне Горе фактички је надвладао одлуке централне власти из Цариграда.

У ову акцију сређивања граничних спорова спада и споразум око пашњака између Доброћана и Залажана постигнут 8 маја 1621 године у Котору. Заузимањем Болица обје стране се споразумјеле да изаберу по два претставника који ће ријешити спор. Уиме Доброћана дошли су Нико Стијепоп, вализо Доброће, и Вуко Стипов, речени Опачиновић, а Залажане су заступали Брацан Николовић и Рађан Братичев. Обје стране су се сложили да спор пресуди Болица. Он је пресудио да Доброћани у зимско доба кад падне снијег дозволе Залажанима испашу у границама села Доброте, без наносења икакве штете. За испашу Залажани су обавезни да плате Доброћанима онолико колико пресуде двојица људи које изабере село Доброта. Такође, Залажани ће сваке године о Ђурђеву дне дати по двоје јаради Болицу као поклон, који се раније практиковао али од прије неколике године није вршен. Одлука је прочитана у присуству провидура Котора Контаринија, тројице Доброћана и десеторице Залажана.¹⁴¹ Тако је још један спор ријешен на пријатељски и добросусједски начин.

Годину дана послје постигнутог споразума између Будвана и Маињана јавили су се за интервенцију кадија Црне Горе и ђехаја скадарског санцак-бега. У заједничком писму од 16 јуна 1621 обратише се которском провидуру поводом пресуде између Будвана и Маињана. У писму се наводи да није постигнут добар мир између Будвана и Маињана јер је „једна глава Будвана пребијена за четири Маињана, а главе Маињана за главу као што је обичај“, и да су се Будвани криво заклели и тако добили спорни терен. Кадија и ђехаја траже да се земљиште врати Маињанима или ће писати у Цариград.¹⁴²

Као што видимо, кадија и ђехаја не протестују против пресуде судија арбитра начелно, него указују на недостатке пресуде са правног становишта. Сигурно да су кадија и ђехаја интервенисали на захтјев неких Маињана који су били оштећени прошлогодишњом пресудом у Будви. Али Млечани, сигурни у своје право потврђено султановим ферманом да ово земљиште припада Будванима, нијесу придали никакав значај кадијином и ђехајином писму.

Млечанима је полазило за руком да и друга питања ријеше у своју корист. Црногорци и Грбљани куповали су со у Котору,

¹⁴¹ A. S. V. Dal. Uscocchi, Levante b. 17. 1621 8 maggio. Arbitrari tra li huomini di Dobrota et Salase per occasione de pascolo.

¹⁴² A. S. V. Dalm. rett. et altri, f. 24. Di Cattaro 23 giugno 1621. Прилог: писмо кадије и ђехаје од 16 јуна 1621.

иако је била врло јака конкуренција из Рисна и Херцегновог. Али због значаја которског тржишта Црногорци су радије долазили у Котор, гдје су такође боље могли да продају своје производе. Међутим, Сулејман, емин солана у Грбљу, забранио је Црногорцима и Грбљанима да купују со у Котору. То је више погодило Котор него Црногорце. Међутим, которски провидур Малпијеро успио је да наговори Грбљане и Црногорце да се туже у Цариград против ове наредбе емина Грбља. Султан је упутио ферман кадијама Црне Горе и Херцегновог да се Сулејману забрани даља злоупотреба и да Грбљани и Црногорци као и досад купују намиринице и со у Котору.

Чим је которски провидур добио од баила ферман из Цариграда, доставио је по један примјерак кадијама Црне Горе и Херцегновог да га објаве народу. Кадија Црне Горе одговорио је провидуру из Љешкопоља 1 септембра да је одмах позвао најближе кнезове и саопштио им султанову заповијест „да могу сазвати општи збор ове земље“ и на збору у присуству свих прочитати султанов ферман. Кадија Црне Горе писао је кадији Херцегновог и обавијестио га о султановом ферману.¹⁴³ Тако је заузимањем Млечана и сагласношћу Црногораца пропао покушај емина у Грбљу да силом примора Црногорце да купују со код њега.

Међутим, већ идуће године емин Херцегновог и Рисна покушао је да изведе исту ствар као прошле године емин у Грбљу и објавио наређење да Црногорци и Грбљани купују со у Херцегновом или Рисну. Црногорци и Грбљани упутише једну делегацију на Порту да изради укидање овог наређења емина, у чему су и успјели. Тако су Црногорци и даље куповали со у Котору. Али, почетком 1624 године у Котору промијенише мјеру за со, односно уведоше мјеру која се употребљавала на Крфу, одакле је Котор увозио со. Црногорци одмах реаговаше на ову новину која их је погодила. Владика и главари Црне Горе упутише неколико кнезова са писмом у Котор.

„Од мене владике, кнезова, главара и све земље Црне Горе, узвишеном господину Пјеру Морозину, провидуру и капетану Котора, господину и сусједу, и господину кавалијеру Франческу Болици нашем пријатељу веледраго поздрављеније,

а потом. Господине, налазимо се у земљи срећног султана, гдје има више од три хиљаде кућа и толико смо близу да можемо рећи да један другоме може говор чути. И сваком приликом више смо у вашој служби него у султановој, доносећи: месо, жито, рибу и друге потрепштине. Тако у доба прошлога рата били смо више ваши него турски, служећи вам и не штедећи наше животе

¹⁴³ Исто, *Dalm. rett. et altri*, f. 25. Cattaro a 9 settembre 1621. Прилози: *Di Gliescopoglie il primo settembre 1621; Comadamento del Gran Signore alli caddi di Castelnuovo e di Montenegro... Scritto in Constantinopoli sotto li primo della luna di ramasan l'anno 1030, cioè: circa l'ultimo luglio 1621.*

да бисмо понијели писма вашег принципа за Цариград са таквом вјерношћу коју ви знате и као што смо чинили у свакој другој служби у вашој потреби, и може се рећи да смо више ваши него турски. Има око три године када је провидур у том граду био узвишени Малпијеро, чија нам је успомена врло драга, емин Херцеговог и Рисна супротно заповијести срећне Порте (заповиједио је) под пријетњом колца да сва ова земља са Грбљем мора куповати со у Херцеговом и Рисну, а не код вас. Таква заповијест би објављена у свој земљи док смо били у нашој равници на чишћењу султанових солана, као што је редовно, што сматра речени емин. У оно вријеме тражисмо у име све земље од Вас Франческо Болица и у име узвишеног господина Малпијера, упутисмо наше посланике на срећну Порту да измолимо дозволу да можемо доћи у тај град и купити соли у тој трошарини, говорећи да у том граду служимо се свим оним што нам је потребно и да без тога нашега града не можемо опстати, и додајући још неке друге ријечи, што ви добро знате, и тако са препорукама ваших писама и господина баила поништисмо заповијест и учинисмо како је по вашем удовољству. И учинићемо увијек када буде за службу нашега срећног принципа и нашега узвишенога господства, јер сви се хвале вашом правдом и владом. Сада, господине, има једна година у вријеме прошлога провидура како је промијењена мјера за со на вашој царини и нашој земљи се продаје со мањом мјером. Налазимо да је мања него прва мјера којом се дуго времена продавало и садржавала је 40 либара по товару, а сада се налазимо преварени. Не знамо из којих разлога је промијењена мјера, али Бог види одозго. Због тога сва ова земља моли ваше узвишено господство, као што се сва ова земља овеселила вашем доласку, нека се постара да буде намјесто садашње, стара мјера за со, како бисмо могли куповати со на тој габели а не другдје, и да вам ми још доносимо намиринице које су потребне за живовање људи и друге потребе у том граду да би могли од нас примити какву помоћ. Ако нас нећете, збрините се како приличи сусједу и добрим пријатељима, а ми ћемо помоћу нашега кадије направити извјештаје да се на другим мјестима служимо за потребе соли. Ако се то догоди, касније, и ако се хоће, не може се исправити. Утолико вас молимо да нам дате намјесто садашње стару мјеру. Зато ћемо вам бити слуге за сваку вашу заповијест и вашег принципа, како ви господине Франческо можете добро посвједочити и молити узвишеног господина провидура са нашим кнезовима, који долазе са наше стране за такву службу, јер ће бити корисно и за вашу земљу. И клањамо се.

Дана седмога, мјесеца априла 1635. Из Црне Горе у Котор¹⁴⁴

Которски провидур Морозини спровео је ову претставку у Венецију и препоручио је, сматрајући да би Црногорце требало

¹⁴⁴ Исто, Dal. rett. et altri, f. 25. Di Cattaro 14 aprile 1625. Прилог.

задовољити, јер ако се не би то урадило Црногорци би куповали со на другом мјесту и престали би да сnose храну у Котор, што би град тешко погодило, јер у погледу снабдијевања Котор зависи од Црне Горе.¹⁴⁵ Није нам познато да ли су Млечани удовољили овом захтјеву Црногораца, али са сигурношћу се може претпоставити да су у Венецији усвојили ове разлоге. Ако Црногорци нијесу могли без которског тржишта, Котор је још мање могао без Црне Горе. Осим тога, Црногорци су били млетачке писмоноше и са успјехом су вршили ову дужност и поред разних сметњи. Зато су Млечани избјегавали теже сукобе са Црногорцима.

У току 1625 године Риђани, Никшићани и Дробњаци почели су са организованим хватањем млетачке поште и писмоноша. Република се преко баила потужи на Порти. Са Порте упутише једнога капидибашу са наређењем херцеговачком паши да строго казни преступнике. Паша Херцеговине Ибраим, заједно са дефтердаром Херцеговог, крајем маја 1626 године отпоче акцију против Риђана, Никшићана и Дробњака. Са турском војском био је и Радун из Доброг, иначе настањен у Котору. Њега је упутио которски провидур Морозини да провјери да ли су Турци заиста казнили отимаче поште.

У Риђанима Турци су ухватили кнеза Вукашина и кнеза Бакету, који су помагали Никшићане у отимању млетачке поште. Кнез Бакега нудио је 1000 реала да се откупи, али узалуд. Турци погубише оба кнеза. Из Риђана турска казнена експедиција продужила је за Никшић, али становништво се на вријеме разбјегло и склонило у шуму. Паша је упутио војску за њима, похватао их и приморао да му даду око 1000 реала. Осим тога, Турци су запалили 15 кућа оних за које се тврдило да су саучесници, објесили двојицу кнезова, одузели Никшићанима већи дио стоке и уништили готово све усјеве. На посредовање и гаранцију Новљана и Ришњана, паша је опростио животе кнезу Дејану и Брацану, под условом да гарантује пролаз млетачке поште.

Из Никшића паша је продужио за Дробњаке. Ту је ухватио 12 људи који су учествовали у посљедњем отимању поште. Осморицу је одмах погубио, а четворицу, који су утекли и сакрили се у једној кући, живе је у кући запалио. Тридесет Дробњака паша је похватао као робље. Међу њима су били: војвода Павле, кнез Матијаш и кнез Вуле. Турци су запалили село кнеза Вула и кнеза Јанка, као и још неколико кућа. Паша је хтио да запали и кућу војводе Павла, али на молбу Новљана и Ришњана војводино имање је остало поштеђено. Остало робље паша је одвео на Језера и пустио их уз откуп од 400 реала. Десеторицу је задржао као таоце док други скупе одређену суму. Када је акција завр-

¹⁴⁵ Исто, *Dalm. rett. et altri*, f. 25. Di

шена, у Котор је дошао са писмом херцеговачког паше дефтердар Новог Солиман. Провидур Морозини даровао му је свилену одјећу и 15 реала.¹⁴⁶

Тако је завршена ова акција кажњавања у којој су тешко страдали Риђани, Никшићани и Дробњаџи. Одмах послје повратка турске војске кнезови Дробњака и Никшића обратише се Франческу Болици са предлогом да се са њим договоре око обезбјеђења млетачке поште. Кнезови Никшића и Дробњака предлажу Болици да дође на Цетиње гдје ће они у своје име упутити кнезове Ивана и Јордана.¹⁴⁷

Једанаест година касније Млечани су морали поново да се нагађају са Црногорцима око пролаза поште преко Црне Горе. Овај пут Бјелице су ометале пролаз млетачке поште и пљачкале територију Боке Которске. Млечани се потужиле Порти и одмах је издан ферман херцеговачком паши да казни Бјелице. Када је хеџаја херцеговачког паше дошао у Херцегнови, Болица улучи прилику да га посјети и наговори да изврши султаново наређење. Са 400 Новљана, Ришњана и још неколико стотина војника хеџаја се упути у Бјелице, гдје је убио пет људи које је тамо затекао, попалио све куће и одузео сву стоку коју је нашао. Из Бјелица хеџаја је продужио за Цуце и Озриниће јер су и они били оптужени да помажу Бјелице. У Цуцама и Озринићима хеџаја је ухватио 15 људи, које је пустио уз велики откуп. Пошто је завршио ову акцију кажњавања, хеџаја је по наређењу паше преко Оногшта дошао у Подгорицу да би узео учешћа у гушењу побуне брдских племена.¹⁴⁸

Ова акција кажњавања Бјелица донијела је супротне резултате. Умјесто да се умире, они су били још активнији, јер сада је отимање за њих било извор живота, пошто су им Турци готово све однијели. Бјелице, на челу са Ђиканом, највише штете су наносили млетачким поданицима. Када је кадија Црне Горе почетком јуна 1637 дошао да обиђе солане у Грбљу, которски провидур Контарини упутио му је свога сина и драгомана да моле кадију да од Ђикана одузме 100 волова које је запlijенио Бокељима.¹⁴⁹ Међутим, кадија није могао ништа урадити. Зато се провидур Контарини обрати црногорским главарима тражећи од

¹⁴⁶ Исто, Dalm. rett. et altri, f. 27. Di Cattaro il di 23 giugno 1626. Прилози: писмо Ибраим-паше провидуру Котора. Писмо је примљено у Котору 19 јуна. И саслушање Радуна из Доброг пред провидуром Морозинијем од 19 јуна 1626.

¹⁴⁷ Исто, Dalm. rett. et altri, f. 27. Di Cattaro 23 luglio 1626. Прилог: Da noi conte Tomas Bubasich, conte Brazan, voivoda Ivan capi di Drobgnazi in Herzegovina, conte Petar Gabrielovich et altri capi di Nischichi et Onogoste molta cara salutatione al nobil et honorato signor Francesco Bolizza. nostro amico. Писмо је од 10 јула 1626.

¹⁴⁸ Исто, Dal. rett. et altri, f. 42. Di Cattaro 23 febrero 1637.

¹⁴⁹ Исто, Dalm. rett. et altri, f. 42. Cattaro 15 giugno 1637.

њих да Ђикана протјерају из Црне Горе, што Црногорци и урадише.¹⁵⁰

С друге стране, Црногорци предузеше кораке код кадије Црне Горе. Владика и остали главари уиме свега црногорскога збора добровољно (*volontariamente*) дођоше пред Хусеина, кадију Црне Горе, и дадоше гаранцију да ће убудуће млетачка пошта сигурно пролазити преко Црне Горе, неометано од Ђикана, Бјелица или ма кога другога. Ову њихову изјаву кадија је формулисао у виду акта, који владика достави провидуру у Котор.¹⁵¹

Пошто је протјеран из Црне Горе Ђикан је настојао да се врати кући. Он је успио да задобије наклоност владике и неких главара. На општем црногорском збору ријешено је да се Ђикану опрости.¹⁵² Да би умирили провидура Црногорци му упутише писмо. Владика, главари и цио збор Црне Горе изјављују да се обавезују актом кадијиним за Ђикана и сваког другог да неће бити никакве сметње за пролаз млетачке поште.¹⁵³

Из ових чињеница јасно се види како сами Црногорци рјешавају своје унутрашње ствари и како сами, без ичије интервенције, сређују своје односе са Млечанима. Они се обраћају кадији по свом нахођењу да би од њега добили акт, који садржи њихову изјаву да Црногорци колективно одговарају у случају напада на млетачку пошту. Према Млечанима такође желе да среде своје односе. Општи црногорски збор протјерује Ђикана и дозвољава му да се врати кући. Све те чињенице показују да је у Црној Гори у ово доба постојао један изграђени механизам домаће самоуправне власти и да свим питањима рјешава општи црногорски збор.¹⁵⁴

Колико је општи црногорски збор у ово доба био одлучујуће тијело у животу народа Црне Горе види се из још неких чињеница. Покрет брдских племена против Турака у току 1637 и идуће године стајао је доста напора Турке да угуше ову побуну. Као и раније у сличним покретима, Турци су настојали да мобилишу Црногорце у борби против Брђана. Крајем октобра 1638 године дошао је у Црну Гору Мехмед-ага, повјереник и миљеник босанскога паше, са 30 чауша и великим бројем људи. Он је дошао са задатком да скупи људство и намирнице за пашину војску која се купила да угуши буну у Албанији. Мехмед-ага хтио је да по-

¹⁵⁰ Исто, *Dalm. rett. et altri*, f. 42. Cattaro 6 luglio 1637.

¹⁵¹ Ј. Томић, н. д., с. 73 у нап. 133.

¹⁵² А. S. V. *Dalm. rett. et altri*, f. 42. Cattaro 30 luglio 1637.

¹⁵³ Ј. Томић, н. д., с. 74 у нап. 134.

¹⁵⁴ Томић је криво приказао ове догађаје у вези са Ђиканом и одлуком црногорскога збора. По Томићу чак испада да је которски провидур допустио „да се Ђикан може вратити дома“. Јасно је да которски провидур није могао одлучивати о повратку Ђикана у Црну Гору. То је ствар општег црногорског збора. Чак ни Турци на то нијесу могли утицати. Види: Ј. Томић, н. д., с. 72—75.

пише Црногорце за војску и тражио је од њих да новчано помогну подизање једног утврђења код Подгорице. Мехмед упути једног свог човјека код Болице у Котор да се и он заузме код Црногораца да испуне пашине захтјеве. У Црној Гори Мехмед-ага дао се на рад и одмах по доласку окупио је неколико кнезова и главара наговарајући их да приме пашине захтјеве. Главари му одговорише „да не могу направити никакву општу обавезу без сазива и скупа цијелог њиховог збора“. Због тога је сазван општи црногорски збор на који је дошло око двије хиљаде људи. Збор је одлучио да се не даде никаква помоћ Турцима, позивајући се на султанову заповијест „да су изузети и слободни од сваке потчињености санџаку и паши због обавезе да чувају равницу (Грбаљ) сваке године и да чисте солане султанове које су у истој равници близу мора“. Незадовољство Црногораца било је толико да су били спремни да побију Турке да их нијесу смирили кнезови, на које је и Болица утицао у том смислу. Турци су се готово бјекством спасли из Црне Горе.¹⁵⁵

Интересантно је напоменути да на турски захтјев да дадну људство Црногорци не истичу аргуменат да су обавезни да ратују само у границама Црне Горе, него да нијесу потчињени паши и санџак-бегу зато што чувају солане у Грбљу. Али ми мислимо да се тиме ипак хтјело рећи да им захтјеве за ратовање ван Црне Горе не могу постављати паша или санџак-бег.

Црногорци не само да су одлучно бранили своје аутономне повластице него су одрекли плаћање харача у току 1641 и 1642 године. Скадарски паша није ничим могао приморати Црногорце да плаћају редовни годишњи харач. Он се потужи Порти и велики везир пронашао је један неуобичајени начин да примора Црногорце на плаћање харача. Почетком новембра 1642 везир је наредио да се у самој кући млетачког баила ухапсе 11 писмоноша Црногораца, да би на тај начин приморао Црногорце на плаћање харача.¹⁵⁶

Послије хапшења Црногораца у Цариграду велики везир започео је преговоре са ухапшеним писмоношама о плаћању харача. Постигнут је споразум да Црногорци плате 280 аспри годишње по свакој харачкој глави. Из Цариграда је одмах упућен чауш са неколико писмоноша, док су други остали у затвору док се не исплати харач.¹⁵⁷

Средином децембра чауш је стигао у Црну Гору, али за сваки случај склонио се у Котор, под изговором да је у Црној Гори велики снијег и невријеме.¹⁵⁸ Међутим, разлози су били сасвим други. Чауш се бојао за своју главу. У Цариград су биле стигле

¹⁵⁵ A. S. V. Dalm. rett. et altri, f. 43. Di Cattaro li 25 ottobre 1638.

¹⁵⁶ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 457. Zara, 28 novembre 1642.

¹⁵⁷ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 457. Zara, 22 dicembre 1642.

¹⁵⁸ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 457. Zara, 3 genaro 1643.

вијести да су Црногорци убили чауша.¹⁵⁹ Послије неколико дана боравка у Котору чауш се вратио у Црну Гору.

Турски захтјев за исплату харача претресан је на општем црногорском збору. Сагласност на збору није брзо постигнута, али је већина била за плаћање харача. Црногорци су радије платили харач него да неколико својих људи оставе у турским рукама.¹⁶⁰ Ово је један од најљепших примјера црногорског јединства и солидарности у ово доба.

Међутим, скадарски паша захтијевао је исплату харача и за прошлу годину. Послије дужих преговора између паше, чауша и Црногораца постигнут је споразум на Вирпазару. Црногорци су се обавезали да ће за прошлу годину на име харача исплатити по 302 аспре по свакој кући, с тим да се исплата изврши до Петровдана. Паша се обавезао да ће на Порти подржати молбу Црногораца да плаћају само 240 аспри као и раније, а не 280 како је у Цариграду било уговорено између великог везира и ухапшених Црногораца.¹⁶¹

Послије одласка чауша из Црне Горе и успјешног споразума о плаћању харача, Млечани су вјеровали да ће Турци одмах пустити на слободу ухапшене Црногорце. Али на Порти су друкчије мислили. Тек послије хуцета црногорскога кадије о исплаћеном харачу, писмоноше су пуштене из затвора почетком јуна 1642 године.¹⁶²

Тако се завршио овај црногорско-турски сукоб око плаћања харача. Иако су Турци приморали Црногорце да плате харач, остаје чињеница да народ Црне Горе за двије године није хтио да плаћа харач. Који је разлог одрицања харача, није нам познато. Може бити да Црногорци нијесу хтјели да плате харач због тога што је харачка стопа повишена, а може бити и из других разлога. У сваком случају, чињеница да је велики везир морао похапсити Црногорце, млетачке писмоноше, јасно показује да су се Турци служили и таквим мјерама да приморају Црногорце на плаћање харача.

Са Млечанима Црногорци су одржавали нормалне сусједске односе. Са млетачким поданицима, као и обично, било је сукоба око граница. Убистава и освете, што је нормално у племенском друштву, било је највише између Црногораца и Паштровића. Када Паштровићи убише једну Црногорку из угледне куће, у Котор дође владика и неколико главара и енергично протестоваше.¹⁶³

¹⁵⁹ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 457. Zara, 23 febrero 1643.

¹⁶⁰ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 457. Zara, 17 genaro 1643.

¹⁶¹ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 457. Zara, 4 febrero 1643.

¹⁶² Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 458. Zara, 2 luglio 1643.

¹⁶³ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 457. Cattaro 2 ottobre 1642.

Многобројни сукоби између Црногораца и Паштровића захтијевали су хитно рјешење. Када је генерални провидур за Далмацију дошао у Котор, позвао је Црногорце и Паштровиће и приволио их да многобројне сукобе ријеше уобичајеном праксом пред судијама арбитрама. Обје стране су се сложили и почетком 1643 године посредовањем судија арбитра постигнут је споразум између Црногораца и Паштровића.

Један акт је споразум о границама Паштровића са Маињанима и Поборима, а други докуменат је пресуда судија арбитра између Паштровића и осталих Црногораца због разних убиства. Пошто су ови документи врло важни за проучавање правних обичаја, то их доносимо у преводу:

„Слава Богу. 1643 15 фебруара у Будви, у манастиру св. Богородице на понти од Будве.

Требајући да се заврше и одлуче сукоби око терена и граница, који дуго времена постоје између Бечића и осталих Паштровића са Маињанима и Брајићима из Црне Горе, због чега се догодило више убистава између једне и друге стране. За поравнање око речених терена, граница и осталих сукоба, више пута писане су различите турске и српске карте од судија арбитра, између речених страна (забрани), против којих су ипак биле исте странке, имајући распу због различитог схватања које су имале о тим картама, и пријетећи увијек већом штетом и немиром међу реченим граничним странкама, узвишени и прејасни господин Батиста Гримани, генерални провидур Далмације и Албаније, док је боравио у граду Котору преговарао је да се направи једно потпуно поравнање између речених Паштровића, Маина и Брајића. Међу њима је био направљен акт од 25 септембра прошле, 1642, у сродност и извршење којег, и по наређењу узвишеног господина Анђела Габријела, ректора и провидура Котора, скупили су се у овај град Будву: господин кавалијер Франческо Болица, капетан Перо Бујовић и господин Перо Медин, изабрани од обадвије стране за арбитра, пошто није могао да присуствује преузвишени господин владика Црне Горе због болести. Обадвије заинтересоване странке: Паштровићи, Маине и Брајићи погодили су се да се реченим арбитрама дода Омер-бег из Жабљака, ђехаја господина узвишенога санцака Скадра, по снази израженој у наведеном документу (25 септембра 1642). Сва речена господа арбитра прво су се савјетовали на реченим спорним теренима и граници, гдје су речене парте изнијеле своје жеље, и потом наглас, дуго, и једна и друга (странка говориле) са свим њиховим разлозима и подношењем свих њихових писама из којих смо познали речене терене и границе. Пошто смо ми наведени кавалијер Болица, ђехаја, капетан Перо Раков и капетан Перо Медин све пажљиво чули и зрело размотрили, призивајући име великога господа Бога, од којег проистиче свака разумна правда и добро.

сви сложено закључисмо, пресудисмо и изговорисмо да спорни терени и границе припадају у власништво и рачун Брајића, а Паштровићима од цркве св. Томе до брда, право по току оне воде. А што се тиче терена које имају Бечићи, или други у границе истих, да плате њихов дуг и обавезни редовни порез (*telosi*), као што је и раније међу реченим странкама одлучено и нагођено. И ако би исти Бечићи и Паштровићи купили друге терене од Брајића или Маина, подложни су плаћању њиховог пореза (*telos*): морају исто тако бити обавезни на такво плаћање по којем су подложни речени терени. А за протекле и неплаћене године морају слично исти Брајићи бити обавезни за све речене протекле године по наведеном разлогу. У вољности ове одлуке су такође разматрани разни трошкови и други интереси које су учинили Маињани и Брајићи том приликом. Речени Бечићи и Паштровићи морају дати и исплатити реченим Маињанима и Брајићима 55 рела. Са изјавом и садашњим закључењем имаће прву ријеч (повјерење) и вјеру и са овим остају поништена сва остала писма и реципрочни захтјеви и у садашњости ова (пресуда) мора се поштовати заувјек за речене границе и потврђена као што је речено. И за веће поштовање доброг мира и речене нагодбе, морају за праву љубав речени Бечићи дати два кумства св. Јована онима из Маина и Брајића, осим 12 кумстава према реду доброга мира. И да Јово Дубов из Брајића мора дати једно кумство св. Јована Марку Вучину из Бечића за већу љубав. Уписани речени општи добри мир да наш Бог допусти и сачува стално између једне и друге стране.

Ја кавалијер Франческо Болица, судија арбитар, потврђујем како је горе.

Хомер, ђехаја санцака Скадра, такође сам арбитражио и судио.

Ја Симон Скоровео, потврђујем како је горе, узиме господина капетана Пера Бујовића арбитра, пошто рече да не зна да пише.

Овом арбитражном суђењу и објављивању налазе се присутни: спахија Јован из Љуботиња, Симон Петров из Будве, Драгоје Мирчетин из Љуботиња, Андрија Грубоња и многи други.¹⁶⁴

Други докуменат у преводу гласи:

„Уиме господа Бога дана 24 фебруара 1643 у Бјеластиси, на граници Будве и Црне Горе.

У циљу извршења и примјене преговора преузвишеног господина Ђованија Батисте Гриманија, генералног провидура у Далмацији и Албанији, које је имао са прејасним владиком, спахијом Јованом и осталим кнезовима и заинтересованима из Црне Горе, док се Његова Екселенција налазила у Котору, као што се види из акта од 21 септембра 1642 и по наређењу преузвишеног

¹⁶⁴ Исто, *Prov. gen in Dalm. et Alb.*, f. 458.

господин ректора и провидура Котора, будући да је на границе дошао и господин кавалијер Франческо Болица, са договором и ријечју господе судија и збора паштровског и горе наведених: спахије, кнезова и заинтересованих из Црне Горе за убиства, крви и друге интересе који су се догодили између двије стране. На вашару у Миоковићима гдје су се скупили с једне и с друге стране арбитри заједнички пријатељи, редом уписани, и господин ђехаја Омер Исабалић из Жабљака, који са ријечју и вјером метнуше све сукобе, узроке и дугове убистава, и крви и сваку другу (ствар). Господа арбитри (пошто су) записали и разумјели све разлоге и узроке, на основу којих су рекли и пресудили речене парте, и све разматрано од речених арбитра са разлогом и правдом, призивајући име великога господа Бога, једнодушно одлучише и закључише: за смрт жене реченог капетана Николе Ивановца из Љуботиња осуђују се девет Паштровића из села Ново Село, који су се нашли присутни (приликом) убиства, да исплате 600 перпера, 4 побратимства и 24 кумства. За смрт Ђура Јовичина из Цеклина, којег су убили Паштровићи, осуђују се исти Паштровићи на деветсто перпера, четири побратимства и двадесет и четири кумства. А за смрт Стијепана Лучина из Паштровића, којег су убили они из Црне Горе, осуђују се исти из Црне Горе на деветсто перпера, четири побратимства и двадесет и четири кумства. Поред тога, Црногорци се осуђују на четири сто педесет перпера за двије ране које су нанијели (ударцем) пушке Вукцу Давидовићу из Паштровића. А за рану коју је добио Машко Ива Андријина и за другу рану Турчина Рамадана Кусовца, узајамно да се пребију и да се даде по једно побратимство и два кумства за велику љубав. За све неслоге и тражења између Андрије Зановића из Паштровића и Драгоја Мирчетина из Љуботиња, да један другогме даду по једно побратимство и два кумства, ради веће љубави. Све наведено имају да даду горе речене (парте) и од сваке да се узме трећа (трећи дио), редовни дио за судије арбитра, са обавезом да горе речене казне буду исплаћене у три рате: прва о идућем Ускрсу, а друге двије у времену по пола године, и да речене парте морају да врате оружје и осталу робу отегу између Паштровића и Црногораца.

И тако обухватајући речену пресуду са добрим и правим споразумом, речени људи су се загрлили и пољубили заинтересовани и зависни с једне и друге стране и испуњујући кумства и побратимства са обавезом да изврше и заврше напријед речено и да заувјек одрже речени мир, и од уписаних свједока уиме обије странке буде потписано и потврђено.

Арбитри изабрани заједничким споразумом, како од оних из Црне Горе тако и оних из Паштровића, су уписани: кавалијер Франческо Болица, Омер Челебија, ђехаја Црне Горе, Зване Грубоња, Михаило Бућа, Симон Скоровео, Перо Марковић, Андрија Грубоња, Перо Бујовић, Перо Медин, Стијепо Љубиша, Франо

Рабањев, Ђуро Медин, Франческо Бубар, Франческо Медин, поп Дамјан из Цетиња, поп Ловријенцо из Брањине, поп Гигов, кнез Иво из Маина, Лука Стијепов, Стијепо Лазаров, Лука Радованов, Стијепо Митров, кнез Андрица из Брајића“.

Затим слиједе потписи арбитра од којих су се само пет својеручно потписали: Франческо Болица, Зване Грубоња, Андрија Грубоња, Симон Скоровео и Перо Медин, док су остале арбитраре потписали калуђер Дамјан са Цетиња, који је био и арбитар, и поп Данило, који се ту затекао кад се доносила пресуда.

На крају документа је додаток, саставни дио акта, који у преводу гласи:

„Наведени арбитрари одлучише да су коња и робу Стевана Смиљевића задржали и одузели Турци из Љешкопоља без икакве кривице реченога Стевана Смиљевића, као што је потврдио господин хџаја. Још додадоше речени арбитрари да господа Паштровићи у року од петнаест дана треба да између себе ставе и изаберу арбитраре да пронађу који ће из Новог Села бити подвргнути реченој арбитрарији.

Ја Симон Скоровео, речени арбитар, писах по ријечи речених арбитрара.

Ја Перо Марковић, арбитар.

Ја поп Франческо де Леонардис, архиђакон Трогира, бих присутан приписаној арбитрарији.

Ја Франческо Медин, арбитар.“¹⁶⁵

Овим двјема арбитраријама ликвидирани су сви сукоби између Црногораца и млетачких поданика. По наређењу генералног провидура оригинали ових докумената остављени су у Которском архиву, а копије у Архиву у Задру.¹⁶⁶ Још једном је потребно подвући чињеницу да Омер, хџаја скадарског паше, учествује као обичан арбитар и да је цијела арбитрарија изведена споразумно између Млечана, млетачких поданика и Црногораца. Улога турске врховне власти у овом случају свела се на присуство хџаје скадарског паше.

Тако су прије почетка Кандиског рата сви млетачко-црногорски сукоби одстрањени. Из изнијетих података од почетка XVII вијека јасно се види да су се, и поред многих инцидентата око граница, који су углавном добром вољом и залагањем обје стране успјешно отклањани, млетачко-црногорски односи развијали у духу сарадње и пријатељства. Зато је сасвим разумљиво да у току Кандиског рата Црногорци помажу Млечане и покушавају да потпуно приђу Републици.

Док су Црногорци у овом периоду стекли наклоност и пријатељство Венеције, са Турцима су се односи стално погоршава-

¹⁶⁵ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 458.

¹⁶⁶ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 458. Zara, 22 marzo 1643.

ли. Турски притисак на аутономију Црне Горе од почетка XVII вијека изазвао је Црногорце на одлучан отпор. Тако се народ Црне Горе, усред мира, нашао у сталној борби против Турака. Одбрана аутономних привилегија за пуне прве четири деценије XVII вијека била је нека врста борбене школе за народ Црне Горе. Тако су до почетка Кандиског рата Црногорци стекли и политичко и борбено искуство. То политичко искуство била је свијест да Турци у толикој мјери угрожавају њихове повластице да под турском врховном влашћу не могу више одржати своја аутономна права и да та права морају да бране по скупу цијену. Кроз одбрану својих повластица стицало се борбено искуство, које је снажно дјеловало на јачање борбеног елана и јединства црногорских племена.

Пред сам почетак Кандиског рата Црногорци су били у неком сукобу са скадарским санџак-бегом. Санџак-бег Скадра тражио је од которског провидура да му стави на располагање неколико лађа, јер намјерава да дође у Црну Гору да казни неке непослушне Црногорце.¹⁶⁷

Прије почетка непријатељства између Турака и Млечана, у Котор је дошао чауш босанскога везира да се тужи на млетачке поданике. Неки Црногорци, заједно са млетачким поданицима, опљачкали су турске поданике у Коњицу. Босански паша упутио је Асан-агу у Котор да се тужи ванредном провидуру Габријелу. У Котору је сазнао да је један од учесника неки Раде из Цуца. Асан се упутио у Цуце и Рада везаног довео у Котор. На саслушању у Котору Раде је открио као саучеснике неке млетачке поданике са Корчуле. Да би оправдао млетачке поданике од учешћа у овој пљачки, которски провидур је набавио потврду од кадије из Новог и замјеника кадије Црне Горе да су у пљачкању учествовали само турски поданици.¹⁶⁸

IV

У једном ранијем раду изложили смо учешће Црногораца и сусједних херцеговачких, брдских и албанских племена у доба Кандиског рата (1645—1669). Међутим, пошто смо пронашли још нешто новог материјала, сматрамо да ће бити корисно да те чињенице изнесемо, јер се тиме употпуњава слика догађаја у току овога рата. Иако тај нови материјал ни у чему не мијења ниједан мој ранији закључак, употпуњавање слике једног догађаја није никада сувишно.

Још прије почетка рата Црногорци су одбијали да плате харач скадарском паши за посљедње двије године. Паша је настојао да се са њима мирно нагоди и водио је преговоре са црно-

¹⁶⁷ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 460. Di della Brazza 1644.

¹⁶⁸ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 461. Zara, 20 giugno 1645.

горским претставницима.¹⁶⁹ Када паша није успио да на миран начин добије харач, он је покушао да силом примора Црногорце на плаћање данка. Црногорци, удружени са Грбљанима, дочекаше га и тешко поразише код Пјешиваца 16 септембра 1645 године.¹⁷⁰ Послије овог пораза паша се вратио у Подгорицу, припремајући освету против Црногораца. Његов план је био да преко Црмнице нападне Црну Гору и Грбљане, на које је био огорчен због помоћи Црногорцима. Црногорци су пажљиво пратили пашине намјере, спремни не само да се одупру Турцима „него да их поново туку“. Црногорци се обратише которском провидуру који им дотури нешто праха и олова.¹⁷¹ И поред успјеха против скадарскога паше, један дио Црногораца у близини турске границе исплатио је пашу 400 реала на име харача. Пошто је покупио харач, паша се из Подгорице вратио у Бушате.¹⁷²

Послије повратка у Бушате паша се жалио Порти на непослушност Црногораца и Грбљана и улутио је у Цариград шест посјечених глава које је уграбио приликом посљедњег сукоба са Црногорцима.¹⁷³

Као што видимо, када је рат избио, Црногорци су стварно били у непријатељству са Турцима. У борби против скадарског паше помогли су их Млечани. Турци су били заједнички непријатељ. То је било довољно да дође до сарадње између Млечана и Црногораца. Млечани су настојали да мобилишу што већи број Црногораца у своју војску као плаћенике. Почетком јула 1649, Станиша Дупило и Вуко Цуца, „capitani Albanesi“, обећали су да ће за рачун Млечана мобилисати 250 војника.¹⁷⁴ Мобилисању људства у Црној Гори за млетачку војску приступило се нешто касније. Ово је изазвало незадовољство међу Црногорцима. Приготову када су млетачки агенти, који су радили на врбовању људи, настојали да мобилишу већи број него што су им сами Црногорци дозволили. Цетињани су зауставили млетачке писмоноше, које су се враћале из Цариграда, зато што су неки капетани у млетачкој служби, приликом другог мобилисања, узели њихове рођаке у војску. Писмоноше су пустили под условом да ако не буду ослобођени њихови рођаци, убудуће ће задржавати млетачку пошту.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Исто, Dalm. rett. prov. estraord., f. 50, Cattaro 28 luglio 1645.

¹⁷⁰ Г. Станојевић, Црна Гора у доба Кандиског рата, I Гласник 1—2 1953, с. 17.

¹⁷¹ A. S. V. Dalm. rett. e prov. estraord., f. 50, Cattaro 21 settembre 1645.

¹⁷² Исто, Dalm. rett. e prov. estraord., f. 50, Cattaro ultimo settembre 1645.

¹⁷³ Исто, Dalm. rett. e prov. estraord., f. 50, Cattaro 11 ottobre 1645.

¹⁷⁴ Исто, Dalm. rett. e prov. estraord., f. 50, Cattaro 25 luglio 1645.

A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 464, Zara, 9 aprile 1647. Прилог уз извјештај од 3 априла. Из слушања старјешина, писмоноша Јована Дапчева са Цетиња и Митра Косијера.

Турци су вршили велики притисак на Црногорце. Нарочито су били погођени периферни крајеви Црне Горе. Становништво се спасавало од турског зулума и бјекством на млетачку територију. Деветог октобра 1645 дошло је из Црне Горе у Котор 15 породица са око 100 чланова, молећи провидура да се населе на територији Републике, макар и у Истри, али да остану заједно. „Они су од оних из равнице, изложени, без мјеста одбране и под сталном турском тиранијом“. Которски провидур Градениго није ништа одређено одговорио, него је тражио упутство од Сената.¹⁷⁶ Сенат је преко генералног провидура одобрио да се прими 15 породица из Црне Горе.¹⁷⁷ Али како се ближила зима, ова сеоба Црногораца у Истру није се могла извести крајем децембра, како је било предвиђено. Которски провидур привремено је населио неке породице на Шкољу и Страдиотима.¹⁷⁸

Почетак Кандиског рата поздравила су сва херцеговачка племена, спремна да се ставе на страну Венеције. Прваци Херцеговине, у августу 1645, са заједничког договора упутише писмо которском провидуру. „Паолу Граденигу од попа Петра из Савине, војводе Петра Гавриловића, војводе Милутина из Бањана, војводе Ника Љешева из Пиве, кнеза Раича Мандалиенића из Купа, кнеза Лаза Миловића, војводе Милутина од Требиња, кнеза Петра из Требиња, војводе Стјепана Милорадовића из Мостара, кнеза Миха Брата из Гацка и свих осталих хришћана Херцеговине. Поклањамо се пресвијетлом принципу са свом узвишеном господом млетачком, молећи господа Бога да његова свемоћ помогне само крст. Ако ми што будемо (могли) бићемо на вашој служби и препоручујемо се Вашој узвишености за наше старе ствари, које смо под хришћанима у раније вријеме имали. Нека Бог помогне и узвиси Вашу узвишеност до највеће части. Амин.“¹⁷⁹

Тако је Венеција од самог почетка рата могла рачунати на подршку свих херцеговачких, црногорских и брдских племена. То је било од великог значаја за Републику у овоме крају. Млетачки посједи у Боки Которској били су незнатни и са свих страна опкољени турском територијом. Да су се сусједна племена непријатељски држала према Венецији, Млечани ни са највећим снагама не би одржали Боку. У најгорем положају били су Паштровићи.

Са свих страна опкољени турским поданицима, Паштровићи су били први на удару Турака или њихових поданика. Почетком

¹⁷⁶ Исто, Dalm. rett. e prov. estraord., f. 50, Cattaro 9 ottobre 1645. A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 461. Zara 3 novembre 1645.

¹⁷⁸ A. S. V. Dalm. rett. e prov. estraord. f. 50, Cattaro 28 dicembre 1645.

¹⁷⁹ Исто, Dalm. rett. e prov. estraord., f. 50, Прилог уз извјештај. Cattaro 23 agosto 1645. Писмо је примљено у Котору 21 августа 1645.

августа 1645 Паштровићи упутише једну делегацију у Венецију да тражи помоћ. Али генерални провидур је вратио делегацију из Задра кући и обећао им да ће њихову молбу упутити дужду. У претставци Паштровићи траже да се поново подигне утврђење Свети Стефан, гдје ће се смјестити једна чета Паштровића, и да Република додијели потребно наоружање за утврђење. Осим тога Паштровићи су тражили помоћ за породице које су се склониле у Св. Стефан, Будву или на Шкољ.¹⁸⁰

Положај Паштровића знатно је олакшао када су Маине и Побори у љето 1646 пришли уз Републику. Идуће године и Грбљани примише протекторат Венеције. Пошто су Маине и Побори пришли Републици без услова, чим су Грбљанима једним дукалом дате привилегије, они се пожуре да добију сличне повластице. Кнезови Маина и Побора 1647 изабраше: попа Николу Гоговића, Ивана Стијепчева и Илију Андријина као делегате за Венецију, који поднијеше Сенату једну претставку у једанаест тачака:

по угледу на Паштровиће траже право избора четири судије, двије војводе и друге претставнике као и Паштровићи, и да имају право суђења у свим грађанским споровима, с правом апелације у Котору као другостепеног и посљедњег суда;

ослобођење од свих увозних и извозних царина на сву робу на територији Републике;

пошто су на граници и морају стално да се чувају од непријатеља, моле да се ослободе свих војних обавеза и служења на галијама за потребе Котора;

право избора једног канцелијера, који ће полагати заклетву пред которским провидуром и од њега добијати печат;

моле да за чување границе држе 60 људи у три чете и да се стражарима на граници додијели плата;

траже 200 пушака и исто толико широких мачева за наоружање становништва;

моле да им Република додијели годишње по 600 спуди соли, по 2 лире спуд, као и осталим поданицима Венеције;

пошто су цркве тешко страдале од Турака, моле да им се дозволи да могу купити милостињу за обнову цркава;

моле да им за гувернадуре поставе Петра Бујовића из Пераста;

у случају турског напада, траже да им се одреди мјесто гдје се могу са породицама и имовином склонити;

траже амнестију за све чланове њихове заједнице који су као турски поданици направили прекршаје према млетачким поданицима.¹⁸¹

¹⁸⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 462, Zara li 16 agosto 1646. Прилог уз извјештај.

¹⁸¹ A. S. V. Delib. del senato, f. 202. Претставка је без датума, али је сигурно из октобра 1647.

Почетком септембра 1647 претставници Маина и Побора позвани су у Сенат где им је прочитана одлука Сената поводом њихове молбе. Венеција прима у поданство Маине и Поборе као вјерне и драге поданике и додјељује им привилегије:

да се ослобађају царина на сву увозну и извозну робу као и Паштровићи;

што се тиче плаћања 60 људи који ће чувати границу, оставља се у надлежност ванредном провидуру у Котору. Стражари могу бити плаћени само за вријеме трајања рата и то само у љетње доба када пријети опасност. Иначе могу бити увјерени да ће их Република за њихову храброст увијек наградити;

за наоружање додијелиће им се пушке из арсенала у Котору према предвиђеним потребама.

По осмој тачки, којом Маине и Побори траже помоћ за обнављање цркава, Сенат је неодређено одговорио да Република нема ништа против православља;

Сенат је одобрио Маињанима и Поборима да у случају турског напада могу склонити људе и имовину у млетачка утврђена мјеста;

у погледу тражења судске аутономије Сенат је начелно прихватио захтјев Маињана и Побора, напомињући да ће ванредни провидур у Котору имати увид о овоме. Међутим, сви Маињани и Побори стално настањени у Котору или неком другом мјесту Републике, или запослени у војној или другој служби, подлежу кривичном поступку Венеције. То исто важи и за оне који као плаћени војници буду чували границе;

на крају је Сенат одлучио да се претставницима Маина и Побора као и њиховим слугама даду одијела истог квалитета као и претставницима Грбљана. Тројици делегата Сенат је даровао 75 дуката.¹⁸²

Пошто су претставници Маина и Побора тражили да им се додијели један барјак као и Грбљанима, то је Сенат наредио да им се преда једна застава.¹⁸³

Као што видимо, Сенат је углавном усвојио молбу Маињана и Побора и додијелио им сличне привилегије које су уживали Паштровићи.

Послије приступања Грбљана, Маињана и Побора Републици, и Црногорци се ријешили да траже протекторат Венеције. Почетком 1648 године владика и остали главари Црне Горе предадоше једну претставку ванредном провидуру у Будви. Документ је вјероватно био написан само на италијанском језику, пошто у Венецији нијесмо нашли текст на српском језику. Испод документа потписао се владика Висарион. „Ја Висарион Колино-

¹⁸² Исто, Delib. sen. rett., f. 25, 1647 5 settembre in Pregadi.

¹⁸³ Исто, Delib. sen. rett., f. 25, 1647, 7 settembre in Pregadi.

въ видѣ коли нашихъ описанъ члвчнхъ (успоможенъ) проати
 Свѣдѣнъ згоудъ речеиъ и самъ испитиъ и на иже ижеговѣ
 ижега пошаднаго згоудъ трикогорскѣ ижеиъ охлани
 ате гомоге ижекоу згоудъ ижеиъ земле!

Copia di quanto è stato tradotto di lingua Russa in Italiano
 nelle Capitoli di quelli di Montenegro

Per Nissim Antoniel Vesel di Monte negro, et della sua
 abitazione in mio proprio pagno per detto otto figli, a nome di
 tutti i conti, et Emerato Consiglio di Montenegro, et bitan
 in sigillo della meda, come a usanza de nostra Patria.

Luca Guardian della meda.

Patria di arsin.

Juan Melan de Celigna.

Vaso Latin Conde di Sassone.

Vascian Nicodino di Dubilo

Vaso Totomiel

Ioh. Berecha

Juano Planenak

Nicolo Vulevial

Quicel di Celigna

Com. di

вић епискуп црногорски и приморски потписах од згора речени-
је осам капиталах на име кнезови и свег поштованог збора црно-
горскога и удрих булом Свете Госпође и како је закон наше зем-
ље. Амин“. На печату који је наопако урезан чита се „радуј се
обрадована г.“ Имена осталих црногорских главара написана су
на једном посебном листу на италијанском језику.¹⁸⁴

У претставци, поред осталих захтјева, Црногорци траже да
се за „collonella“ Црне Горе постави Вуко Черница, за којег се
у претставци наводи да је из Црне Горе. На основу неколико до-
кумената знамо да је он поријеклом Црногорац, односно како га
Млечани пишу „Albanese“. Крајем 1647 као млетачки капетан
налазио се у Будви, где је у близини Паштровића чувао млетач-
ку границу.¹⁸⁵ У млетачку службу ступио је одавно и налазио се
на разним војним дужностима. Његовом заслугом и раније је ве-
лики број Црногораца ступио у млетачку војску. Остаје нејасно
колико је он радио на томе да Црногорци приђу Млечанима, као
и то да се народ Црне Горе одлучи да баш Черницу тражи за пр-
вог главара Црне Горе.

Сенат поводом црногорске претставке није ништа одлучио.
У Државном архиву у Венецији у документима о томе нема ни
помена. То наводи на извјесне претпоставке. Можда је претстав-
ка изазвала незадовољство код неких црногорских главара и да
су то Млечани сазнали па нијесу ништа ни рјешавали. Претстав-
ка није фалсификат. Ипак засада остаје нејасно колико су црно-
горски главари чија се имена налазе на посебном листу били у-
познати са тачним садржајем претставке. Тешко је претпостави-
ти да би црногорски главари прихватили нешто што им је непо-
знато, без обзира на владин ауторитет. Чиниеница да су већ и-
дуће године пет кнезова, уиме цијеле Црне Горе, потврдили ову
одлуку, као и то да је Венеција додијелила плате црногорским
главарима, показује да је ова претставка из 1648 године била из-
раз жеља народа Црне Горе.

Почетком 1648 у Котор је дошао Иван Сирски, руски пле-
мић, или се бар за таквог издавао. Њега су заробили Татари и
три године је остао у турском ропству, одакле је утекао и дошао
у манастир Морачу. Почетком фебруара дошао је у Котор један
калуђер из манастира Мораче и донио писма игумана манастира.
У писму стоји да једна угледна руска личност, односно принц,
који се налази у манастиру, жели да дође у Котор. Которски про-
видур упутио је на Његуше у сретање Виченца Болицу са још
неколико људи. Када је Рус дошао у град, провидур
га је примио са почастима и смјестио га у манастир св. Кла-

¹⁸⁴ A. S. V. Rett. e prov. di Dalm., f. 52.

¹⁸⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 465, Budua li 5 novem-
bre 1647.

ре.¹⁸⁶ На тражење Сирског да му се стави на располагање брод за Венецију, провидур га је упутио чим се вријеме побољшало. Рус је обећао да ће радити свим силама „да се покрене оружје против Османлија, заједничког непријатеља“.¹⁸⁷

Млечани су активно радили на придобијању сусједних племена. Народ Херцеговине, Брда и Црне Горе, притиснут тегобама турског насиља, радо је прихватио сарадњу са Републиком. У августу 1648 дођоше у Котор претставници Никшића: кнез Лале Миловић, харамбаша Јован Дракуличић и војводе браћа Стеван и Петар Поповићи. Прије доласка у Котор упутили су Рада Драговића из Цуца, брата кнеза Пера Лаковића, да уиме њихово преговара са провидуром. На саслушању у Котору Раде је уиме никшићких главара изјавио да су Никшићани спремни да Рисан предаду Млечанима ако их помогну са мало муниције, као и да приђу Венецији заједно са цијелим народом.¹⁸⁸ Недјељу дана касније у Котору се појавише старјешине Никшића заједно са цуцким кнезом Пером и на саслушању потврдише изјаву Рада Лаковића. Осим тога они су изјавили да ће се повезати са Дробњаџима, Плавом и Колашином за заједничку акцију против Турака.¹⁸⁹

Везе са брдским, црногорским и херцеговачким племенима навеле су генералног провидура Фоскола да једном акцијом у овом крају увуче ова племена у активну борбу против Турака. Усред зиме, у јануару 1649, Фосколо се ријеши да нападне Бар. Са неколико стотина ускока из Шибеника и Задра, милицијом и још неким одредима, и уз помоћ неколике наоружане лађе, Фосколо је почео операције против Бара надајући се великој помоћи Брђана и Црногораца. Међутим, дошли су само Црногорци. Приликом напада на Бар, један одред под командом провидура Корнара Фосколо је упутио против Улциња.

Турци уз помоћ Мркојевића брзо организоваше одбрану. Црногорци и ускоци нијесу узели учешћа у борби, увјерени да је напад био бесмислен. Без довољно средстава за напад и усљед лошег времена, млетачка војска се слабо борила. Турци без тешкоћа одбише неколика млетачка напада. Млечани су имали 25 мртвих, а 23 коња су се удавила. Такође су изгубили и 2 топа.¹⁹⁰ Послије овог неуспјелог напада на Бар, млетачка флота се повукла у Боку и одмах почетком фебруара отпочела опсаду Рисна.

Неуспјех под Баром није обесхрабио генералног провидура Фоскола. Иако је зима била у жеку, он је замислио један доста

¹⁸⁶ Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 465, Cattaro 13 febrero 1648. Из писма ванредног провидура генералном провидуру.

¹⁸⁷ A. S. V. *Dalm. rett. e prov.*, f. 52, Cattaro 19 febrero 1648.

¹⁸⁸ A. S. V. *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 467, Cattaro adi 19 agosto 1648. Из саслушања Рада Драговића.

¹⁸⁹ Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 467, Cattaro adi 26 agosto 1648.

¹⁹⁰ Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 467, di galea spiaggia d'Antivari 16 genaro 1649.

широки борбени и политички план. Фосколо је баш у току ове зиме намјеравао да увуче у активну борбу Црногорце, Херцеговце и Брђане. Напад на Рисан требало је да буде само почетак.

У борби за Рисан, поред млетачке војске, састављене углавном од ускока, учествовали су и Црногорци под командом Лоренца Болице, трећег брата Франческа Болице, и Пераштани који су се најогорченије борили као и околно становништво. Послије двадесет дана борбе и опсаде, Рисан се предао 11 фебруара 1649, под условима часне капитулације. Браниоци и остали могли су да са собом понесу по један завежљај хране, док је неколико турских команданата могло изаћи под оружјем. Остало су све морали оставити. Преко 500 војника, жена и дјеце напустило је Рисан. Млечани заплијенише 9 топова, 14 барила праха и велику количину оружја. У борбама Млечани су имали 25 мртвих и 40 рањених. Са млетачког становишта највећи добитак заузимањем Рисна био је приход од царине на со, која је годишње износила 13.000 реала. Док су Млечани и остали нападали Рисан, Никшићани освојише Грахово, како би спријечили Турке из овога мјеста да помогну Рисан.¹⁹¹

Још прије доласка млетачке флоте у Котор никшићки војвода Петар упутио је код Франческа Болице кнеза Јала Миловића и своје синовце извињавајући се да лично није могао доћи због невремена, „јер је код нас снијег велик као море“, и тражи од Болице да се заузме код одговорних личности да добије средства како би могао мобилисати људе за борбу.¹⁹² У другом писму упућеном генералном провидуру војвода Петар обећава да ће што прије доћи у помоћ, „али је наш крај далеко“. Моли провидура да му се што прије достави новац.¹⁹³

Борбе око Рисна, ангажовање Црногораца и Ришњана, опште расположење Херцеговаца за борбу, све је то давало изгледа да се може успјешно спровести једна широка акција у овоме крају. Зато је провидур Фосколо сматрао да такав моменат не треба пропустити. У Никшић је упутио 200 ускока под командом Рада Биовице из Задра и Матије Михаиловића из Шибеника. Клименти, Кучи и остала брдска племена очекивала су сличну помоћ од Млечана. Кучи су већ били напали Медун, освојили га и заплијенили 4 топа. Провидур Фосколо сматрао је да је добро да организује један одред од Хрвата, Албанаца, ускока, Маињана и Грбљана, који би се ујединили са Црногорцима и брдским

¹⁹¹ Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 467, di Risano 12 febrero 1649.

¹⁹² Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 467, di galea in porto di Risano 8 febrero 1649. Писмо војводе Петра примљено у Котору 24 јануара 1649.

¹⁹³ Прилог уз горњи извјештај. Писмо примљено у Котору 1 фебруара.

племенима и тако објединио сва ова племена у један јединствени борбени покрет.¹⁹⁴

Провидур Фосколо формирао је један одред од 300 људи и под командом надбискупа Охрида, још једног бискупа и Виченца Болице упутио га према Подгорици са циљем да се заједничким: млетачким, црногорским и брдским снагама освоји Подгорица. Међутим, Црногорци, Клименти и Пипери нијесу уопште узели учешћа у борби око Подгорице. Куча је такође врло мало дошло, тако да су Турци без тешкоћа могли одбити овај млетачки напад. Црногорци, притиснути животном недаћом, без довољно хране, нијесу се могли борити.¹⁹⁵ Тако је план Млечана према Подгорици потпуно пропао.

Ускоци, под командом Биовице и Михаиловића, преко Црне Горе дошли су у Никшић. Ова експедиција, иако није донијела оне резултате које су очекивали Млечани, ипак је показала много активности. Провидур Фосколо настојао је да упућивањем ускока у Херцеговину увуче сва херцеговачка племена у борбу. Међутим, Херцеговци су имали сасвим други став.

У писму провидуру Фосколу с краја фебруара, војвода Петар и кнез Лале тражили су од провидура да нападне Херцеговину, главну турску базу према Херцеговини.¹⁹⁶ У истом смислу писали су провидуру Биовица и Михаиловић, „јер не могу ићи на другу страну са нама, осим на Херцеговину“.¹⁹⁷

Никшићани су сазвали збор и донијели одлуку да се тражи помоћ у људству и наоружању. Војвода Петар и кнез Лале у заједничком писму Фосколу траже да се упуте 300 аркибузијера на Грахово, као и Црногорце гдје ће и они доћи, па ће онда заједничким снагама напасти Нови.¹⁹⁸ Овај захтјев Никшићана подржали су Биовица и Михаиловић и у том смислу писали генералном провидуру.¹⁹⁹

Када су Никшићани дошли у Грахово, нијесу наши очекивану помоћ. Зато су војвода Петар и кнез Лале тражили од генерала Фоскола да пише Црногорцима, „да они становници дођу код нас на Грахово што прије могу и за то вас много молимо. Ако узмете Херцеговину сва је Херцеговина Ваша, ако Бог да“.²⁰⁰ Осим тога никшићки главари тражили су да им се упуте бешкот и остали провијант за војску. Такође су и Раде и Матија тражили од провидура хитну помоћ, јер ће се војска растурити. Биовица

¹⁹⁴ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 467, Cattaro 26 febraro 1649.

¹⁹⁵ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Cattaro 19 marzo 1649.

¹⁹⁶ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Cattaro 4 marzo 1649.

Прилог уз извјештај. Писмо примљено у Котору 1 марта.

¹⁹⁷ Прилог уз извјештај као и горе.

¹⁹⁸ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Cattaro 4 marzo 1649.

Прилог уз извјештај.

¹⁹⁹ Прилог уз извјештај као и горе.

²⁰⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Cattaro 6 marzo 1649.

Прилог уз извјештај.

и Михаиловић, као домаћи људи, лакше су схватили положај Никшићана и осталих херцеговачких племена. Кнезови су им отворено казали да је сада прилика док је снијег да се заузме Нови, јер када се снијег отопи неће моћи бранити ни своје куће.²⁰¹

Турцима је био добро познат овај покрет, па је зато алајбег Ченгић, који се налазио у Херцеговом, писао војводи Петру и осталим Никшићанима, опомињући их да остану у миру. Ченгић пише да за оно што су помогли Млечане око Рисна „знамо да сте урадили из нужде јер су вам отели посједе и око вас изградише утврђења“, али им обећава да ће то поправити и одмах додаје: „знајте да је дуга рука султанова и господе његових претставника везира, и не могу га ни хришћански краљеви побиједити“, па их зато опомиње да се не заварavaju. „Поново вам се кунем тврдом вјером Мухамеда, и да на оном свијету пред Богом (Алахом) не јео месо моје мајке“, пријети да ће им се осветити. Да би их докраја деморалисао, обавјештава их да се воде мировни преговори између Млечана и Турака.²⁰² Никшићани су ову поруку Ченгића оцијенили као обичну пријетњу. Турци им фактички у овом тренутку нијесу могли ништа. Али жеља Никшићана није се остварила. Узалуд је војвода Петар поново писао генералном провидуру и опомињао га да „ако Ви одмах не пођете на Херцеговину ова војска ће се растурити и немогуће ће бити ујединити је.“²⁰³

Међутим, провидур Фосколо није уопште намјеравао да нападне Херцеговину. Вјероватно никшићким главарима нијесу били познати оперативни планови провидура, јер се не би усред зиме купили у Грахову да су сигурно знали да Млечани неће напасти Нови. Можда су их Биовица и Михаиловић увјеравали да ће Млечани ипак напасти Херцеговину. Средином марта, када је генералном провидуру било јасно да се више ништа не може предузети, повукао је ускоке из Херцеговине.

Ускоци у Херцеговини, према изјави Биовице и Михаиловића у Котору, заједно са Херцеговцима напали су и опљачкали низ турских насеља у Херцеговини. Били су нападнути: Корјенић, Билећа, Влахиња, Мрежица, Тарновница и још три насеља. Осим тога, Бањани и Пивљани придружили су се Биовици и Михаиловићу и дали им 12 људи као таоце, који су остали у Никшићу код војводе Петра.²⁰⁴ Других података немамо да провјеримо казивање Биовице и Михаиловића, али с обзиром на чињеницу да ускоци нијесу никада претјеривали у својим извјештајима

²⁰¹ Прилог уз извјештај као и горе.

²⁰² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Cattaro 8 marzo 1649. Прилог уз извјештај.

²⁰³ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Cattaro 20 marzo 1649. Прилог. Писмо примљено у Котору 16 марта.

²⁰⁴ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Cattaro 20 marzo 1649. Прилог. Из саслушања Биовице и Михаиловића од 18 марта у Котору.

о успјесима, и да су млетачке власти у Котору могле провјерити њихово навођење, може се сматрати да је њихов извјештај о борбама у Херцеговини тачан.

Према томе, њихов успјех је био знатан. Ако нијесу успјели да изведу веће потхвате, они су ангажовали сва херцеговачка племена, која су била спремна на борбу против Турака. Међутим, борбени план Никшићана и осталих Херцеговаца није се поклапао са ратним планом Млечана. То је допринијело слабљењу борбеног расположења. Тада је први пут дошло до ближих веза између Млечана и херцеговачких племена. Ускоци су у овом случају одиграли улогу дизања борбеног елана поробљеног народа у овој крају. Према томе, ова ускочка експедиција коју су организовали Млечани у Херцеговини донијела је позитивне резултате.

Најудаљенија племена у Херцеговини ступила су у ближе везе са Млечанима. Генерални провидур и Франческо Болица писали су Дробњацима обећавајући им да ће им ускоро упутити војску. Уиме Дробњака одговорили су кнезови Стипан Долић и Јанко, који су упутили писмо по војводи Батрићу Грдановићу, тражећи од Болице да млетачка војска нападне Херцеговину.²⁰⁵ У исто вријеме прваци Дробњака обратили су се генералном провидуру. Војвода Симон, кнез Данило, кнез Стеван и „сви кнезови и нација Дробњака“ траже од Фоскола да се заузме Херцеговину. „Узвишени господине, ми смо на лошем мјесту у чељусти Турака и у њиховим рукама за љубав божју схвати нас“.²⁰⁶ Али све је већ било касно. Генерални провидур Фосколо одложио је све ратне планове у Боки и сусједним крајевима.

Послије одласка ускока из Херцеговине, ђехаја босанскога паше позвао је на састанак никшићке главаре и Дробњаке. Вјероватно је ђехаја имао задатак да лијепим начином умири херцеговачка племена. Али још средином априла 1649 војвода Петар и кнез Лале гајили су наду да ће Млечани напасти Херцеговину. Послије састанка са ђехајом војвода Петар и кнез Лале у заједничком писму генералном провидуру увјеравају га да се они никада са Турцима не могу измирити. Војвода тражи од провидура да му упуте по двије заставе за Никшићане, Пивљане, Баћане и Морачу.²⁰⁷

Одласком млетачке флоте из Боке све наде херцеговачких племена су нестале. Војвода Петар и кнез Лале у писму Болице отворено су изразили незадовољство поводом одласка генералног провидура, „остављајући нама свако зло од непријатеља Тура-

²⁰⁵ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Zara 7 maggio 1649. Прилог. Писмо примљено у Котору 16 априла.

²⁰⁶ Прилог уз извјештај као и горе. Писмо примљено у Задру 29 априла.

²⁰⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Zara 7 maggio 1649. Прилог уз извјештај.

ка, па чак и за оно што су урадили Италијани у турској земљи и с временом ћемо све платити истим Турцима“. Међутим, иако напуштени, никшићки главари изражавају наду да ће се сјединити сви хришћани Херцеговине и Брда за заједничку одбрану од непријатеља. Да би та одбрана била ефикаснија, моле Болицу да утиче на генералног провидура да им упуте 500 аркибузијера.²⁰⁸

Болица је свесрдно подржао молбу Никшићана. Као Бокeљ и човјек који је боље разумијевао политичке прилике у сусједству Боке него генерални провидур, он је тачно схватио политичку ситуацију и користи које би Република могла извући пружајући минималну помоћ херцеговачким и брдским племенима. У једном опширном писму генералном провидуру од 21 априла Болица је указао на све користи које би Република извукла упућивањем 500 војника. У једној запаљивој атмосфери као што је био случај у Херцеговини и међу брдским племенима која су се окупила у племенски савез против Турака, и мала помоћ донијела би знатне политичке и економске користи. Брђани су још увијек били у непријатељству са Турцима.

У једном окршају код Медуна Брђани су тешко поразили Турке, који су имали преко 70 мртвих, а Брђани свега 12. Посебно, Венеција би имала знатну економску корист. Турска блокада тешко је погодила сву Далмацију и Боку Которску. Везивањем брдских и херцеговачких племена Република би у овом случају пробила турску блокаду у овом крају. Већ је у Рисан стигао један караван од 500 коња натоварених житом, месом, сиром и осталом робом.²⁰⁹ Али све ове чињенице које је навео Болица нијесу имале никаквог утицаја на генералног провидура. Република је ионако имала врло мало снага које је требало чувати и употребити за одбрану на другим мјестима у Далмацији.

Болица је и даље храбрио сусједна племена и редовно се дописивао са њиховим главарима. Борбена племена нијесу се тако лако мирила са Турцима. Сви покушаји Турака у овим годинама да их умире остали су узалудни. Највише борбености показали су Кучи. Војвода Илико уиме свих кучких главара тражио је праха и олова од Млечана да би се могли тући са Турцима.²¹⁰ У другом писму упућеном Болици Илико напомиње да су кучки претставници били у Котору и да су се договорили о заједничким акцијама и о помоћи коју ће добити од Млечана, али од обећања није било ништа. „Зато пошаљите писма господину генералу да дође на ове стране да протјерамо непријатеља између нас“.²¹¹

²⁰⁸ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Zara 7 maggio 1649. Прилог. Писмо примљено у Котору 14 априла.

²⁰⁹ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Zara 7 maggio 1649. Прилог: Cattaro 21 aprile 1649.

²¹⁰ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Zara 28 maggio 1649. Прилог. Писмо примљено 7 маја.

²¹¹ Прилог уз извјештај као и горе. Писмо је од 7 маја по старом.

Брдска и херцеговачка племена, препуштена сама себи у борби са Турцима, склопила су племенски савез који је обухватио Никшићане и готово сва брдска племена. За остварење савеза највише су се залагали Кучи и Никшићани, који су били најборбенија племена. Кучи су окупили око себе: Пипере, Васојевиће и Братоножиће. На заједничком састанку Никшићани и наведена племена договорили су се и заклели да ће се узајамно помагати и бити увијек сједињени у борби против Турака. Уиме Куча о оствареном савезу Болицу је обавијестио кнез Лале Миховић. Лале моли да Млечани заузму Херцегнови. Болица је одговорио неодређено, обећавајући помоћ згодном приликом. Такође је Болица обавијестио кнеза Лала да су у Котор долазили претставници Климената да би се договорили о борби против Турака.²¹²

Уиме Никшићана у Котор је дошао кнез Никола Властелиновић и обавијестио Млечане о савезу са Брђанима. Никшићани се спремају да нападну Никољац или Пљевља, главна мјеста у Херцеговини. На саслушању кнез је још казао да Турци из Подгорице настоје да их придобију, али они су одлучни да се боре против Турака.²¹³ Осим тога, Властелиновић је уиме Никшића тражио да тројица или четворица њихових главара отпутују за Венецију, али кријући, да Турци не би сазнали за њихов одлазак.²¹⁴ Млечани су са своје стране одржавали везе са брдским и херцеговачким племенима. Генерални провидур Фосколо одговарао је на писма војводе Илика. Кучи су и даље упорно пркосили Турцима и повремено се борили против њих. Војвода Илико у писму провидуру Фосколу, с краја маја, пише „да се још свађамо са Турцима колико можемо и са њима бијемо, али не можемо се одржати без Ваше узвишености и без Ваше помоћи“. Зато Илико моли провидура да што прије дође у Боку.²¹⁵

Готово у исто вријеме никшићки главари војвода Петар и кнез Лале писали су провидуру Фосколу и предочили му свој тежак положај: „Ако Ви не дођете ускоро, нама ће бити много тешко са Турцима, нашим непријатељима, како Ви то добро знате, и за једнога Бога, дођите што прије можете, сва је земља ваша и ваши вјерни поданици, ... очекујемо Вас као озебао сунце“. Никшићки главари моле Фоскола да право пође на Херцегнови или Бар.²¹⁶ Послије толико преклињања и изјава оданости Млечани су морали нешто предузети у овом крају. Њима је било ја-

²¹² A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Zara 6 giugno 1649. Прилог. Писмо примљено у Котору 20 маја. Одговор Болице од 22 маја.

²¹³ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Zara 28 maggio 1649. Прилог: Cattaro 18 maggio 1649.

²¹⁴ Прилог уз извјештај као и горе. Из писма Болице од 20 маја 1649.

²¹⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Zara 5 luglio 1649. Прилог. Писмо примљено 30 јуна.

²¹⁶ Прилог уз извјештај као и горе.

сно да ако нешто не ураде, сва ова племена могу се измирити са Турцима, што би био тежак политички удар за Републику.

На крају је ријешено да се бар демонстративно нападне Херцегнови. Генерал Ђилдас у јулу 1649 са 800 војника отпловио је из Задра у Нови. Првога августа Млечани се искрцаше у близини града и опљачкаше околна села. Пет стотина Турака изишло је из тврђаве и без тешкоћа одбило нападача.²¹⁷ Млечани нијесу више ни покушали да понове напад.

Али је зато ријешено да се у Црну Гору упути један одред војске. Почетком августа ванредни провидур Котора Болду са 800 људи улогорио се на Цетињу. Међутим, Млечани су врло брзо морали да напусте Црну Гору. Ова акција у Црној Гори имала је политички циљ. Сенат је одобрио овај потхват ванредног провидура, чији је циљ био да „охрабри поданике и одржи у вјери Куче и остале који су журили за помоћ и за Вашу личну потпору“.²¹⁸

Међутим, црногорска, брдска и херцеговачка племена схватила су долазак млетачке војске на Цетиње као сигнал за општи устанак. Црногорци, и поред колебања неких нахија, листом приђоше Млечанима, изузев спахије Мартина који се склонио из Црне Горе. Због оваквог држања првог главара Црне Горе, Црногорци и Млечани су сматрали да је то издаја и запалили су кућу спахије Мартина. Крајем 1649, један млетачки повјереник убио је спахију Мартина. Убиство је извршио Јован Николин из Љуботиња и са својим оцем и браћом утекао у Котор. Јованово имање и кућу одмах узеше Турци. Убиство спахије Мартина изазвало је општу радост у Црној Гори.²¹⁹

И поред неуспјеха Млечана у Црној Гори, никшићки главари су одлучно захтијевали од генералног провидура Фоскола да се нападне Херцегнови. Војвода Петар и кнез Лале, уиме Никшића, Дробњака, Колашина, Плава, Мораче и Бањана, тражили су од провидура да што прије заузме Нови, сматрајући да је то једини излаз за даље и успјешније вођење рата на овом сектору.²²⁰

Али Млечани нијесу помишљали ни на какву акцију у овоме крају. Напротив, заузели су потпуно одбранбени став. Поводом вијести да се купи турска војска, Сенат је у упутству провидура у Котору, с краја октобра, наредио да одржи Црногорце у најбољем расположењу,²²¹ сматрајући да би се могли придружи-

²¹⁷ Cirolamo Brusoni, *Historia dell'ultima guerra tra Veneziani e Turchi*, Venezia 1673 parte II, c. 20.

²¹⁸ A. S. V. Delib. sen. rett., f. 31. У упутству провидура у Котору.

²¹⁹ A. S. V. Senato secreta III, f. 1, Cattaro 31 dicembre 1649. Раније сам на основу исписа Ј. Томића погрешно написао да је спахија Мартин убијен 1652 године.

²²⁰ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 468, Zara 30 agosto 1649. Прилог. Писмо је примљено 24 августа.

²²¹ A. S. V. Delib. sen. rett., f. 31, 1649 29 attobre in Pregadi.

ти Турцима. Почетком децембра кнез Стеван Властелиновић је обавијестио Болицу да херцеговачки санџак-бег намјерава да пређе на Његуше и ту салије два топа којима би тукао Котор.²²² Али ова вијест се показала нетачна.

Послије неуспјеха Млечана у Црној Гори, покрет међу брдским племенима је знатно опао. Скадарски паша је успио да тренутно смири покрет. Од свих брдских племена у току 1650 још су само Бјелопавлићи давали отпор. Крајем маја скадарски санџак-бег са 3000 људи, састављених од Климената, Кастрата, Шкерља, Хота, Груда, Куча, Пипера, Братоножића, Шаља и Вasoјевића, дошао је у Подгорицу да нападне Бјелопавлиће. Сва ова племена пристала су уз санџак-бега, зато што су Бјелопавлићи били омрзнути због својих четовања.

Бјелопавлићи одмах ступише у преговоре и понудише 3000 реала, 30 робина и 100 шкуљева. Паша је био ријешен да прими ову понуду, али против тога устадоше Црногорци који су тешко страдали од Бјелопавлића, пријетећи паши да ће га тужити султану ако им опрости. Под притиском Црногораца паша је одустао од понуде Бјелопавлића, али их није одмах напао,²²³ него се упутује према Колашину да утврди град и притегне сусједна племена.²²⁴ Почетком септембра паша се вратио у Скадар и тек почетком новембра напао Бјелопавлиће. Попалио је и опљачкао неколико села, одвео нешто робља, али није успио да коначно скрши отпор Бјелопавлића.

Никшићани су и даље пружали отпор и борили се против Турака. У августу 1650, у једном сукобу са херцеговачким пашом Ченгићем, заробили су неколико угледних Турака. О томе су одмах обавијестили Франческа Болицу, тражећи од њега упутство да ли да заробљенике упуте у Котор.²²⁵ Турци су и у Херцеговини предузели озбиљне мјере да смире непокорна племена и приморају их на плаћање харача. Почетком 1651 Никшићани су платили 3000 реала на име харача херцеговачком паши Ченгићу, који је био млетачки повјереник.

У Цариграду се нешто наслуђивало о његовим везама са Млечанима. Почетком 1652 Ченгић је морао да иде у Цариград и митом од 15.000 талира успио је да поново добије на управу Херцеговину.²²⁶ Послије повратка из Цариграда Ченгића је посјетио

A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb. f. 469, di cembre 1649.

²²³ A. S. V. Sen. secr. III, f. 1, Cattaro adi 2 giugno 1650. Прилог. Из саслушања Вука Радојевића из Љешкопоља.

²²⁴ Исто, Sen. secr. III, f. 1 Cattaro li 8 luglio 1650.

A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 470, Zara 18 ottobre 1650. Прилог уз извјештај.

²²⁶ Исто, Prov. in Dalm. et Al lmissa 17 febrero 1652. Прилог уз извјештај.

никшићки војвода Петар. Паша му је саопштио да је добио наређење са Порте да скупи војску и нападне Боку, као и да подигне по једно утврђење у Оногошту и на Леденицама. Такође му је наређено да наплати харач од Црногораца, који за седам година нијесу платили харач султану. Зато ће скупити велику војску против Црногораца, и ако не исплате харач попалиће их и поробити.²²⁷

Скадарски паша Јусуфбеговић такође је тражио харач од Црногораца у висини од 40.000 реала. Црногорци су одлучно одбијали пашин захтјев. Он је од Црногораца тражио и таоце. Поводом овог захтјева Јусуфбеговића црногорски кнезови ријешили да сазову општи збор. Паша је захтијевао да му таоце доведу у Скадар, „али их они неће тамо одвести, јер ова строгост није се примјењивала раније, до прошле године, али ако дође у Подгорицу са својом војском, овдје ће му их дати“.²²⁸

Скадарски паша позвао је на покорност Маине и Поборе и почетком 1653 упутио им једно пријетеће писмо. „Од мене честитогаша Нику Пињати и попу Гигову и Луци Стјепову. Зашто се с Поборима од неврјесте, ето су девет годиштах. Хоте к мене на вјеру моју, неће те ли у здравље честитогаша цара, нећете имати мјеста ни с те стране мора“ На ово пријетеће писмо главари Побора и Маина одговорили су са пуно самопоуздања. „Примисмо Ваше писмо из којегаша разумјесмо све што нам пишете да дођемо на поклоњење. Мјесто одговора на то кажемо Вам да смо се добровољно предали славној власти Узвишене Републике Млетачке и вјеру коју смо обећали преведрому принципу, поштоваћемо је и одржати живи и мртви. А што велите да нећемо имати мјеста ни са оне стране мора, уздамо се у заштиту преведрога принципа, под чијим смо skutом заштићени, да уживамо све оно што нам је блажени Бог дао“.²²⁹

Нешто мало касније пет породица из Маина са 32 члана молиле су которског провидура да се иселе у Истру. Генерални провидур није одобрио ово тражење, сматрајући да би то дало повода и другима да се иселе и село би остало пусто.²³⁰

Посљедњих година (1652—1654) Млечани су изгубили политички утицај у Црној Гори и међу брдским племенима. Зато су морали предузети извјесне мјере да поново привуку ова племена на своју страну. Ванредни провидур у Котору водио је преговоре са претставницима Куча и Климената.²³¹ Крајем августа 1653 генерални провидур Долфин тражио је од Сената да му се упути

²²⁷ A. S. V. Dalm. rett. e prov., f. 55. Из писма војводе Петра Волици. Писмо примљено у Котору 8 маја.

²²⁸ Исто, Dalm. rett. e prov., f. 55, Cattaro li 24 aprile 1652. Прилог. Из саслушања Јанка Станишића из Црне Горе.

²²⁹ Исто, Dalm. rett. e prov., f. 55, Budua 23 febrero 1653. Прилог.

²³⁰ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 474, di Zara 23 agosto 1653.

²³¹ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 474, Zara 12 luglio 1653.

свила за поклон Кучима и Климентима.²³² Међутим, почетком септембра десет главара Климената упутише једно уцјењивачко писмо ванредном провидуру у Котору. У писму се наводи да они никада нијесу учествовали са Турцима у походу против млетачке територије, изузев против Паштровића. Траже да им се до св. Мартина додијеле плате у износу од 450 реала годишње. Обавезују се да дотада неће учествовати у нападу на млетачку територију. Ако дотада не добију плате упутиће своје главаре на разговор у Котор.²³³ Из овог става Климената јасно избија покретачки мотив борбе једног дијела главарског слоја брдских и осталих племена, који је настојао да везе са Венецијом искористи за лично богаћење, па није презао ни од уцјена.

У току 1654 у овом крају владало је углавном затишје. Али-паша Ченгић био је позван у Цариград. Средином августа стигао је у Једрене и преко једног свог јаничара изјавио да жели да се састане са баилом, који се тада налазио у Једрену. Да не би компромитовао Ченгића, баило је одбио да се са њим састане. У Цариграду Ченгић је успио да га поново потврде за санцак-бега Херцеговине.²³⁴

Послије Ченгићева повратка из Цариграда, Вићенцо Болица упутио је код њега у Никшиће Франческа Зифру, да се са њим договори о турским плановима. У разговору Али-паша му је између осталог казао: „Ми Турци долазимо на положај или по племенитости крви или по храбрости оружја“.²³⁵

Средином фебруара Ченгић је дошао у Херцеговину, одакле је писао Болици, изјављујући жаљење што не може са њим да се састане, јер ускоро напушта Нови. Овластио је Михаила Кувелју, „нашег заједничког пријатеља“, да му пише и преко њега доставља одговоре за Ченгића.²³⁶ Иако млетачки агент, Ченгић је средином маја напао Пераст са 4000 људи и са неколико фуста. Пераштани су се храбро понијели, одбили напад и убили 300 Турака. У нападу су погинули сви угледнији Турци из Херцеговине.²³⁷

Почетком идуће године Турци нападосе неке млетачке крајеве у Боки. Али овај пут брдска племена су била уз Млечане. Средином јануара 1655 Клименти се обратише ванредном

²³² Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 474, di Zara li 30 agosto 1653.

²³³ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 475, Sebenico 24 ottobre 1653. Прилог. Писмо је од 2 септембра.

²³⁴ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 475, di Zara 18 settembre 1653. Прилог. Adrianopoli li 14 agosto 1653.

²³⁵ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 475, Zara 9 febrero 1654. Прилог од 18.I.1654.

²³⁶ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 475. Прилог. Di galera Sebenico 2 marzo 1654. Прилог је од 16.II.1654.

²³⁷ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 475, Zara 29 maggio 1654. Прилог од 17 маја 1654.

провидуру у Котору изјављујући спремност на борбу и на сарадњу. На ово писмо је одговорио ванредни провидур обећавајући им помоћ.²³⁸ Претставници брдских племена окупили су се на заједнички састанак да би одлучили какав став да заузму према новом паши који је дошао намјесто Јусуфбеговића. Кучки главари, војвода Илико и Михо Дрекаловић, писали су Болици да су се „састали са свима главарима Брда и Климената и (ријешили) да не слушају новог пашу“. У истом смислу писали су главари Климената да новом паши неће дати помоћ, и ако их нападне да ће се бранити.²³⁹

Нови паша Албаније предузео је све мјере да смири црногорска и брдска племена. Средином марта дошло је неколико Турака на Цетиње, вјероватно да позову црногорске главаре на састанак. Крајем априла црногорски кнезови и спахије били су на састанку са скадарским пашом у Подгорици. Црногорски главари упутише једног свог човјека у Котор да обавијести провидура како скадарски паша, пошто се нагодио са Пиперима и Бјелопавлићима, намјерава да са 8000 војника дође на Цетиње и нападне Грбаљ и остала мјеста у Боки.²⁴⁰

Почетком маја паша је заиста напао Грбаљ и још нека насеља у Боки. Турска војска три дана је харала кроз Боку и нанијела велику штету. Тешко су страдали: Грбаљ, Богдашићи, Мрчевац, Тиват, Ластва, Љешевићи, Брда, Луштица и Лепетане. Укупно је запаљено 106 кућа, 11 људи је убијено и 20 одведено у ропство, док је опљачкано 633 комада крупне и ситне стоке. Најтеже су страдали Грбаљ и Луштица.²⁴¹ Послије овог пљачкашког похода кроз Боку, паша се преко Цетиња вратио у Албанију.

Скадарски паша је вршио јак притисак на погранична црногорска племена, од којих је добар дио био спреман да бјежи од турске тираније. Почетком јула 1655 дођоше код генералног провидура Михаило из Љуботиња и капетан Никола Цекин, који су за заслуге у овом рату добили плате од Млечана. Они су молили провидура да се са 50 породица иселе у Истру, што би повукло још најмање 100 других. Тражили су да им се даду лађе за превоз, храна за годину, дрво да би подигли куће и стока како би могли започети рад на новим имањима.²⁴² Иако у току ове године није дошло до сеобе, ова понуда показује у каквом се по-

²³⁸ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., Прилог. Писмо Климената од 14 јануара.

²³⁹ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., Прилог уз извјештај.

²⁴⁰ A. S. V. Sen. secr. III, f. 6, Cattaro 8 maggio 1655. Прилог од 29 априла. Из саслушања Остоје Вукова из Косијера.

²⁴¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 477, Zara li 18 maggio 1655. Прилог.

²⁴² Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 478, Zara 16 luglio 1655.

ложају налазио један дио Црногораца, који су били спремни да бјеже од турског насиља макар и у далеку Истру.

Такође и један дио херцеговачких племена био је спреман да се сели. Почетком априла 1656 у Котор дођоше кнез Петар Раичевић из Мораче, кнез Вукашин Вукићевић из Дробњака, Тодор Раонић из Мораче и харамбаша Радојица Дракулић из Никшића, да уиме осталих главара поменутих племена изјаве оданост и затраже од провидура да се могу населити у Рисну. Породица има много и за оружје способних 3000 људи. Хиљаду би се могло одмах населити.²⁴³

У току ове године Турци нијесу извели ниједан напад на млетачку територију у Боки. Крајем јуна 1656 скадарски санџак-бег Јусуфбеговић са великом војском дошао је на Цетиње, али није покушао да нападне Боку.²⁴⁴ Али ако турска војска није нападала млетачку територију, „*Turchi di Montenegro*“ стално су нападали и пљачкали млетачке поданике Маињане, Поборе, Грбљане и остале. Стотине лица су убили или одвели у ропство. Претставници ових општина дођоше у Котор да се жале и траже заштиту. Највише штете наносили су Бјелоши, који су организовали нападе на млетачку територију са Турцима из најудаљенијих крајева Црне Горе.

Млетачке власти у Котору организоваше одбрану и једне ноћи убише неколико пљачкаша и велики број заробише. Овом приликом Брајићи се обавезаше да неће давати уточиште Турцима и да ће на вријеме обавијестити власти у Котору у случају неког пљачкашког похода против Боке Которске, као и да ће доносити храну у Котор, док су им Млечани обећали склониште на својој територији у случају турског напада на Брајиће.²⁴⁵

Идуће године Турци су спремили велики напад на Котор. Још почетком 1656 смијењен је Јусуфбеговић, а на положај скадарског санџак-бега постављен је Варлац, негдашњи јаничарски ага који је дошао на нову дужност са двије хиљаде људи „више у својству паше него санџак-бега“.²⁴⁶ Варлац је стигао са Порте са изричитим наређењем да нападне Котор. Стари санџак-бег Јусуфбеговић није хтио да уступи мјесто новом замјенику. У сукоб између старог и новог санџак-бега умјешали су се Црногорци и Брђани, који стадоше на страну Јусуфбеговића. Крајем марта двије стотине Црногораца, већином хришћана, хитало је у Скадар у помоћ Јусуфбеговићу.²⁴⁷

²⁴³ Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 479, Zara 23 aprile 1656.

Прилог.

²⁴⁴ A. S. V. Sen. secr. III, f. 7, Cattaro 1 luglio 1656.

²⁴⁵ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 479, Budua 3 settembre 1656 i Cattaro 15 settembre 1656.

²⁴⁶ Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 470, Zara 12 giugno 1656.

Прилог. *Pera di Costantinopoli* 26 aprile 1656.

²⁴⁷ Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 481, Zara 7 aprile 1657.

Прилог. Из саслушања Бошка Вукмирова са Цетиња од 28 марта.

Варлац је позвао у помоћ и на покорност брдска племена, али су она помагала Јусуфбеговића. Војвода Илико и Михо Дрекаловић, уиме свих главара Куча и Климената, почетком маја 1657 писали су Болици да су се договорили са Климентима и осталим брдским племенима да не иду код новог санџак-бега и да су стали на страну Јусуфбеговића.²⁴⁸ Поред свег отпора Варлац је заузео положај скадарског санџак-бега и отпочео са озбиљним припремама против Котора.

Прво, Варлац је морао не само паралисати брдска и црногорска племена него, по могућности, и мобилисати их против Млечана. У најгорем положају били су Црногорци. Црна Гора требало је да постане оперативна база против Котора. У Жабљак је стигла велика количина провијанта и муниције. Већ почетком јуна 1657 паша је наредио да се на Цетињу подигну три пећи за печење хљеба. Цетињани се прво изговорише да немају материјала ни креча за грађење пећи, али су морали попустити и подигоше три пећи без камена и креча, „као три пећине у земљи“.²⁴⁹ Осим тога Варлац је мобилисао Црногорце, који су „на велику силу поведени под непријатељску заставу“. Млечани су вјеровали да ће се Црногорци првом zgodном приликом одметнути, али то се није догодило. За Никшићане се вјеровало да се неће придружити Турцима.²⁵⁰

Међутим, Млечани су највеће наде полагали у своје повјеренике Ченгића и Јусуфбеговића, који су били одређени да учествују у нападу на Котор. Војска одређена за операције према Боки почела је да се купи почетком јула. Херцеговачки санџак-бег Ченгић средином јула је дошао у Никшић и отсио у кући војводе Петра, који му је нашао једног повјерљивог човјека, по коме је упутио писмо у Котор. Писмо је војвода Петар сашио у одијело писмоноше.

У писму генералном провидуру Бернаруду Ченгић изјављује жаљење што мора да учествује у овом походу, и како су он и Јусуфбеговић опљачкани да им није остало ништа. Зато моли помоћ за своју породицу, која живи од милостиње. Провидур му је одмах одговорио и по повјеренику Вучети упутио 100 цекина. Схватајући тежак положај Ченгића, провидур Бернардо му поручује да удеси да се Варлац са својом војском улогори у Грбљу према мору, а Ченгић у планини изнад Котора. Ако буде принуђен да артиљеријом туче град, нека подеси гађање да гранате пребацују или подбацују циљ. Уколико би тобције прецизно га-

²⁴⁸ Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, Zara 21 maggio 1657. Прилог. Писмо примљено 11 маја.

²⁴⁹ Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 481, Spalato 1 luglio 1657. Прилози од 17 и 20 јуна. Из саслушања Вука Рајчева са Цетиња и Ивана Вучетина са Мирца.

²⁵⁰ Исто, *Prov. gen. in Dalm. et Alb.*, f. 481, Cattaro 19 luglio 1657.

ђале, да их ликвидира или да удеси експлозију барута. Истога дана Ченгић је писао Болици готово исто што и генералном провидуру. У одговору, Болица је поновио оно што је написао провидур, напоменувши да ће му израдити пензију код Сињорије, зато га моли да му одговори колику годишњу пензију тражи.²⁵¹

Опсада Котора почела је 30 јула. Ченгић је из Њикшића продужио за Подгорицу, са извјесним закашњењем, и у Подгорици је пустио 300 Њикшићана које је био мобилисао. Први напад на Котор извео је скадарски санџак-бег са 2000 људи, већином Црногораца, према Паштровићима. Већи дио Црногораца искористио је овај турски напад на Котор за пљачку, тако да су починили многа недјела у Боки.

Иако је напад на Котор био добро организован и у нападу узео учешћа велики број турске војске захваљујући издаји турских команданата, од босанског везира до Али-паше Ченгића и других, Котор се спасао без већих људских губитака и материјалних разарања. Својом саботажом највише је користио Млечанима Али-паша. Послије мјесец дана борбе око Котора турска војска се повукла.

Послије повлачења испод Котора босански паша је напао Њикшићане, похарао их и неколико кнезова погубио. Њикшићки кнез Батрић заједно са Риђанима и Бјелопавлићима организовао је напад на турску војску док се повлачила из Њикшића и у прогањању Турака двије стотине су посјекли, нешто заробили и један дио плијена повратили.²⁵²

У току опсаде Котора Млечани су се надали да ће добити помоћ од брдских племена, нарочито Куча. Болица их је користио и позивао да што прије дођу. Војвода Илико и Михо Дрекаловић одговорили су срдито „да ми не пасемо траву као стока него знамо како да се посавјетујемо“. Даље саопштавају Болици како је санџак-бег Дукаћина намјеравао да са војском преко Скадра дође у помоћ Варлац-паши. Кад су то чули, скупили су се и заједно са Климентима напали Дукаћин, убили 40 Турака и опљачкали све до Пећи, Новог Пазара и „земље Србије“. Поново се спремају да нападну Дукаћин и на крају изјављују: „Ми смо ваши вјерни пријатељи и немојте мањкат да пошаљете оно што нам је обећао господин генерал“. Мало касније Илико и Михо поново су писали Болици обавјештавајући га да су спремни и да је Илико упутио свога сина Ивана са неколико људи у Турску да иде да „шпијунира“.²⁵³ Неколико дана касније Илико и Михо Дрекаловић уиме главара Куча и Климентата обратише се генералном провидуру и Болици. У писмима их обавјештавају да су ску-

²⁵¹ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 481, Cattaro 19 luglio 1657. Прилози писама од 17, 18 и 17, 18 јула.

²⁵² Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 482, Cattaro a 4 novembre 1657.

²⁵³ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 481, Cattaro 28 agosto 1657. Прилози уз извјештај.

пили 10.000 бораца. Траже праха и олова и напомињу да су брдским главарима обећали 10.000 рала.²⁵⁴ На ово писмо је одговорио генерални провидур. О траженом новцу Бернардо не каже ништа. Пише им да је у ноћи 28 августа тешко бомбардовао Херцеговцима, испаливши 2000 топовских граната на град. Затим провидур пише да ће им упутити праха и олова, али је потребно да дођу три до четири човјека, који ће тачно казати на које мјесто и којим начином да им се достави муниција.²⁵⁵

Као што видимо, Млечани су се надали великој и ефикасној помоћи брдских племена. По мишљењу Млечана ова племена је требало да изврше важан задатак и да слеђа нападно Турке. Али прије него што се ово могло извести, турска војска се повукла испод Котора.

Послије повлачења Турака генерални провидур се задржао још неко вријеме у Котору, да би охрабрио народ и предузео мјере за помоћ пострадалим насељима. Прије одласка из Боке генерални провидур Антонио Бернардо је издао проглас становништву Боке, којим се регулише однос према Црногорцима, хајдучима и неким другим насељима у Боки и Херцеговини. Генерални провидур, огорчен на Црногорце, не толико због помоћи Турцима колико због њихове пљачке по Боки, оштро је реаговао на њихов акт и предузео одговарајуће мјере против Црногораца. Док су се Херцеговци пријатељски понијели и помогли Котор у току опсаде, „напротив већи дио оних из Црне Горе, који су у прошлости увијек били боље третирани него други, починили су велике губитке и штете у овој околини и по њеним пољима, које нијесу учинили ни сами Турци“. Због тога се забрањује свим Црногорцима долазак у град и околину. Нико их не смије примити, општити са њима, трговати или се дописивати, нити путовати у Црну Гору. Једино се дозвољава Болици да може са њима општити преко писама или друкчије.

Дозвољава се трговина морлацима из Бјелица, Пјешиваца, Грбља и Залаза. Међутим, нико из наведених мјеста не може улазити у град. Робу мора продавати само на одређеном мјесту са оне стране Ријеке. Ако се ко ухвати да продаје робу на другом мјесту, сва ће му се роба конфисковати, а купац ће се казнити са 10 мјесеци затвора. Доброћанима и становништву Љуте забрањује се, као и свима осталима, да не смију општити са турским поданицима ни трговцима, нити куповати робу на другом мјесту осим на наведеном простору.

Старјешинама села се строго наређује да пазе да се наређење извршује и да прекршиоце достављају властима. Такође се

²⁵⁴ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 481, Cattaro 29 agosto 1657. Прилози уз извјештај.

²⁵⁵ Прилог уз извјештај као и горе.

наређује свим поданицима који су склонили робу и капитал у турску земљу да имају, под пријетњом смрти, све вратити у своју државу. Хајдуцима се под пријетњом протјеривања из земље забрањује да нападају поменута мјеста из Црне Горе, нити иједну хришћанску кућу у Херцеговини. Турке могу увијек слободно нападати, али не смију гусарити по мору без писмене дозволе млетачких власти.

Сви хајдуци кад се враћају из чете обавезни су да пријаве плијен и робље и да од сваких петнаест робова уступе два; једнога — чим заробе пет, а осталу двојицу кад заробе петнаест људи. Забрањује се сваком хајдуку, било самом или у групи, да упада на турску територију без харамбаше. Сваки случај својевољног прелаза биће кажњен.

Харамбаше и хајдуци морају увијек бити спремни да на позив млетачких претставника пођу гдје им се заповиједи, било сами или у друштву са милицијом или мјесним становништвом.

Хајдуци настањени у Перасту морају признавати капетана Пераста и с времена на вријеме предавати му спискове робља.

Сва села из околине Херцеговог, изузев Мориња, Ораховца и Јошице, хајдуци могу нападати и плијенити.²⁵⁶

Овом наредбом генералног провидура према Црногорцима су предузете драстичне мјере. Уствари, ово су биле млетачке репресалије против Црногораца, због њиховог држања за вријеме опсаде Котора. Провидур је овим наређењем регулисао и положај хајдука. Он је настојао да укроти хајдучку самовољу и да им из политичких разлога забрани насиље над православним становништвом Херцеговине, које је тешко страдало од хајдучких напада. Такође, провидур је настојао да хајдучке акције усклади са ратним плановима Републике у овом крају.

Турски неуспјех под Котором силно је одјекнуо међу брдским и херцеговачким племенима. Знатно се подигао борбени морал и још јаче учврстило борбено јединство брдских и херцеговачких племена. Племена Херцеговине и Брда ступише у племенски савез. Међутим, највише борбености и овај пут су показивали Кучи. Војвода Илико је успио да на своју страну привуче подгоричке Турке, пошто су били у непријатељству са скадарским пашом.²⁵⁷ Већи дио брдских и херцеговачких племена је продужио отпор против Турака у току цијеле 1658 године. Али главари ових племена очекивали су помоћ од Млечана. Кучи и Клименти упутише два претставника код генералног провидура. У име Климената дошао је Мартин, син војводе Миха, а у име Куча војвода Иван, Иликов син. У име својих племена изјавише оданост Републици и да су са Херцеговцима спремни да помогну

²⁵⁶ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 482, Spalato 6 genaro 1658. Прилог. Cattaro 4 novembre 1657.

²⁵⁷ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 482, Zara 15 febraro 1658.

Млечане да се боре и ван свога краја. Провидур их је примио с пажњом и обдарио. Уиме Куча провидуру су се захвалили први кучки главари, потврђујући спремност „да такође пролијемо крв у служби Узвишене Републике. Дјелима ћемо показати у потребној прилици оно што говоримо“.²⁵⁸

Главари Херцеговине: војвода Петар, војвода Стјепан, кнез Милутин, кнез Батрић, поп Вукашин и други у писму Болици траже да одмах пише генералном провидуру да што прије дође на ове стране. Даље обавјештавају Болицу да су се ујединили са брдским племенима и само очекују млетачку помоћ да одмах нападну Турке. Кучки главари, вјерујући да их могу напасти Турци, обратише се Болици, молећи га да провидур дође да их не би напао Сеиди-паша.²⁵⁹ Турци су спремали неке мјере против непокорних племена, али из расположиве грађе не види се јасно шта се збило у посљедња три мјесеца 1658 године.

Тек идуће године Турци предузеше неке мјере за смирење покрета. У Херцеговини погубише неколике угледне личности, међу којима и војводу Тома, кнеза Старог Влаха. Осим тога Турци су покушали да једном општом амнестијом умире бунтовна племена. Али је мало ко вјеровао Турцима. Крв, попаљене куће и мржња дијелили су народ од турског насиља. Поготову хајдучи нијесу хтјели да чују ни за какво мирење. Почетком марта 1659 војвода Петар обавијестио је Болицу како се Турци спремају против Котора и намјеравају да подигну по једно утврђење у Оногшту и на Леденицама.²⁶⁰ Наређење о подизању утврђења дошло је из Цариграда. То је такође саопштио Болици и Кадибег, син Али-паше Ченгића, који је прошле године био смијењен са положаја санџак-бега Херцеговине. Његов син, ако није наслиједио свога оца у дужности, наслиједио га је као млетачки повјереник у Херцеговини.²⁶¹ Подизањем два утврђења међу херцеговачким племенима Турци су вјеровали да ће укротити бунтовна племена. Међутим, из нама непознатих разлога, Турци не подигоше планирана утврђења.

У току ове године кружиле су вијести о турским припремама против Котора, али се све то показало нетачно. Турци из Херцегновог почетком фебруара 1659 нападоше утврђење Росе, али их Млечани лако одбише. Петнаест Турака је погинуло, а остали су утекли у Црну Гору.²⁶²

²⁵⁸ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 483, Spalato 10 agosto 1658 и прилог писма.

²⁵⁹ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 484, Spalato 1 ottobre 1658. Прилози уз извјештај.

²⁶⁰ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 485, Zara 30 marzo 1659. Прилог. Писмо примљено у Котору 7 марта.

²⁶¹ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 485, Spalato 18 aprile 1659. Прилог уз извјештај.

²⁶² Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 484, Di galera sotto Sebenico a 12 febraro 1659.

Од турског повлачења испод Котора Црногорци су се држали по страни. Турски притисак био је врло јак, особито у крајевима ближим утврђеним турским градовима. Зато је добар дио Црногораца из ових крајева био спреман да се исели на млетачку територију. Главари Црмнице обратише се Болици тражећи уточиште за себе и своје племенике.

„Узвишеном господину и кавалијеру Виченцу Болици, поздрав од нас: Јова Пламенца, Вука Радова, Ника Стијепова, игумана Врађине, попа Јована из Бољевића и Вука Лалина. Дајемо на знање Вашој узвишености да смо у Вас имали вјеру, као и у покојнога кавалијера Франческа.

Сад Вас обавјештавамо о великом злу за нас. Откада је почео рат, Бог зна да нијесмо направили никакво зло ниједном принциповом поданику, а ми смо на злом мјесту међу турским градовима и нијесмо могли доћи да се договоримо и преговарамо са Вама, као што Ваша висост зна. Сада Вас молимо, господине, да се постарате да за нас нађете мјесто под сјенком Његове Узвишености, чиме ћете наћи заслугу и код Бога и код Републике, јер нас проклети Турци не остављају на миру. Постарајте се за нас, јер очима видимо велико зло, јер је дошло вријеме да све наше хришћанство издаде и пође у проклету вјеру“. Даље, у молби наводе Болици да се заузме код провидура и да им одмах одговори, „али да нико не зна да Вам пишемо, ни онај који носи ово писмо, јер ако Турци сазнаду потпуно смо изгубљени“. Ако што буде, каже се даље у молби, упутићемо човјека у Венецију. И на крају истичу: „Знај, господине, како сви ријешесмо да идемо у турску земљу, али игуман Врађине и Вуко Радов убиједише нас да не идемо у Турску“.²⁶³

И Брајићи су били спремни да се иселе у Истру. Са њима је о сеоби преговарао Петар Бујовић. Око шездесет лица је било ријешено да напусте своје село и моле га да о томе што не са зна кнез Брајића, иначе би их тужио Турцима. Бујовић им је обећао да чим стигне брод упутиће их у Истру.²⁶⁴

Није нам познато како су завршени ови преговори око сеобе, али с обзиром да у документима нијесмо нашли трага о томе, мислимо да је све остало само на преговорима. Из молбе црмничких главара се види да су се Црмничани налазили у тешком положају, па су чак били спремни да у тренутку очајања напусте свој дом.

И поред турског притиска црногорски главари су одржавали везу са Млечанима. Средином јуна 1660 цетињски владика је писао Болици: „Знајте, Ваша Узвишености, како сам Вам прет-

²⁶³ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 486, Spalato a 23 settembre 1659. Прилог од 1 септембра.

²⁶⁴ Прилог уз извјештај као и горе. Из писма Бујовића Болици.

²⁶⁵ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 487, Sebenico 1 luglio 1660. Писмо примљено у Котору 22 јуна.

ходно писао да ћу доћи тамо и због тога сам наредио да дођу двије старијешине из Црмнице да утврде са Вама данак“. Међутим, истиче владика, у Косијерима је један човјек умро од куге и то је све помело. Владика је наредио да се кужна кућа запали. О појави куге у Црној Гори ванредни провидур у Котору је одмах обавијестио Дубровчане, који се захвалише провидуру на овом обавјештењу.²⁶⁶

У Херцеговини Млечани су имали много више успјеха. Из једног списка с почетка 1660 сазнајемо да је велики број села у Херцеговини био пришао Млечанима. Ту су наведена слjedeћа села: Каковићи, Катеци, Хумкани, Љушка, Дужина, Пасићини, Гарчевићи, Бришта, Црнокиј, Перка, Видања, Пчиња, Врбица, Брсница, Равно, Чивањане, Бурмази, Чаваш, Орашје, Смиљано, Бајчићи, Вргорац, Клубук, Бабње, Војинићи, Билојевићи и Крушево.²⁶⁷ Као што видимо, добар дио Херцеговине био је пришао Млечанима. Осим тога херцеговачка племена била су за Републику.

Сарадња са Црногорцима и осталим брдским и херцеговачким племенима продужила се у току цијелог Кандиског рата. Млетачке власти у Котору нарочито су пазиле да не изазивају Црногорце. Када су у јуну 1661 црногорски главари показали незадовољство због неисплаћених плата, которски провидур, да би их умирио, узајмио је нешто новца и наредио да им се преда.²⁶⁸

Почетком 1665 године у Котор је дошао генерални провидур. Ову прилику искористише сусједна племена да дођу у Котор и изнесу своје жеље према Републици. Претставници неких племена дођоше лично, док други послаше писма. Долазак провидура искористио је и цетињски владика, који је дошао у Котор са неколико кнезова из Црне Горе да изјави оданост Републици. Провидур у своме извјештају истиче да Црногорци редовно долазе у Котор и тргују на обострану корист. Не дозвољавају Турцима да преко њихове територије нападају Боку. Спахија Црне Горе и два главара уживају плате по 30 лира мјесечно. Ово им се исплаћује да би одржали Црногорце у добром расположењу према Републици.²⁶⁹

Међутим, у ово вријеме Венеција није више исплаћивала плате кучким главарима. Због тога је Иван Иликовић крајем јула 1666 протестовао код дужда. Износићи заслуге Куча за Републику, Илико наводи „потле нас помилова су двадест плаћах ко-

²⁶⁶ Државни архив Дубровник, Lett, e com. di Pon. 23, c. 76 adi 9 ottobre 1660.

²⁶⁷ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 486, Spalato a 19 genaro 1660. Прилог уз извјештај.

²⁶⁸ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 488, Spalato 24 giugno 1662.

²⁶⁹ Исто, Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 493, Cattaro li 31 genaro 1665.

је дијелимо сто поглавицах, е сада их не имамо од пет годиштах“, зато моли да им се исплате додијелене плате. Даље се Иван жали како су упутили у Венецију Мирчету Иликовића, Мартина Миловића и Секулу Пејова, али их је генерални провидур из Сплита вратио кући.²⁷⁰

Сарадња између Млечана и Црногораца, започета још XVI вијеку, није се прекинула ни послје Кандиског рата. Послије свршетка рата Црногорци су одбијали да плате Турцима харач, тврдећи да су под млетачком влашћу. Због тога се почетком 1671 године беглербег Румелије обрати которском провидуру, тражећи од њега објашњење и помоћ. Беглербег пише како су се Црногорци предали „под которску тврђаву“ и да неће више да буду турски поданици. Због тога упућује Али-агу да купи данак и моли провидура да утиче на Црногорце да плате харач, не само за једну годину него за све три протекле за које нијесу платили.²⁷¹

Млечани нијесу полагали никакво право на Црну Гору и вјероватно да су савјетовали Црногорцима да исплате харач. Сваки турско-црногорски сукоб могао је компликовати турско-млетачке односе, што је Република настојала да избјегне. Црногорци су у току овога рата успјели да се донекле отргну од Турака, без обзира на јак турски притисак на Црну Гору готово у току цијелог рата. Жеља народа Црне Горе да се ослободи Турака није се остварила, али је зато порасла борбена и политичка свијест Црногораца.²⁷²

V

У овом поглављу сматрамо за потребно да укажемо на неке појединости из односа црногорских владика са Римском куријом. Ј. Радонић, у свом опширном дјелу „Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века“, на основу објављене и необјављене грађе обрадио је однос црногорских владика са Римом средином XVII вијека. Али Радонићу је остао непознат један рад штампан 1940 године, који се посебно бави овим питањем. Пошто се у том дјелу налази низ писама црногорских владика и осталих личности, која Радонић није користио, нити су у нашој науци коришћена, то сматрамо за потребно да у главним линијама изнесемо садржај тих докумената. Ми нећемо овдје понављати оно што је о томе писао Радонић или неко други, него

²⁷⁰ A. S. V. Deli f. 67. Писмо Ивана Иликовића од 20 (30) јуна 1666.

²⁷¹ A. S. V. Prov. gen. in Dalm. et Alb., f. 503, Di Spalato nell'acque di Curzola, 18 aprile 1671. Прилог. Писмо је без датума.

²⁷² Однос Венеције са брдским, црногорским и херцеговачким племенама од опсаде Котора до Морејског рата обрадили смо у једном посебном раду, зато смо овдје изнијели само неке интересантне појединости које у том раду нијесмо навели.

ћемо само указати на неке појединости, важне за проучавање односа црногорских владика са Римском куријом.

Претставници католичке цркве од двадесетих година XVII вијека развили су живу агитацију међу нашим народима. Циљ те пропаганде је био или да православне преведу на католичанство, или да их приволе на унију. Пропаганда је била најживља међу православним становништвом које је граничило са млетачким посједима на Јадрану. Тако су Црна Гора и данашње Црногорско Приморје постали објект живог интересовања католичких мисионара.

Которски бискуп Вићентије Бућа радио је на унији Паштровића. Почетком априла 1636 збор Паштровића донио је одлуку да призна папу за врховног црквеног поглавара. Почетком идуће године једна делегација Паштровића са бискупом Бућом отпутовала је у Венецију, одакле је требало да продужи за Рим. Делегација није продужила за Рим, него се послје неколико мјесеци боравка у Италији вратила кући.²⁷³

Од Паштровића највише се залагао за унију калуђер манастира Градишта Јосиф. Двадесетог децембра 1637 он се обрати кардиналу Пропаганда фиде. Калуђер Јосиф тражи да му кардинал допусти милост, „да бих могао прити и целиват свете ноге пресвијетлом оцу нашем папи римском и указати тој светој скупштини како по надахнућу духа светога толикај времена искал сам сјединити се у вјеровању с тиме светим седалиштем“, и даље изјављује да жели живјети и умријети „у јединству свете цркве римске тако и да могу ја у собству обећати и заклету се у послуху“.²⁷⁴

Приликом повратка црногорских калуђера из Рима, игуман манастира св. Никола из Градишта 25 августа писао је кардиналу Пропаганда фиде. Калуђер изјављује задовољство што је црногорска делегација примљена с пажњом и изражава наду да ће бити достојно дјело „свето саједињеније свијех овијех вјерних и светом црквом сабоном (!) и римском“.²⁷⁵ Постоји још једно писмо игумана Јосифа, писано 25 августа 1644 и упућено Конгрегацији пропаганда фиде. У писму се изражава оданост јединству са римском црквом.²⁷⁶

На унији Грбљана радио је мисионар Иван Пасквали. Његов рад није се ограничио само на вјерско поље. Он је много допринио да Грбљани почетком 1647 године приђу Републици. Од-

²⁷³ Ј. Радонић, Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века, Београд 1950, с. 116, 118—120.

²⁷⁴ Dr. Carolus Nežić, *De pravoslavibus jugoslavis saec. XVII ad catholicam fidem reveresit, Vaticanis* 1940, с. 94—95. Сви датуми писани су по староме календару.

²⁷⁵ Исто, с. 96—97.

²⁷⁶ Исто, с. 99—100.

мах последије приступања Грбљана Венецији, у Котор се вратио из Рима мисионар Пасквали. Двадесет и петог маја старјешине из Грбља обратише се мисионару Пасквалију. „От нас војводе спахије Војина Тујковића из Грбља и от кнезова: кнеза Мара, кнеза Ива, кнеза Нова, многопоштованом Ивану Пасквали из Котора, свештенику за овај пук, от великога и правога викара Христова, поглавице римскога, много драго поздравление и метание“. У писму га извјештавају како су пришли Републици и изражавају радост што се вратио, „ере ћемо с Вама напредоват много веће у законieh от вјере Христове“. На крају га моле да ако је донио који „карст али карнчију от пресвијетлога папе, подијелите овоме пуку“.²⁷⁷

Крајем августа поп Иван, син кнеза Ника, са осталим свештеницима Грбља обрати се кардиналу Пропаганда фиде, молећи за помоћ и одобрење да могу доћи у Рим: „А сад ми веле жуђећи да се поклонимо светому оцу папи римскому и престолу светога Петра, кому се сви преклонито прекланамо и целивамо руке и сувише ноге, исповедајући и даржећи све што заповиједа света мати црква римска и грчка у правне законе“. Свештеници Грбља моле да им се дозволи да два претставника уиме збора заједно са мисионаром Пасквалијем дођу у Рим. Још траже помоћ за цркве, „по један калез и парамаент за десет црков“.²⁷⁸

Међутим, најинтензивније односе са Римом у ово доба одржавале су цетињске владике. Владика Мардарије 1639 обратио се једном молбом папи Урбану VIII. „Милостију божију епископ македонски кир Мардарие от Црне Горе от манастира Црнојевића, на пољу Цетињу, помећаши с Котором“, обраћа се папи с молбом да га прими као унијата. Пошто није могао лично доћи, обавјештава папу да ће упутити два калуђера „пред Ваше ноге за обећати и заклетити послух и здрузити се с тим светим седалиштем и пријети благослов от Ваше светиње како от оца и учитеља и господина овштега и намјесника светого“. На крају још једном изражава наду да ће га папа примити „под своје крило“.²⁷⁹

Идуће године владика Мардарије је поново писао папи Урбану VIII. У писму од 25 јануара 1640 „епископ кур (!) Мардарие македонски от очества великога цара Александра о Црније Гори о манастира Цетиња, који је саградио кнез Иван Црнојевић“ пише папи како је намјеравао да о Божићу дође у Рим, али је морао од тога пута одустати. Мардарије се обраћа папи ријечима пуним ласкања и заноса, „зашто си ти наше сунце, наш отац и мати“ И на крају истиче: „И аз столицу Петрову причественију

Исто, с. 101—102.

²⁷⁸ Исто, с. 104—105. Писмо је од 25 августа 1647.

²⁷⁹ Исто, с. 69—71.

и в сјединенију вјере православне сјединију се врх оште зграждена да јест црква познају“.²⁸⁰

Истога дана када је писао папи, владика Мардарије се обратио кардиналу Антонију Барбарини.²⁸¹ Као и папу, Мардарије обавјештава кардинала да није могао лично доћи него је у Рим послао архиђакона Висариона са другим калуђерима у друштву са Леонардисом и „оште спахиом Анком“.²⁸²

Крајем септембра 1640 године владика Мардарије је изјавио покорност папи и извршио исповијест вјере према прописима папе Урбана VIII и Конгрегације за пропаганду. Ускоро после тога акта владика Мардарије је упутио неколико писама у Рим. У писму секретару Конгрегације Франческу Инголију владика Мардарије одговара на његово писмо и обећава му да ће испунити кардиналову заповијест и да ће напољеће поћи у Пећ код патријарха или упутити архиђакона Висариона.²⁸³ Архиђакон Висарион постепено постаје угледна личност. Он се дописује са претставницима Пропаганда фиде. Познато је једно његово писмо са Цетиња од 4 августа 1644, упућено кардиналу Пропаганда фиде.²⁸⁴ Три године касније Висарион је постао владика Црне Горе.

У писму Пропаганди од 9 априла 1647 са Цетиња владика Висарион пише да је баш тада постављен за владика. „Служител ваш Висарион епискуп от земље Црне Горе и манастира Цетина саде постављени, саде примих Ваше свете листе што ни пише и заповиједа света Ваша скупштина, да говорим нашем патријарху за ваши људи и подложнике на ове меаше под нашом злом господом“. Моли Пропаганду да му достави милостињу која му је обећана када је долазио у Рим.²⁸⁵

Овим изнијетим материјалом употпунили смо једну празнину у проучавању веза Црне Горе са Римом средином XVII вијека. То нам је био циљ, јер кад се у потпуности буду испитивали ти односи, наведене чињенице имаће велики значај за проучавање тих веза.

VI

На основу многобројних нових података принуђени смо да поново претресамо положај Црне Горе у XVI и XVII вијеку под турском врховном влашћу, односно да укажемо на битне поједи-

²⁸⁰ Исто, с. 73—75. На писму је печат владике Мардарија са натписом „Мардарије епискуп црногорски“.

²⁸¹ Владика пише Франу Барбарини. То је грешка, јер тада је префект Конгрегације био Антонио Барбарини. Жежић, н. д., с. 77 у нап. 226.

²⁸² Исто, с. 77—78. Нијесам могао утврдити ко је овај спахија Анко. Можда је грешка и требало би да стоји Јанко. Само име није толико важно. Битно је да је и главарски слој у Црној Гори био заинтересован за везе са Римом и да је један од делегата спахија.

²⁸³ Исто, с. 84—85.

²⁸⁴ Исто, с. 88—89.

²⁸⁵ Исто, с. 90—91.

ности аутономије Црне Горе у овом периоду. Досад се о аутономији Црне Горе у XVI и XVII вијеку писало и закључивало на основу података које је изнио Томић у својој расправи „Политички однос Црне Горе према Турској“. Томић је донио релативно врло мало података за разматрање овог проблема. Њему је више било стало до тога да докаже да је Црна Гора била под турском врховном влашћу, него да изношењем свих података који су се могли наћи у Државном архиву у Венецији заиста докаже да су Црногорци уживали доста широке повластице у XVI и XVII вијеку, да традиција о вјековној независности Црне Горе није гола прича и да није могла настати без неке основе.

Полазећи од Томићевих резултата и на основу три турска дефтера, Бранислав Ђурђев у својој студији „Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку“ покушао је да одреди карактер турске власти у Црној Гори у овом периоду.²⁸⁶ Без обзира на резултате његова рада ми смо принуђени да овдје размотримо неке његове основне закључке.²⁸⁷

Полазећи од поставке да су Црногорци у XVI вијеку самофилириције као и остали власи-сточари, Ђурђев је дошао до закључка да су Црногорци неке друге повластице добили касније, осамдесетих година XVI вијека.

Доказујући да су Црногорци у XVII вијеку уживали слободу, Ђурђев наводи писање Сајфрида из 1683 године и на основу њега о Црногорцима закључује: „Дакле, из Сајфридова текста излази да Црногорци имају „слободу“ као ускоци, хајдуци, мартолози и морлаци. Ми сада знамо због чега Сајфрид повезује те четири групе. То су слободни сељаци-сточари, а уједно и војници. Било да се ради о турској, млетачкој или аустријској територији, они су имали извесну „слободу“ С друге стране Сајфрид тврди да су Црногорци имали „слободу“ као Албанци. Ми знамо да су Албанци, бар северни, имали „слободу“. Раније су цитирани историчари који су налазили паралеле између положаја Црне Горе у XVI и XVII веку и положаја Албанаца под турском влашћу“.²⁸⁸

Иако је Сајфридово писање о „слободи“ Црногораца другоразредни историски извор за питање третирања „слободе“ народа Црне Горе, његово писање у основи је тачно. Али без обзира на методски поступак, Ђурђев је дошао до тачног закључка да Црногорци уживају „слободу“, као мартолози или друге наведене групе. Међутим, одмах треба нагласити да је објављено доку-

²⁸⁶ Бранислав Ђурђев, Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку, Сарајево 1953.

²⁸⁷ Не мислим да овдје полемишем са тезом Б. Ђурђева. Досадашњи критичари, иако нијесу наступали са новом аргументацијом, умногме су оспорили неке његове закључке, али ниједан од њих није залазио у суштину питања.

²⁸⁸ Бр. Ђурђев, н. д.,

мената из којих се види да су Црногорци у XVII вијеку били мартолози, што значи да је Сајфридово навођење посредно тачно.

Одмах треба поставити питање да ли су Црногорци били мартолози и у XVI вијеку. Из наведених извора то смо већ утврдили. Црногорци као мартолози први пут се спомињу 1539 године. Према томе, ако су Црногорци били мартолози у XVI вијеку, то значи да су уживали ону „слободу“ коју им Ђурђев дозвољава да уживају тек у XVII вијеку. Према томе, излагање Бранислава Ђурђева о проширењу црногорских привилегија осамдесетих година XVI вијека и даље прерастање привилегија у аутономију лишено је историског извора.

Према тумачењу Б. Ђурђева Црногорци су од почетка XVI вијека до Кипарског рата били само филириције, и да су за вријеме поменутога рата добили још неке уступке. „Стога мислим да су неке повластице, а нарочито те да су Црногорци имали војну обавезу само за одбрану границе, да нису морали на позив санџак-бега поћи на војни поход ван своје земље, добијене негде у време Кипарског рата (1570—1573). Мислим да се тако може протумачити што нема покрета међу Црногорцима за време тога рата. А мислим да су веће повластице добивене после низа неуспеха са наименовањем посебног санџак-бега црногорског и са покушајем скадарског санџак-бега 1604 да силом наплати харач. Изгледа да је именовање једног домаћег спахије главаром Црне Горе у вези са давањем већих повластица.“²⁸⁹

Још 1904 објављени су подаци о учешћу Црногораца на страни Млечана у доба Кипарског рата. Ј. Томић, који је објавио те податке, супротно јасном садржају документа, доказивао је да Црногорци нијесу учествовали у доба тога рата. Б. Ђурђев је преузео ту грешку од Томића и на њу надовезао теорију о проширењу повластица у XVI вијеку, односно у доба Кипарског рата. Ако су Црногорци учествовали у доба Кипарског рата на страни Венеције, то значи да никакве повластице Црногорци нијесу тада добили.

Послије Кипарског рата, по Ђурђеву, крајем XVI или почетком XVII вијека, долази до прерастања црногорских привилегија у аутономију народа Црне Горе. Као најјачи доказ своје тезе о проширењу повластица у аутономију узима наименовање једног кнеза и спахије главаром Црне Горе. Али тада, по Ђурђеву, са „повољним условима за развитак аутономије јавља се повећана опасност од напада турских феудалаца и њихова тежња да Црну Гору претворе у област у којој ће они имати своја имања, да начине од слободних сељака себи зависне сељаке. Народ је дао успешан отпор, иако су понеки домаћи феудални елементи играли издајничку улогу. Међутим, тај напад био је опасност не

²⁸⁹ Исто, с. 115.

само за народ него и за домаће феудалне елементе, а нарочито за цркву. Стога долази до покрета и пре Морејског рата, а у писмима црногорског збора се јавља жеља за свргавањем турске власти“.²⁹⁰

Дакле, по Ђурђеву, постоје три фазе развитака црногорских привилегија. До Кипарског рата, Црногорци су само филуриције. За вријеме поменутог рата добијају повластицу да нијесу обавезни поћи на војни поход ван Црне Горе. И посљедња привилегија — наименовање једног кнеза главаром Црне Горе крајем XVI или почетком XVII вијека.

Свако ће поставити питање зашто би Порта овако на рате давала уступке Црногорцима. Кад не бисмо имали нове грађе на основу које можемо јасно закључити да Црногорци у XVI вијеку уживају широке повластице, које им Ђурђев признаје тек за XVII вијек, и на основу досад познатих докумената, могло би се закључити да су Црногорци у XVI вијеку мартолози и да као такви уживају она права и повластице које су познате за мартолозе уопште. Према томе, доказивања Бр. Ђурђева о развоју црногорских повластица и тражења фаза развитака привилегија народа Црне Горе у XVI и XVII вијеку немају основа. Ђурђев није могао навести ниједну чињеницу у прилог своје тезе о развитуку црногорске аутономије

Говорећи о јединству Црне Горе у XVI и XVII вијеку, Ђурђев пише: „Иако је унутрашње јединство Црне Горе у XVI и XVII веку било незнатно, ипак је оно постојало у толикој мери да је одржало територијалну целокупност Црне Горе. А црногорски збор је одржавао то јединство. Тај збор није био само скуп племенских и кнежинских главара, него су на њему прву улогу играли феудални елементи“.²⁹¹ По Ђурђеву је општи црногорски збор скуп племенских и кнежинских главара, и феудалних елемената, односно претставника цркве и понеког кнеза са спахиском титулом. Општи црногорски збор је претставништво народа Црне Горе, на којем има право учешћа сваки одрастао Црногорац, а не неки олигархиски скуп племенских главара и феудалних елемената. У исто вријеме Ђурђев говори о „снажно израженим елементима војне демократије у читавај тадашњој Црној Гори“.²⁹²

Говорећи на другом мјесту о снагама које су успостављале јединство Црне Горе у овом периоду, Ђурђев истиче да су то били феудални елементи, односно Цетињски манастир и црногорске спахије.²⁹³ Када неко овако нешто тврди, онда би требало пр-

²⁹⁰ Исто, с. 119.

Исто, с. 109.

²⁹² Исто, с. 109.

²⁹³ Исто, с. 119—120.

во да докаже које то снаге дјелују у супротном правцу. Ни Ђурђев нити ко други за XVI и добар дио XVII вијека не може навести ниједан примјер рушења јединства Црне Горе. Ако је међу црногорским кнежинама (племенима) долазило до сукоба око посједа, то не значи да је то поткопавало јединство народа Црне Горе у овом периоду. То су биле унутрашње ствари Црногораца, које су они сасвим успјешно рјешавали. Према вани, односно према Млечанима и према Турцима, Црногорци су увијек јединствено иступали. До Морејског рата није познат ниједан битни случај црногорске неслоге у односу на спољне пријатеље или непријатеље. То је већ крај XVII вијека, за који имамо довољно података да све појединости можемо доста сигурно објаснити.

Са ових неколико наведених примјера исцрпи смо мишљење Бр. Ђурђево о развоју црногорских привилегија у аутономију Црне Горе од почетка XVI до средине XVII вијека. Ја се нијесам задржавао на свим појединостима његовог излагања, него сам изнио основне ставове Бр. Ђурђево о развоју црногорске аутономије.

Питање аутономије Црне Горе у XVI вијеку, на основу досад познатог материјала, може бити само у начелу ријешено. Иако располажемо са релативно доста података за овај вијек историје Црне Горе, ипак многа питања остају нејасна. То долази отуда што баш недостају извори у којима се ближе и одређеније говори о аутономији Црне Горе.

Послије бјекства Ђурђа Црнојевића 1496, Црна Гора је прикључена Скадарском санџаку. Али нешто мало касније, 1513, Скендер-бег Црнојевић постављен је за црногорског санџак-бега. Црна Гора је издвојена у засебан санџак. Тада су укинута спахиски тимари у Црној Гори и становништво је оглашено слободним сељацима — филурицијама.²⁹⁴ Којим се разлозима Порта руководила да Црну Гору издвоји у посебан санџак на челу са Скендер-бегом, изданком посљедње владајуће династије у Црној Гори, и Црногорце огласи филурицијама, засада је тешко утврдити. Неколика отпора Црногораца скадарском санџак-бегу прије доласка Скендер-бега не могу се узети као главни разлог за ову одлуку Порте. Доласком Скендер-бега отпор против турске власти није престао.

У току 1519 године Црногорци дигоше велику буну против султана и Црнојевића. Порта је морала да ангажује 15.000 војника да угуши побуну. Почетком 1520 године четири санџак-бега упала су у Црну Гору и свирепо се обрачунала са Црногорцима. Запаљено је пет села и много народа је убијено.²⁹⁵ Као што видимо, побуна је морала бити широких размјера. Према томе, долазак Црнојевића на положај санџак-бега Црне Горе није смирио

²⁹⁴ Исто, с. 38.

²⁹⁵ Sanuto Marino, I Di

Црногорце. На основу доступне грађе не можемо много казати о узроцима ове побуне, која је била уперена не само против Црнојевића, него против турске власти уопште. Који су унутрашњи друштвени односи довели до ове буне и какви су конкретно били друштвени односи у Црној Гори у ово доба, засада остаје непознато. Чињеница да Црногорци у ово вријеме плаћају филурију не објашњава много.

Познато је да у ово доба у Црној Гори постоје јаки елементи племенске организације. А то је формација која не постаје или нестаје за неколико деценија. Почетком XVI вијека, прије него што је Црна Гора проглашена филуријском облашћу, у доба турско-млетачког рата 1501, заповједник млетачке флоте примио је четири претставника из Црне Горе и упутио писма „главарима Црне Горе на словенском језику“.²⁹⁶ Из овога се јасно види како су Млечани гледали на главаре Црне Горе у овом периоду. Али нијесу постојали само главари, кнежинске старјешине. Постојао је и општи црногорски збор. У доба овога рата Ферис-бег је наредио да се очисте путеви према Котору, јер је припремао напад на овај град. На ово наређење „они из Црне Горе данас треба да сазову њихов збор (sboro), тојест да се скупе заједно и посавјетују шта треба да учине“.²⁹⁷

Ово је први помен о општем црногорском збору, и засада једини уопште за цио XVI вијек. Али ми знамо да једна установа обичајног права као ова мора бити врло стара, и да није могла настати, нити бити укинута никаквим наређењем; она је могла бити само превазиђена, као што се касније догодило у Црној Гори. Овај податак о главарима у Црној Гори и општем црногорском збору јасно показује да је у Црној Гори, још прије него што су Црногорци оглашени филурицијама, постојао изграђен унутрашњи механизам самоуправних органа. То значи да се тај већ постојећи механизам, у условима филурије, могао даље несметано развијати.

Турци на тлу Црне Горе нијесу наишли на отпор ситних кнежина, него на јединство народа Црне Горе, изражено кроз општи црногорски збор. Отуда су Црногорци могли да се јаче одупру Турцима, да се у току XVI вијека неколико пута буне и да фактички стекну оне привилегије да су се субјективно осјећали потпуно слободни.

Црногорски збор јавља се као посредник између турске власти и народа Црне Горе. Тек касније, тачније од Морејског рата, када се улази у појачану фазу коначног формирања племена у Црној Гори, племена долазе до јачег израза, па су некада чак у супротности са одлукама општег црногорског збора. Али у овом

²⁹⁶ Sanuto Marino, I Diarii t. 4, c. 18.

²⁹⁷ Sanuto Marino, I Diarii t. 3, c. 1075. Da Cattaro di XV octobrio 1500.

периоду историје Црне Горе такве појаве нијесу познате и зато је општи црногорски збор био стварни израз јединства народа Црне Горе.

Кнезови, односно како се у дефтерима зову муселеми, или у млетачким изворима *conti* или *sarı*, купили су порез, а они лично су били ослобођени пореза „пошто помажу при скупљању главарине и што долазе са црногорском рајом на Црнојевића солила“.²⁹⁸ Теоретски, са турског становишта улога кнезова је била сведена на подређену улогу у пореском систему Турске у Црној Гори. Све је остало спадало у надлежност општег црногорског збора. На општем црногорском збору рјешавана су најважнија питања из унутрашњег и спољног живота народа Црне Горе. Тако је црногорски збор био одлучујућа организациона форма племенске демократије у Црној Гори. У малим кнежинама, кнезови, због истакнутости и разгранатости породице, личног угледа и осталих преимућстава, могли су се лако уздићи изнад своје кнежине и угрожавати племенску демократију у кнежини. Али општи црногорски збор обезбјеђивао је пуни развитак племенске демократије и у кнежинама Црне Горе. На општем црногорском збору могли су се истаћи људи само на општецрногорској основи, а то је опет ишло у прилог општег црногорског јединства. Зато је филурија у условима општег јединства кнежина Црне Горе морала практично довести до кудикамо ширих повластица него у осталим крајевима, гдје је становништво такође плаћало сличан порез.

Оно што је најбитније за аутономију Црне Горе јесте — када су Црногорци постали мартолози. Ми знамо на основу других података да су мартолози као помоћни турски одреди уживали посебне привилегије, односно да су били доста слободни. По досад познатим изворима, Црногорци као мартолози помињу се 1539 године. Али несумњиво је да су они још раније постали мартолози. Нама се чини да су Црногорци постали мартолози када је Скендер-бег 1513 године дошао на управу Црне Горе. Та претпоставка је у складу са свима досад познатим документима. Тада је становништво Црне Горе проглашено филурицијама и вјероватно су за ту привилегију Црногорци постали мартолози, односно граничари према Млечанима.

За проблем аутономије Црне Горе у XVI вијеку није без интереса питање да ли је на челу домаће самоуправне власти био домаћи човјек. У црногорској претставци Републици из 1648 каже се да је увијек под турском влашћу на челу Црне Горе био домаћи човјек. Ђурђев ову тврдњу оспорава стога што у дефтери-ма нема никаквог помена о главару Црне Горе. Али у њима нема трага ни о општем црногорском збору, што је много важнија

²⁹⁸ В. Ђурђев, Црногорски дефтери из 1521 и 1523. Прилози за оријенталну филологију I, с. 10—11.

чињеница, него да ли је у XVI вијеку на челу домаће самоуправне власти у Црној Гори био један Црногорац. У дефтерима нема помена да су Црногорци мартолози или о кнежинским зборовима. Према томе, ако нешто не пише у дефтеру, то не значи да није ни било у историји Црне Горе.

Ако постоји општи црногорски збор, као израз јединства народа Црне Горе, онда је на челу тога збора морао бити неки општецрногорски главар, било владика или неко други. Није важно да ли су Турци са свога становишта признавали тог главара или не. Нигдје не пише да су Турци признавали општи црногорски збор, а то је одлучујућа чињеница за историју Црне Горе. Према томе, навођење Црногораца из 1648 може бити сасвим тачно. Ако су Црногорци као мартолози у току XVI вијека неколико пута са Турцима учествовали у пљачкању млетачке територије, значи да је неки домаћи човјек скупљао Црногорце или био заповједник тих мартолоза. Па и у претставци Црногораца из 1648 наводи се да је на челу самоуправне власти Црне Горе био домаћи човјек са титулом »colonnello«. Ова титула тачно указује на војну функцију главара Црне Горе у XVI вијеку као заповједника мартолоза. Несумњиво да је он поред војне имао и друге функције. Према томе, све чињенице посредно потврђују да је на челу домаће самоуправне власти у Црној Гори у XVI вијеку могао бити један домаћи човјек.

Да су Црногорци у XVI вијеку уживали доста широку самоуправу, довољно је само потсјетити на арбитражију из 1560 године између Глуходољана и Паштровића. Ова арбитража је завршена без присуства турских претставника. Касније, у сличним граничним сукобима између Црногораца и млетачких поданика, Црногорци сами сређују односе са Млечанима. Кадија у граничним сукобима интервенише само на захтјев Црногораца, млетачких поданика или по наређењу са Порте. Видјели смо да су све кадијине пресуде и султанови фермани остајали мртво слово на папиру, све док сами Црногорци нијесу пристали да се без уплитања турске власти ријеша спорни сукоб.

Почетком XVII вијека долази до напада на аутономију Црне Горе. По досад познатим подацима то се могло тачно уочити, али многобројни нови документи не остављају никакве сумње на који начин долази до напада на аутономију Црне Горе почетком XVII вијека. Од почетка овога вијека све до Кандиског рата Црногорци се такорећи налазе у рату са Турцима за одбрану својих аутономних повластица. Из свих досад познатих података јасно је да се Турци више мијешају у унутрашњи живот народа Црне Горе у XVII него у XVI вијеку.

Према томе, Црногорци у XVI вијеку нијесу само филуриције, како тврди Б. Ђурђев. Никада не би могла настати традиција о вјековној слободи Црне Горе, а то значи и за XVI вијек,

да су Црногорци у овом вијеку били само филуриције. Средином XVII вијека у Црној Гори постоји традиција о слободи под турском влашћу. Сада када нам је позната историја Црне Горе у првој половини XVII вијека, када народ Црне Горе по скупу и прескупу цијену брани своју аутономију, значи да тај период Црногорцима није могао остати у сјећању као златно доба слободе под турском влашћу. То је могао бити само XVI вијек, када су Црногорци заиста мирно и спокојно уживали своје повластице. Ова традиција о слободи под турском влашћу из средине XVII вијека није ни династичка ни гувернадурска. То је традиција народа Црне Горе, јасна и чиста, без икаквих литерарних дотјеривања. Она се потпуно доказује свим историским изворима.

Дакле, из свега изнијетог материјала јасно је да су Црногорци у XVI вијеку као мартолози уживали доста широке повластице. Као мартолози Црногорци су имали војну обавезу у границама Црне Горе. Ако су понекад Црногорци као мартолози заједно са Турцима учествовали у походу против млетачке територије и других граничних области, то је било више због пљижена и освете него да помогну Турцима.

Сада је потребно поставити питање какав је практични значај имала турска врховна власт над Црном Гором. Једноставно констатовати у начелу, као Томић, да је Црна Гора била под турском врховном влашћу, не значи много. Док је Томић стао на становиште да проблем ријеша у начелу, Ђурђев је покушао да на бази дефтера као историског извора и друге мање важне аргументације одреди фазе развоја црногорске аутономије у XVI и XVII вијеку. Резултати таквог истраживања показали су се нетачни.

Ако засада недостају извори, и то више за XVI него за XVII вијек, да бисмо могли дати тачну структуру домаће самоуправне власти у Црној Гори у XVI и XVII вијеку, ипак можемо са сигурношћу да одредимо карактер турске врховне власти у овом периоду историје Црне Горе. Турско врховништво практично није имало никаквог значаја за унутрашњи друштвени живот народа Црне Горе у XVI и XVII вијеку. То је најбитнија чињеница у разматрању цијелог питања. Потурице је од осталих Црногораца дијелила само вјера и ништа друго. Племенска и црногорска припадност је изнад вјерске. Исламизација није ухватила дубоке коријене. Становништво је вјерски и национално остало хоменогено.

На територији Црне Горе није било турских војних посада осим у Жабљаку и на Ријеци Црнојевића, дакле на периферији Црне Горе. Повремени долазак у Црну Гору турских војвода и санџак-бегова не мијења уствари ништа. Ти повремени доласци нијесу ни најмање утицали на унутрашњи живот народа Црне Горе. Петнаестодневна радна обавеза Црногораца на соланама у Грбљу није био никакав тежак кулук. Плаћање одређеног данка

Турцима такође није претстављало тежи економски терет. Народ је живио и управљао се по обичајном праву изграђиваном вијековима. Према томе турска врховна власт практично се није осјећала. Повремене турске казнене експедиције могле су довести до убистава и паљевина, али не до уништења друштвене структуре народа Црне Горе, која се одвијала по својим сопственим законима, готово независно од турског врховништва. Од самог пада под турску врховну власт Црна Гора је економски и политички била више упућена на Венецију него на Турску.

Према томе, на турску врховну власт над Црном Гором не може се гледати као на нешто апсолутно. Ако постоји турска врховна власт над Црном Гором, у исто вријеме у Црној Гори постоје унутрашњи самоуправни органи. Народ живи и управља се по свом обичајном праву, а не по турским законима. Сами главари признају турску врховну власт. Они се према њој опходе са становишта корисности. Ако им је потребно да их турска власт заштити, они ће јој се обратити. Али ако сматрају да се Турци мијешају у њихове унутрашње послове, они ће се врло жестоко одупријети.

Дакле, традиција о вјековној слободи Црне Горе има основу у широким привилегијама под турском врховном влашћу. Црногорци нијесу плаћање харача и остале обавезе према Турцима сматрали као доказ губљења слободе, него као нормалну обавезу према држави у чијем су се саставу формално налазили. Фактички на свом тлу они су били слободни, живјели и управљали се по свом обичајном праву. Свака власт има онолико значаја колико се практично спроводи у живот, односно које сфере друштвеног живота захвата. Турци у Црној Гори нијесу организовали никакву власт. Она је остала у рукама домаћих самоуправних органа. Плаћање утврђеног данка није доказ власти него потчињености. Турска власт интервенише само онда ако јој се неко обрати. А правило је било не обраћати се турским властима. И на крају оно што је најбитније. Сваки Црногорац је власник своје имовине, било дате као породичне, сеоске, кнежинске или у другим формама колективне својине.

Према томе, на историју Црне Горе у XVI и XVII вијеку не може се гледати као досада, да су Црногорци обична турска раја, а још мање да су били вјечно слободни и да турска нога није никада опоганила земљу вјечне слободе. Као што смо видјели, та „слобода“ под турском влашћу није била мала. И зато што је била доста велика, могла је послужити као основа за традицију о вјековној независности Црне Горе.